

DANSK BIBLIOTEKSHISTORISK SELSKAB

BIBLIOTEKS
HISTORIE
11

KØBENHAVN
2014

DANSK BIBLIOTEKSHISTORISK SELSKAB

BIBLIOTEKS
HISTORIE
11

KØBENHAVN
2014

Bibliotekshistorie 11

Udgivet af Dansk Bibliotekshistorisk Selskab

Redaktion: Steen Bille Larsen under medvirken af Hans Elbeshausen, Ole Harbo og Jørgen Svane-Mikkelsen
© Dansk Bibliotekshistorisk Selskab 2014

ISSN 0109-923X

www.bibliotekshistoriskselskab.dk

Distribution via kassereren:

Johannes Balslev

Gartnerparken 22

4654 Fakse Ladeplads

balslev@fakse-ldp.dk

Sats og tryk

Handy-Print A/S, Skive

Indhold

Opdragelse til patriotisme De patriotiske selskabers oplysning af almuen i 1700-tallet Af <i>Juliane Engelhardt</i>	5
'En ny slekt av biblioteksmenn' Træk fra dansk og norsk bibliotekshistorie som afspejlet i breve mellem Svend Dahl og Wilhelm Munthe 1916-1953 Af <i>Svend Larsen</i>	31
Bibliotekerne i Nazityskland 1933-1939 - set med danske øjne Af <i>Jørgen Bro Glistrup</i>	51
Læsehestenes egne fortællinger - en kvalitativ undersøgelse af brugeres opfattelse af læsning og litteratur i perioden 1930-1960 Af <i>Gunnvá Bak Mortensen</i>	75
Presserejsen 1958 Danmarks Biblioteksforenings fremstød for bibliotekssagen Af <i>Martin Dyrbye</i>	101
Den Sorte Diamant 1999-2013 Funktionelle ændringer for at møde IT-udfordringerne Af <i>Steen Bille Larsen</i>	135
Dansk Bibliotekshistorisk Selskab Styrelsens beretning 2011-2013	153
Dansk Bibliotekshistorisk Selskabs Publikationslegat	157

Opdragelse til patriotisme

De patriotiske selskabers oplysning af almuen i 1700-tallet

Af Juliane Engelhardt

Indledning

Fra midten af 1700-tallet blev der stiftet et væld af patriotiske selskaber over hele Europa. De spillede en central rolle i udbredelsen af viden og oplysning til bredere lag i befolkningen, idet de etablerede skoler, biblioteker og læsekredse på landet og i byerne. I Danmark, Norge og Slesvig-Holsten, der dengang udgjorde den danske helstats kernelande, blev der i alt stiftet 57 patriotiske selskaber i perioden mellem 1769 og 1814. Denne artikel vil redegøre for, hvorfor selskaberne blev stiftet, hvem der blev rekrutteret som medlemmer, og hvilke initiativer medlemmerne satte i værk for at udbrede boglig og praktisk viden og oplysning. Det vil i artiklen også blive diskuteret hvorfor det på dette tidspunkt i historien blev vigtigt at give almuen boglig og erhvervsrelevant viden. Hvilken form for viden skulle almuen have og hvordan skulle de oplyses? Og hvorfor spillede patriotisme en vigtig rolle i den offentlige debat?

Presse og foreningsliv i oplysningstiden

Det er ikke tilfældigt, at 1700-tallet i moderne tid har fået betegnelsen *oplysningstiden*. Oplysning var det helt centrale begreb i periode fra omkring 1680'erne og hele vejen op gennem 1700-tallet. Det er endvidere kendetegnende for perioden, at mængden af trykte debatskrifter og tidsskrifter var jævnt stigende, og nærmest eksploderede i årene 1770-1772 og 1784-1799, hvor trykkefrihedsreglerne

Juliane Engelhardt, lektor, ph.d., SAXO-instituttet, Københavns Universitet, Karen Blixensvej 4, 2300 København S.

var lempelige og hvor der var relativt frie rammer for samfundsdebat. Der var tydeligvis en stor gruppe mennesker, som længe havde stået parat til at deltage i en offentlig debat, og som begejstret greb muligheden for at give deres meninger til kende i en bredere offentlighed. Oplysningstiden var også karakteriseret ved, at samfundet var under forandring på en hel række områder. Man var begyndt at revidere tidligere opfattelser af eksempelvis køn, økonomi, straf og befolkningsudvikling. Nærmest alt var til diskussion; politiske stats- og styreformers; behovet for reformer inden for erhvervslivet, først og fremmest landbruget; nødvendigheden af oplysning og undervisning og bedre pleje af syge og fattige, og bekæmpelse af luksus, dovenskab og kaffedrikning, for blot at nævne nogle eksempler. Der var nærmest intet emne, som unddrog sig en eller flere tidsskriftsartikler eller pjecer.

I Danmark sluttede oplysningstiden næsten *overnight* da 1700-tallet rindede ud, idet trykkefriheden blev indskrænket i september 1799, og forfatteren P.A. Heiberg blev udvist juleaftensdag samme år. Hvor den offentlige debat i 1700-tallets sidste årtier havde været relativt samfundskritisk og skarp i tonefaldet, så fik den efter 1799 et mere afdæmpet tonefald, hvilket blev forstærket af Slaget på Københavns Rhed i 1801, og især Københavns bombardement i 1807. Tonen blev modløs, undertiden rådvild. Det var dog også begivenheder, der mobiliserede en stærk samhørighedsfølelse i befolkningen på tværs af rigets forskellige dele. Hvor mange i den offentlige debat tidligere havde insisteret på reformer opfordrede man nu til sammenhold og opofrelse for fædrelandet.¹ I samme periode blev den praktisk orienterede patriotisme i stigende grad afløst af den følelsesbetonede og mere indadvendte nationalromantik.

Sideløbende med udviklingen af en uafhængig presse og offentlig debatkultur i 1700-tallet opstod der forskellige former for foreninger, hvor oplysningstidens tanker og holdninger blev debatteret. 1700-tallet betegnes ofte som det store foreningsårhundrede, fordi der, ud over de patriotiske selskaber, her opstod et væld af saloner, kaffehuse, lærde selskaber, frimurerloger, jakobinerklubber og læseselskaber og patriotiske selskaber. Foreningerne havde det tilfælles, at de alle reflekterede oplysningstidens centrale ideer og

spillede en vigtig rolle i periodens politiske og kulturelle liv. De forskellige foreningstyper adskilte sig imidlertid fra hinanden gennem deres medlems sammensætning, organisationsstruktur, mål og midler og politiske ambitioner.

Salonerne opstod i Frankrig i slutningen af 1600-tallet og 1700-tallets første årtier. Salonerne var ikke egentlige foreninger, men private sammenkomster, der i samtiden blev betegnet *soirées* eller *assemblées*. Det var primært personer fra hoffet og aristokratiet, der var initiativtagere til sammenkomsterne, og som inviterede intellektuelle og kunstnere til højtlesning og diskussioner. Især madame de Pompadours, og i de tidlige revolutionsår Madame Rolands og Madame de Staëls saloner var toneangivende og kendte over hele Europa. Det er ikke tilfældigt, at salonerne blev kædet sammen med værtinden; *la salonière* var den centrale skikkelse i salonerne, og det blev regnet for hendes opgave at skabe en behagelig tone i diskussionerne. Herhjemme blev salonkulturen introduceret af Johan Hartvig Ernst Bernstorff, da han i 1751 blev udnævnt til udenrigsminister og rejste fra Paris til Danmark. Ved århundredets slutning var digteren Friederike Brun og Charlotte Schimmelmänn, der var gift med finansminister Heinrich Ernst Schimmelmänn, centrum for det københavnske salonmiljø.

Kaffehusene opstod ligeledes omkring 1700, men de var fortrinsvis udbredt i Storbritannien, og deltagerne var primært mænd. Kaffehusene havde ikke det højkulturelle og eksklusive præg, som kendetegnede salonerne. De var halvoffentlige steder, hvor handels- og embedsborgere mødtes for at læse aviser og orientere sig om dagsaktuelle nyheder. Det var en måde at indhente viden på, som i kulturhistorisk henseende var ny. I Storbritannien ophørte forcensuren allerede i 1695, så der opstod tidligere en presse med daglige aviser og et væld af tidsskrifter end i det øvrige Europa. Mest kendte er *The Tatler* (udkom april 1709 – januar 1711) og *The Spectator* (marts 1711 – december 1712 og 1714), der eksplicit henvendte sig til kaffehusenes gæster.² Der fandtes ganske vist kaffehuse på kontinentet på samme tidspunkt; blandt andet i handelsbyen Hamborg, men ingen europæiske byer havde imidlertid kaffehuse i samme omfang som London. Det afspejlede, at både handelsborgerskabet

og den frie presse opstod langt tidligere i Storbritannien end i det øvrige Europa.³

Omkring midten af 1700-tallet blev der stiftet lærde selskaber og videnskabelige akademier i de fleste europæiske lande. Det var blandt andre Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab (1742), Die Königlische Akademie von Berlin (1744), Die Societät der Wissenschaften (stiftet i Göttingen i 1751) og The Select Society of Edinburgh (1754). Medlemmerne var primært universitetsprofessorer. Selv om selskaberne således havde et elitært præg, så var de båret frem af en opfattelse af, at viden ikke skulle være eksklusiv og de inviterede derfor til offentlige forelæsninger, der blev afholdt på modersmålet og publicerede videnskabelige resultater i magasiner, der var beregnet for et bredere publikum. Frimurerlogerne opstod i England i 1600-tallet og blev udbredt på hele kontinentet i 1700-tallets anden halvdel. I Danmark blev den første loge, Sankt Martin, stiftet i København i 1743, i Norge blev den første stiftet i Christiania i 1749. Hvor logerne i dag har ry for at være esoteriske og måske især forbeholdt mænd, der gerne vil være noget, så var de i oplysningstiden forholdsvis progressive, fordi de brød med standssamfundets hierarkiske normer. I logernes lukkede fora socialiserede aristokrater og borgerlige gentlemen på lige fod med hinanden, og for at understrege ligheden mellem dem blev deltagerne betegnet som brødre.

Fra slutningen af 1780'erne blev der etableret en række klubber i den danske helstat. De var de første egentlige arvtagere herhjemme til de britiske kaffehuse, men var af mere lukket og privat karakter. I København var der bl.a. Det Dramatiske Selskab, Borups Selskab, Den Engelske Klub, Drejers Klub og Fabricii Klub.⁴ I Christiania var der Halvdans Klub, Det Dramatiske Selskab og De Norske Brødre.⁵ Hertil kom et utal af klubber i rigets provinsbyer, hvoraf de fleste havde navne som Harmonien, Enigheden og Det Forenede Selskab. Klubberne arrangerede ligesom kaffehusene uformelle sammenkomster, hvor deltagerne mødtes for at diskutere kunst, litteratur og samfundspolitiske emner, læse bøger, tidsskrifter og aviser i klubbernes bibliotek – og ikke mindst synge klubviser og drikke

punch. I kølvandet på Den Franske Revolution i 1789 tog dele af klublivet en mere radikal drejning. Der blev stiftet jakobinerklubber og illuminantklubber, der havde et revolutionært tilsnit.

Læseselskaberne var en foreningsform, der også opstod i 1700-tallets sidste årtier. Fra ca. 1775 var de sammen med logerne den mest udbredte foreningsform i Det Tysk-romerske Rige. I Danmark-Norge blev det første læseselskab stiftet i Trondheim i 1783.⁶ Frem til 1828 blev der etableret læseselskaber og bogsamlinger i Hardanger og Orsta (i Norge), Maribo, Bergen, Odense, Næstved, Christiania, Århus, Randers, Viborg, Stege, Skanderborg, Slagelse, Frederiksborg, Helsingør, Aalborg, Skive, Fredericia og Ribe. Læseselskaberne var et resultat af en stigende grad af alfabetisering i befolkningen; der var simpelthen flere og flere, der kunne læse. De samtidige kilder taler om den generelle "læsesøgning" og det store "læsebehov" i alle dele af befolkningen.⁷ Der fandtes imidlertid ikke tilstrækkelig mange biblioteker, til at behovet kunne imødekommes. I København var der Det Kongelige Bibliotek og Universitetsbiblioteket, og over hele riget fandtes der mindre udlånsbiblioteker. Landhusholdningsselskabet anslog i 1807, at antallet af udlånsbiblioteker i Danmark-Norge var "nogle og tyve". Men som historikeren Helge Nielsen har påvist, var det dog lavt sat. På baggrund af en omfattende undersøgelse har han således opgjort, at der i 1780'erne eksisterede to lånebiblioteker, i 1790'erne ti og i 1800-tallets første årti hele 38. Tallene gælder alene for Danmark, i Norge var antallet noget højere. Udviklingen blev stimuleret af, at Landhusholdningsselskabet i 1785 havde udlovet sølvmedaljer til sognepræster, der etablerede lånebiblioteker. Alligevel var det dog først omkring 1810, at idéen rigtig slog igennem, og der blev etableret udlånsbiblioteker på sogneplan i større omfang.⁸ Egentlige folkebiblioteker eksisterede ikke, og derfor blev der oprettet læseselskaber. Disse kan inddeles i to typer: Den ene kan primært betegnes som læsecirkler, hvor medlemmerne tilhørte handels- og embedsborgerskabet. De delte et abonnement på et tidsskrift, som de lod cirkulere imellem sig, eller oprettede præsensbiblioteker, hvor bogbestanden blev indkøbt af medlemmerne, og hvor der udelukkende var udlån til disse. Den anden type læseselskaber var studiegrupper.

De blev fortrinsvis afholdt på landet, hvor den lokale embedsmand, som oftest skolelæreren eller sognepræsten, holdt læsemøder med den lokale bondebefolkning og udvalgte de skrifter, som han mente var velegnet for almuen.

De patriotiske selskaber opstod altså ikke ud af det blå, men på baggrund af et i europæiske sammenhænge blomstrende og alsidigt foreningsliv. Det første patriotiske selskab var Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskab, som blev stiftet i København den 29. januar 1769. Hurtigt derefter blev der stiftet en række mindre landhusholdningsselskaber i Norge, i bl.a. Bergenhus, Sunnmøre, Molde, Stavanger og Akershus. Først i 1780 blev det næste patriotiske selskab stiftet i Danmark, nemlig i Næstved. Fra 1784, som resultat af kronprins Frederiks magtovertagelse og de mere liberale rammer for offentlig debat, opstod der flere danske og slesvig-holstenske patriotiske selskaber. De største og mest aktive var Selskabet for Borgerdyd (København 1785), Selskabet for Efterslægten (København 1786), Die Schleswig-Holsteinische Patriotische Gesellschaft (Kiel 1786), Det Forenede Understøttelsesselskab, Borgervennen (København 1788), Det Søsterlige Velgørenhedsselskab (København 1790), Die Gesellschaft Freiwilliger Armenfreunde (Kiel 1792), Det Patriotiske Præmieselskab i Kalundborg (1792), Præmieselskabet til at Anføre den Jødiske Ungdom til Kunster og Håndværker (København 1793), Det Bornholmske Selskab for Efterslægten (1805), Det Kongelige Selskab for Norges Vel (Christiania 1809), Randers Amts Husholdningsselskab (1810) og Fyns Stifts Patriotiske Selskab (Odense 1810). De københavnske selskaber er i overvægt i denne oversigt, hvilket hænger sammen med, at det var dem, der var størst målt i antal medlemmer; flere havde 400-500 medlemmer, enkelte over 1000 medlemmer. Der blev også stiftet mange patriotiske selskaber i mindre købstæder i næsten alle dele af riget. De havde knap så højt medlemstal, typisk 20-50 medlemmer, og mange af dem forsvandt relativt hurtigt igen.

Landhusholdningsselskabet var uden tvivl det mest prestigefulde selskab i samtiden; Kong Christian 7. var selskabets protektor, og selskabets præsidenter var først udenrigsminister J.H.E. Bernstorff og dernæst generalprokurør, dvs. enevældens primære juridiske

rådgiver, Christian Colbiørnsen. Begge var i samtiden kendt som progressive reformtilhængere. Selskabets øvrige medlemmer var en perlerække af statens politiske, gejstlige og økonomiske top. I langt de fleste af de øvrige selskaber tilhørte hovedparten af medlemmerne det sociale mellemlag. Det var fortrinsvis embedsmænd i den offentlige forvaltning; amtmænd, byfogeder, borgmestre, sognepræster, militærpersonel, købmænd og fabrikanter. I selskaberne i de større byer var der også mange universitetsprofessorer, forfattere, kunstnere og storkøbmand. Næsten alle medlemmerne af selskaberne var mænd, på nær Det Søsterlige Velgørenhedsselskab. Her var alle medlemmerne, bortset fra de to formænd, kvinder. Dette var et filantropisk selskab, der stiftede en skole, hvor fattige piger modtog boglig undervisning og undervisning i forskellige håndgerningsfag. I de øvrige selskaber var kvinder ikke formelt udelukket, men det var underforstået, at de som udgangspunkt var for mænd, og især mænd af middelstanden og op.

De patriotiske selskaber, der blev stiftet overalt i Europa havde statutter og arbejdsformer, der var meget ens. De helstatslige selskaber fik især væsentlige impulser fra patriotiske selskaber i Det Tysk-Romerske Rige og Storbritannien. Stifterne af Det Kongelige Danske Landhusholdningselskab, Martin Hübner og Christian Martfelt, havde begge opholdt sig på det britiske kontinent inden de vendte hjem og stiftede det danske selskab, og vedkendte sig klart inspirationen fra udlandet, især The Society for the Encouragement of Arts, Manufactures, and Commerce (RSA), der blev stiftet i London i 1754. Der blev ikke etableret noget formelt samarbejde mellem de to selskaber, men Landhusholdningselskabets statutter har overordentlig stor lighed med det britiske selskabs organisationsstruktur og ambitioner.⁹

Stort set alle de patriotiske selskaber i den danske helstat udviste en udpræget kongetro holdning: mange af dem havde et medlem af kongefamilien som protektor, typisk Christian 7. eller kronprins Frederik, og de fleste af selskaberne havde generalforsamling på enten kongens eller kronprinsens fødselsdage. Kan dette ses som et udtryk for, at medlemmerne opfattede enevælden som den bedste af alle statsformer? Næppe. Selskabernes reverens for kongefamilien

skal utvivlsomt ses i sammenhæng med, at ytrings- og foreningsfrihed ikke var grundlovssikrede rettigheder, men i høj grad afhængig af de politiske stemninger. Der var ikke egentlig lovgivning angående retten til at forsamle sig, men den 10. maj 1780 udgik en kongelig kabinetsordre til landets politimestre med pålæg om, at de skulle holde opsyn med de daværende klubber. Også de patriotiske selskaber havde pligt til at anmelde hvor og hvornår de holdt møder til den lokale politimester, og denne skulle indberette til centraladministrationen hvilke klubber og foreninger, der var blevet stiftet og hvem der var deres formænd. Formanden var desuden ansvarlig for at selskaberne ansporede til “Sædelighed, Klogskab, Artighed og Sparsommelighed”, som det hed i kabinetsordren.

De patriotiske selskabers arbejde for erhvervsmæssige reformer

Et væsentligt tema i den offentlige debat var et stadigt stigende krav om reformer. Frem til 1788 var det primært stavnsbåndet, der var udsat for hård kritik. Stavnsbåndet var blevet indført i 1733 med den officielle begrundelse, at godsejerne skulle kunne stille mænd til den nationale hær, og den uofficielle, at godserne skulle sikres tilstrækkelig arbejdskraft. Stavnsbåndet blev i 1700-tallets anden halvdel udsat for skarp kritik af den borgerlige opinion og kom i offentligheden – og i vore dages historiske bevidsthed – til at stå som et meget stærkt symbol på både godsejervælde, mangel på menneskerettigheder og et stift samfundssystem, hvor arbejdskraften hverken var fri eller bevægelig. Stavnsbåndet blev ophævet i 1788, men først afviklet endeligt i 1800. Men i den offentlige debat var der fortsat enighed om, at jorden blev dyrket for ineffektivt. De fleste af bønderne var fæstere, hvilket ville sige, at de forpagtede jorden af godsejeren og betalte med dels naturalier, *landgilde*, dels arbejde et vist antal dage om året: *hoveri*. Mange argumenterede for, at bønderne skulle have mulighed for at købe deres fæstegårde med tilhørende jordlodder, således at de blev selvejere. Rationalet var, at selveje ville gøre gårdejerne mere arbejdsomme, samtidig med, at de mere velvilligt ville afprøve nye og mere effektive dyrkningsformer. Samtidig var dødeligheden faldende, og det bevirkede at befolkningsstørrelsen steg ret markant i anden halvdel af 1700-tallet; med

20 % i Danmark og 43 % i Norge. Den voksende befolkning bevirkede, at der blev flere fattige. Samtidige kilder beretter om horder af fattige i byer og på landeveje. Dette afstedkom stigende krav om sociale og uddannelsesmæssige reformer, og især krav om, at der blev oprettet skoler for alle landets børn og unge. I helstaten gjorde de patriotiske selskaber en stor indsats for at højne produktiviteten og effektiviteten i landets erhvervsliv, og for at etablere sundheds- og uddannelsesinstitutioner på lokalt niveau. For medlemmerne var kærlighed til fædrelandet nøje forbundet med forbedringer af den materielle velfærd og oplysning af befolkningen som helhed. Folket, i ordets bredeste betydning, havde en central plads i selskabernes arbejde, og medlemmerne bestræbte sig på at udbrede oplysning “blandt meenige Mand” og “blandt Mængden”, som de hyppigt udtrykte det. Selskaberne iværksatte derfor en række aktiviteter, der skulle forbedre statens forskellige erhverv og skole-, sundheds- og fattigvæsenet i rigets provinser. I Kalundborg uddelte Det Patriotiske Præmieselskab i byen præmier til folk, der havde udmærket sig inden for landbrug, fiskeri og håndværk. Et andet eksempel er Randers Amts Husholdningsselskab, som udsatte præmier til folk, der havde gjort en særlig indsats inden for fx kvægavl, kartoffeldyrkning, eller dyrkning af hør og hamp. Næstveds Patriotiske Selskab stiftede en række spindeskoler for unge piger og drenge og fattiglemmer i landsbyer på midtsjælland. Hensigten var dels, at lære de unge et håndværk, således at de kunne undgå at falde ned i fattigdom, dels at lære børnene at være flittige og bruge deres tid nyttigt. Spindeskolerne indgik derfor som et led i en overordnet bestræbelse på at skabe en ny arbejdsmoral blandt de socialgrupper, som man mente var disponeret for dovenskab.

Selskabernes forskellige initiativer gik dog ikke helt som håbet, idet der ikke var synderlig opbakning til deres initiativer i lokalbefolkningen. Almuen enten snød eller blev væk, og dette var årsag til, at mange af selskaberne gik ind i begyndelsen af 1800-tallet.

En af årsagerne til at man i stigende grad fandt det vigtigt at opdrage almuen til flid og bevidsthed om at bruge tiden nyttigt, var en ændret opfattelse af, hvad der skabte velstand. Befolkningens størrelse og arbejdsevne var et meget centralt emne i de økonomi-

ske debatter. Især blev almuen betragtet som en uudnyttet kilde til økonomisk opsving. Det var en tankegang, som havde rod i den tyske kameralisme, der var en tysk statsteoretisk retning, som havde stor fokus på en aktiv befolkningspleje. Flere af reformtilhængerne argumenterede således for, at kilden til økonomisk vækst ikke alene var en stor befolkning, befolkningen skulle også være både sund og forholdsvis veluddannet og vellønnet. Et eksempel herpå er formanden for Selskabet for Norges Vel og biskop i Akershus, F.J. Bech, der argumenterede for, at der skulle etableres offentlige grundskoler, der sikrede, at *hele* befolkningen fik elementære kundskaber. Dette var nemlig en afgørende forudsætning for, at produktiviteten kunne øges.¹⁰ Hvis befolkningstilvæksten derimod blot udmøntede sig i et voksende antal fattighjælpsmodtagere, ville det selvklart blive en hæmsko for statens økonomi. Det var derfor statens opgave at sørge for, at indbyggerne både havde et godt helbred og fik grundlæggende uddannelse. De mange og udtalte krav i oplysningstiden om reformer inden for skole- og fattigvæsenet, skal derfor også ses i lyset af den centrale rolle, befolkningen havde fået i periodens økonomiske tænkning.

De patriotiske selskabers oplysningsarbejde

Offentlige skoler, der sikrede grundlæggende uddannelse for alle landets indbyggere, blev først indført ved lov i 1814. Af mangel på samme gjorde flere af de patriotiske selskaber derfor en aktiv indsats for at udbrede boglig viden blandt bondebefolkningen. De udgav skrifter, der havde almuen som målgruppe, etablerede almuebiblioteker og afholdt læsegrupper på landet. Selskabet for Borgerdyd og Selskabet for Efterslægten etablerede endvidere realskoler, men deres elever var primært medlemmernes børn. Borgerdyds- og efterslægtsskolerne var nyskabende i samtiden, idet undervisningen både var lagt an på, at eleverne opnåede almen dannelse og lærte færdigheder, som var anvendelige, når de som voksne skulle varetage borgerlige erhverv. På realskolerne blev der derfor undervist i de "reale fag" såsom regnskabsføring, bogholderi, økonomi og moderne sprog – først og fremmest engelsk. De var dermed mere tidsvarende end latinskolerne og den private undervisning, der lagde

hovedvægten på klassiske fag, og hvor målsætningen var at berede eleverne på en universitetsuddannelse. Målet med realskolerne var, at eleverne skulle afslutte deres uddannelse efter realeksamen og derefter påbegynde en erhvervskarriere. Skolerne eksisterer stadig i dag, men deres undervisningsmæssige særpræg er mindre udtalt.

Efterslægtsselskabet var også et af de selskaber, der udgav almuelitteratur. Ledelsen begrundede det med, at der kun fandtes få bøger på bøndernes modersmål, og at de, der var til rådighed, var for dyre. Markedet var simpelthen for lille til, at salget kunne dække udgifterne til trykning og distribution, og selskabet besluttede derfor at udgive almuesange og -litteratur for egne midler. Sangene og skrifterne var imidlertid ikke kun beregnet på fornøjelse. Efterslægtsselskabets kriterier for at lade dem trykke var, at de bestred overtro, opvakte agt for dyd, afsky for last, formanede til arbejdsomhed, klogskab, lydighed mod øvrigheden, fædrelandskærlighed og god børnetugt. I løbet af det første år uddelte selskabet 6.000 sange, der ifølge selskabets egne oplysninger blev modtaget med bifald af almuen. Efterslægtsselskabet etablerede desuden en bogsamling i selskabets lokaler i København; samlingen bestod i 1794 af 353 bind, hvoraf hovedparten var på dansk. Her var bl.a. passende læsning for pigebørn: "farlige Skrifter" forekom med andre ord ikke; og der var skrifter for almuen, "hvored denne efterhaanden [...] bringes til at tænke ordenligt".¹¹

Det Randlevske Distriktsselskab mellem Århus og Horsens anlagde omkring 1810 et almuebibliotek, hvortil formanden og stifteren af selskabet, Niels Blicher donerede en bogsamling på 77 bøger. Niels Blicher var far til Steen Steensen Blicher, og levende optaget af almuens kultur og traditioner. Selskabets lister over bøgerne giver indblik i, hvilken litteratur han mente var egnet for bonden. Emnerne var kristendom og sædelære; der var landbrugsfaglige bøger, især om biavl; der var historiebøger, hvoraf hovedparten var biografier om store mænd i historien, eksempelvis Ove Mallings *Store og gode Handlinger*. Emnerne omfattede også politik, eksempelvis *Den franske Revolutions Historie* og Erik Pontoppidans *Danmarks og Norges oeconomiske Magazin*. Der var bøger om geografi, børneopdragelse og almen oplysning, såsom *Almuens Lærer*, J.H. Campes *Kort*

Store og gode
Handlinger
 af
 Danske, Norske og Holstenere,
 samlede ved
 Dve Malling.

(Prisen er paa Leds. 1 Rdlr. Paa Skry. 1 Rdlr. 32 S.)

K i s b e n h a v n , 1 7 7 7 .

Med Kongelig Majestæts allernaadigste Privilegium
 trykt paa Gyldendals Forlag.

Sielelære for Børn og Arent Steenstrups *Den danske Bondes Pligter og Rettigheder*. Endelig indeholdt bogsamlingen fortegnelser over de af Landhusholdningsselskabet udsatte præmiespørgsmål.

Det Bornholmske Selskab for Efterslægten etablerede også et bibliotek, men det var alene selskabets medlemmer, der havde adgang til det. Bogsamlingen bestod af bøger og kort, som medlemmerne havde doneret, eller som selskabet havde købt for medlemskontingenterne. Medlemmer, der var bosiddende i Rønne, havde bøgerne til hjemlån i 14 dage, og udenbys medlemmer kunne låne dem i tre uger. Selskabet ansatte en bibliotekar, som sad i bibliotekets udlån en time om ugen (tirsdage mellem klokken 17 og 18), hvor medlemmerne kunne aflevere og afhente bøger. Her kunne medlemmerne også skrive på en fremlagt liste, hvilke bøger de ønskede anskaffet til biblioteket. Ifølge selskabets egne oplysninger var bibliotekets beholdning i 1810 på 248 bøger og hæfter og 8 kort, men der er ikke angivet hvilke.¹²

Landhusholdningsselskabet opmuntrede de lokale selskabers arbejde, bl.a. ved at uddele præmier til personer, der havde gjort en særlig indsats for almueoplysning. Derudover udgav selskabet i 1807 en oversigt over de skrifter, som selskabet mente, var passende for landalmuen. Oversigten blev begrundet med, at Landhusholdningsselskabet havde gennemgået fortegnelserne over de lokale bogsamlinger og ikke mente, at alle "Oplysningens Venner" havde været lige velovervejede i deres valg af bøger.¹³ Landhusholdningsselskabets udgangspunkt var, at den litteratur, som selskaberne formidlede, skulle tilpasses de forskellige vidensbehov og forståelsesrammer, som per-

Det patriotiske oplysningsarbejdes mest berømte værk er Ove Malling: Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere, udkommet første gang 1777. I forordningen om latinskoler af 11. maj 1775 hed det, at der i pensum bl.a. skulle indgå "en Samling af berømmelige og gode Danskes, Norskes og Holsteneres Handlinger, hvilken skal besørges udgivet". Det blev pålagt historikeren og geheimestatsminister Ove Malling at udarbejde værket. Foruden en styrkelse af patriotismen for helstatens borgere, skulle værket også være en hyldest til den danske enevælde. Det blev pålagt Malling at indskrænke sit stof til perioden efter enevældens indførelse 1660. Værket har derfor kun medtaget ganske få personer fra før denne periode. Værket udkom i adskillige oplag. Det blev standardpensum i skolerne og samtidig til langt op i 1800-tallet yderst populært i den brede befolkning. (Det Kongelige Bibliotek)

soner fra almuestanden havde. I oversigten var der derfor bøger, der nok omhandlede det samme emne, men hvor stoffet blev fremlagt på forskellige niveauer. Dette er bemærkelsesværdigt, fordi almuen i langt hovedparten af de patriotiske skrifter bliver fremstillet som slet og ret almuen, dvs. som en homogen befolkningsgruppe, til trods for, at den udgjorde omkring 90 % af befolkningen. Men her er der altså ansatser til at differentiere oplysningsarbejdet ud fra en erkendelse af, at man havde at gøre med forskellige mennesker, der havde forskellige forudsætninger. Fortegnelsen var inddelt i emneområder, og inden for hvert emne var den relevante litteratur anført. Fortegnelsen var ikke helt stringent opbygget, idet der er angivet bogtitler under nogle emneområder, der faktisk burde stå under andre. Men den følgende gennemgang følger primært selskabets fortegnelse:

1. Den første gruppe indeholdt bøger om kristendom og anden opbyggelig litteratur.
2. Den anden gruppe indeholdt bøger med det overordnede tema *Menneskets Pligter*. Bøgerne handlede ikke om pligterne mod fædrelandet, men lå tættere på den kristne opbyggelige litteratur. En undtagelse var bøger, der anviste, hvordan man skulle behandle dyr, eksempelvis *Menneskets Pligter mod Dyrene, i Anekdoter og Exempler, for at gjøre Børn bekendte med Dyrenes gode Egenskaber, og lære dem ikke at mishandle nogen Skabning*.
3. Bøger, der var samlet under temaet *Om Verdens Begivenheder*, var primært historiebøger. Det var bl.a. Saxos *Danmarks Krønike*, Ludvig Holbergs *Danmarks Riges Historie* (1732-1735) og Ove Mallings *Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere* (1777). Hovedparten af bøgerne i denne gruppe omhandlede store mænd og helte og deres bedrifter. Der var dog også statistiske bøger, herunder Fr. Thaarups *Vejledning til det danske Monarchies Statistik* fra 1794.
4. Et andet tema var børneopdragelse, hvor der både var håndbøger for mødre og J.-J. Rousseaus *Emile eller om Opdragelsen* i en dansk oversættelse fra 1796.
5. Bøger samlet under temaet *Om Jordens Forfatning* var topografiske og geografiske beskrivelser af helstaten og dens regioner.

Hertil kom statistiske oplysninger om landets produktion, og der var rejseberetninger fra nære og fjerne lande.

6. Der var desuden en kategori med lærebøger i matematik og naturlære om planter og dyr.
7. Der var mange bøger om landhusholdning. Selskabet anbefalede naturligvis først og fremmest, at almuebibliotekerne stillede *Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskabs Skrifter* til rådighed. Under dette tema hørte også koge- og husholdningsbøger for unge husmødre, bøger om det engelske jordbrug, anvisninger for dyrkning af hamp, hør og humle, anlæggelse af haver, frugtplantager og skove samt gode råd om, hvordan man bekæmpede dyresygdomme. Desuden var der juridisk litteratur, der skulle oplyse bondestanden om deres rettigheder i staten, bl.a. Mathias Hagerups *Den norske Bondes juridiske Pligter og Rettigheder* (1803) og Arent Steenstrups *Den danske Bondes Pligter og Rettigheder efter Lovene, saaledes som de vare ved Slutningen af det 18de Aarhundrede* (1802), der indeholdt relevante forordninger fra 1787 til 1802.
8. Der var lærebøger om emnet *Adskillige Konster og Haandteringer*, der var beregnet til håndværkere. Bøgerne anviste teknikker for drejearbejde og glasslibning, brandresistent tagbelægning og anlæggelse af teglbrænderier.
9. Landhusholdningsselskabet anbefalede desuden retskrivningsordbøger i det danske sprog.
10. Det anbefalede også bøger om sundhedslære, både sygdomsforebyggende og helbredende litteratur, især om behandling af kokopper.
11. Der var litteratur “til almindelig Oplysning og nyttig Tidsfordriv”. Her var bl.a. en udgivelse om *Hielpemidler til Overtroens Udryddelse og Forstandens Oplysning* (1796) og *Snells Exempelbog for Borger- og Landalmuen til Sædernes Forbedring og en behagelig gavnlig Tidsfordriv* (1800). Ludvig Holbergs komedier og *Robinson Crusoe* figurerede også under denne kategori.¹⁴
12. Viser og sange, bl.a. Bunkeflods *Viser for Spindeskolerne*
13. Den sidste gruppe bøger var *Forberedelses-Skrifter til Forstandens Dannelse og Kundskabs Erhverv i Almindelighed*. Emnet var det samme som i gruppe 11, men bøgerne udkom i komprimeret

form i et eller to bind. De var primært beregnet til undervisning i almueskoler og realskoler og sigtede på at give eleverne almen dannelse.

Bogbestanden i de patriotiske selskabers almuebiblioteker og Landhusholdningsselskabets oversigt over anbefalet litteratur tegner et billede, hvor decideret kristen litteratur nok optrådte på listen, men den var ikke enerådende. Tværtimod var langt hovedparten af bøgerne af verdslig karakter. Sekulariseringen slog dermed også igennem i almuelitteraturen, men samtidig blev den kristne dydslære erstattet af en række moralsk opbyggelige skrifter. Den overordnede ledetråd for selskabernes oplysningsarbejde var at gøre almuen til nyttige og sædelige borgere i staten. Den nye almuelitteratur var ikke mindre adfærdsregulerende end de kristne katekiseringer, men der var den afgørende forskel, at den foreskrev anstændighed og lydighed af hensyn til staten, ikke til den kristne Gud.

Et meget udbredt moralsk opbyggeligt skrift var *Almuens Lærer*, der var en oversættelse og bearbejdning af et tysk skrift. Det blev trykt og udgivet af Selskabet for Borgerdyd, og indgik som en central del af det folkeoplysningsarbejde, som flere af de patriotiske selskaber udførte. *Almuens Lærer* var fra udgiverens side tænkt som en pendant til *The Spectator*, *Den patriotiske Tilskuer*, *Bikuben*, *Almennyttige Samlinger* og *Nye Magasin* – dvs. bredt informerende og indeholdende nære temaer som familie, husholdning, børneopdragelse, læsestof, religion og overtro. Men hvor skrifter i *Spectator*-genren var beregnet til det dannede publikum, "Lærde og fornemme Folk", manglede der, ifølge oversætteren Lauritz Hasse, et nyttigt tidsskrift, der henvendte sig til folk uden højere uddannelse. Der var endnu mørkt omkring småkårsfolket, men også de fortjente en plads i "Smagens Tempel", som Hasse skrev i forordet til første bind.¹⁵ Han så det derfor som sin opgave at bibringe lysets glæder til de befolkningsgrupper, der endnu levede i vankundighed. De dyder, almuen skulle lære, var: dygtighed i arbejdet; at finde glæde i den stand, man var født og opvokset i, og ikke stræbe efter rigdom; at være skikkelige mennesker; ikke at vise egensind; ikke at være misundelige;

at bruge tiden fornuftigt; ikke at spille kort eller spise og drikke til overflod; at være renlige (især kvinderne); ikke at være utro (igen især henvendt til kvinderne); ikke at være ærekære; ikke at bande og sværge; at udvise gudsfrygt, og lade være med at sladre og bagtale folk. Det sidste budskab var især møntet på kvinderne. “[D]et andet Kiøn” var ifølge Hasse mest tilbøjelig til denne last, ikke fordi kvinder var mere ondskabsfulde end mænd, men fordi “dette Kiøn har en naturlig Munterhed, Vittighed og Veltalenhed”.¹⁶ *Almuens Lærer* gav også udførlige instrukser for, hvordan børn skulle opdrages. Først og fremmest fremhævede han, at forældrene ikke burde slå deres børn eller skælde for meget ud. Kuede børn blev nemlig korrupte, fordi tryk avlede modtryk, og de ville derfor blive dovne og ude af stand til at tage ansvar for deres egen tilværelse. I stedet skulle forældrene rose børnene og opmuntre dem i deres arbejde. Omvendt måtte børn dog heller ikke blive forvante, da de derved ville blive egensindige og urolige.¹⁷ En stor del af artiklerne var opbyggelige historier, parabler og katekiseringer. De var bygget således op, at en fiktiv opponent, som regel en vankundig bonde, stillede et spørgsmål eller udtalte sit samfundssyn, hvorpå *Almuens Lærer* satte spørgsmålstegn ved de forestillinger, som for bonden var indlysende, og belærte ham om det modsatte.¹⁸ Det gennemgående tema var modsætningen mellem oplysningsfolk, der blev præsenteret som fremskridtsvenlige, og almuen, der fremstilledes som fordomsfuld og traditionsbundet. Den overordnede morale, som *Almuens Lærer* forsøgte at formidle, var således, at bonden ikke skulle være vrangvillig, overtroisk eller fatalistisk. Desuden var det en gennemgående pointe, at der var en naturlig, jordisk forklaring på alt, hvis man blot gav sig tid til at undersøge det, der umiddelbart oplevedes som spøgeri. At tro, at held eller uheld var forudbestemt, var blot en dårlig undskyldning for ikke at tage ansvar for sit eget liv eller forandre sin tilværelse. Samtidig med denne belæring om ikke at tro på vante forestillinger blev det dog indskærpet, at almuen ikke måtte blive selvrådende. Tværtimod var der igennem hele værket formaninger om, at almuen fortsat skulle være lydige over for øvrigheden.

Almuens Lærer indeholdt også praktiske anvisninger på eksempelvis havedyrkning, udskiftning af jorden og humleavl. Men det

var først og fremmest et moralsk opdragende skrift, der sigtede på at ændre bondestandens grundlæggende forestillinger og tankeverden. *Almuens Lærer* forklarede også, at tid var kostbar, og at man derfor ikke skulle omgå den ødselt og skødesløst eller anvende den på forlystelser. Gennem bibelcitater og opbyggelige historier blev det fortalt og forklaret, hvordan det var muligt for selv driverter og slubberter at se lyset, og komme til at leve nyttigt og være til gavn for almenvellet. I den patriotiske optik skulle den gode borger konstant være bevidst om, hvordan han/hun brugte tiden, og hele tiden overveje, om den blev anvendt vel eller ilde, så man kunne afslutte hver dag med god samvittighed. “Anseer enhver Dag, Gud lægger til Eders Liv, for en betydelig Deel af Tiden, og lægger Eder aldrig om Aftenen til Hvile, uden først at overveie, hvorledes Dagen blevet ført til Nytte af Eder”. Bonden skulle således have denne leveregel: “Aldrig at opsætte til den følgende Tid, hvad han i dag kan gjøre”.¹⁹ En del af oplysningsarbejdet handlede således også om at implementere en industriøs tankegang hos almuen. Opdragelse til industri handlede ikke alene om at lære indbyggerne tekniske færdigheder, men også tidsbevidsthed og flid.²⁰

Oplysningsarbejdet mellem frigørelse og disciplinering.

Patrioternes oplysningsarbejde havde dermed et klart utilitaristisk tilsnit. Almuen skulle have en klar bevidsthed om, hvordan man gjorde sig mest nyttig i samfundet, og i patrioternes samfundsforståelse arbejdede bonden mest effektivt, hvis han blev ved sin læst. Når bonden læste bøger om videnskaber, statssager, som var uden sammenhæng med hans daglige arbejde, så var det forkert anvendelse af tiden. Otto Grundtvig, der var provst i Nørreherred på Falster og bror til N.F.S. Grundtvig, stillede således i en tale i Det Lolland-Falsterske Selskab til Oplysningens og Industriens Fremme det spørgsmål, om de befolkningsgrupper, der beskæftigede sig med manuelt arbejde, kunne blive *for* oplyste? Om de derved ville blive indbildske og foragte deres egen stand? Han afviste, at det ville gå så vidt, men argumenterede samtidig for, at de lavere stænder ikke skulle have mere lærdom, end det var nødvendigt for dem i den stand, de tilhørte:

Han [bonden] skal ikke opdrages over sin Stand, men til sin Stand. Han maae ej gaae saavidt, at han skal kiedes ved sin Dont, gribe Bogen for Ploven, eller Pennen for Oxen, ikke saavidt, at han skal fristes til at vorde opblæst af indbildt Viisdom, og foragte legemligt Arbeide som en ringe Haandtering. Nej. Den Oplysning synes at være Almuens Mand gavnligst, der leder ham til at kiende sit Værd som Menneske, sin Bestemmelse som Borger i Samfundet.²¹

Som det fremgår af citatet, så skulle almuestanden oplyses om sine grundlæggende menneskerettigheder. Det var imidlertid ikke en befolkningsgruppe, som skulle undervises med henblik på at opnå et andet erhverv – og slet ikke et bogligt – eller en højere stand. De mennesker, der beskæftigede sig med manuelt arbejde, skulle fortsætte med dette. Den holdning blev også forfægtet i flere artikler i *Borgervennen*.²² Her hævdedes det, at alle medlemmer af staten var borgere, “men med megen Forskiel”. Det var ikke bare forskelle, der bundede i, at mennesket var skabt med forskellige anlæg og evner. For at staten kunne fungere, var det nødvendigt, at der var ulighed mellem indbyggernes stand, kår og embede, i rigdom, formue og magt:

Uorden og Forvirrelse vilde herske i Staten, naar ikke der er Forskiel paa Stand og Kaar, Embede og Forretninger; uden denne Ulighed skulle de gyseligste Ødelæggelser anrettes; uden den kunde Verden ikke bestaae et Øieblik.²³

Som det fremgår af citatet, blev social ulighed anset for at være forudsætningen for ro og orden. Social lighed skabte derimod samfundsmæssigt kaos. I de patriotiske selskaber var der almindelig enighed om, at oplysning af de lavere stænder havde til formål at bevare, og ikke at nedbryde sociale klasser. Oplysningen skulle derfor tilrettelægges således, at almuen blev uddannet i overensstemmelse med sin forudbestemte sociale status. Børn af fiskere skulle oplyses, så de i fremtiden blev dygtige fiskere, børn af håndværkere dygtige håndværkere og præstesønner dygtige præster. Men det var

bestemt ikke hensigten, at de skulle være andet end henholdsvis fiskere, håndværker og præster. Sociale mønsterbrydere blev således ikke fremhævet som forbilleder, men som resultater af manglende oplysning. I den forstand var selskabernes oplysningsarbejde præget af en vis konservatisme. Denne opfattelse var medlemmerne langt fra alene om; det var en almindelig holdning i den europæiske oplysning, at almuen skulle lære at være mere arbejdsom, men ikke at stræbe efter et andet erhverv eller en anden samfundsmæssig position end man var født til.

Som det er fremgået af de foregående afsnit var det kendetegnende for en stor del af almuelitteraturen i 1700-tallet, at den var instruktiv og belærende og sigtede på, at opdrage almuen til flid. Det vil dog være alt for ensidigt og firkantet at konkludere, at opdragelse til flid var de patriotiske selskabers eneste hensigt med at oplyse bondestanden. Ganske vist var der blandt medlemmerne enighed om, at bonden var dum, doven og vrangvillig. Men holdningen til, hvem der var ansvarlig for den sociale nød, var samtidig ved at ændre sig. Selskabernes kritik var først og fremmest rettet imod samfundets indretning og de vilkår, bonden var underlagt, ikke hans natur. Bonden var nok doven, men medlemmerne spurgte også til, hvordan han skulle kunne være anderledes? De pointerede gennemgående, at det var samfundets undertrykkende strukturer og mangel på undervisning og oplysning, der var den egentlige årsag til, at almuen var uvidende og manglede motivation. Denne tilgang til tidens sociale problemer var karakteristisk for den europæiske oplysningsbevægelse, som, inspireret af John Lockes pædagogik, i stigende grad opfattede mennesket som et produkt af de forhold, det levede under.²⁴ De patriotiske selskabers oplysningsarbejde indeholdt også et principielt element, idet medlemmerne mente, det var en grundlæggende *rettighed* for ethvert menneske – en menneskeret – at lære at læse og skrive og selv at kunne vælge, hvilke bøger man ville læse. De anså det for *uærdigt* for et menneske, uanset dets stand og sociale kår, ikke at kunne tilegne sig boglig viden, fordi det var en menneskerettighed at have adgang til viden og indsigt. Derfor skulle den basale uddannelse gøres almen og offentlig. Et styre, som fastholdt sin befolkning i uvidenhed, karakteriserede de som

despoti. Selskabernes oplysningsarbejde udsprang også af en social indignation. I kildematerialet er der utallige beskrivelser af “den raae Almue” og af bondestanden, der levede i “Raae Uvidenhed”. Befolkningen skulle oplyses, fordi man mente, at oplysning gjorde mennesker milde og empatiske. I patrioternes optik var det modsatte af oplysning således ikke alene uvidenhed, men også kynisme. Oplysning ville udvikle menneskets sociale medfølelse og evne til at føle omsorg for andre mennesker. Oplysning, dannelse, humanitet og social empati gik i patrioternes optik hånd i hånd.

Konklusion: opdragelse til patriotisme

De patriotiske selskaber gjorde en stor indsats både i rigets provinser og i de større byer for at udbrede oplysning til bredere lag i befolkningen. Selskaberne blev betegnet som patriotiske, fordi deres overordnede og samlende målsætning var at udbrede kærlighed til fædrelandet blandt hele befolkningen. Dette skete som led i en udvikling, hvor statsmagten i stigende grad blev en dynamisk kraft i samfundslivet. Godsejerne ejede i 1750 69 % af jorden i Danmark og havde på dette tidspunkt også betydelig magt inden for deres godsområde. Staten udvidede dog efterhånden sit magtområde og centraliserede rigets forvaltning. Der blev ansat flere offentligt ansatte embedsmænd, både i rigets centrale forvaltningsorganer og decentralt gennem flere statseembedsmænd i lokalsamfundene. Det var en udvikling, som betød, at godsejernes position som mellemled mellem stat og befolkning blev svækket. Parallelt med denne udvikling fandt der en ideologisk oprustning sted. De patriotiske selskaber opstod i den forbindelse som politiske pressionsgrupper, der ønskede en dynamisk enevælde, og som samtidig ønskede at styrke indbyggernes loyalitet og følelse af tilhørsforhold til staten i takt med, at staten konstituerede sig som bredere end godsernes lokalt afgrænsede tilhørsforhold.

Et centralt emne i tidens politiske debatter var behovet for sociale, uddannelsesmæssige og erhvervmæssige reformer. De erhvervmæssige reformer handlede dels om at udbrede kendskabet til tekniske færdigheder, der sikrede højere produktion, dels om at sikre hele landets befolkning ejendomsret og fri bevægelighed. Ræ-

sonnementet var, at et samfund, hvor erhvervslivet var indrettet på liberale vilkår ville befordre flid og foretagsomhed blandt bondestanden. En del af selskabernes oplysningsarbejde skete således også ud fra en større erkendelse af, at statens velstand var afhængig af en stor, flittig og veluddannet befolkning. Det er ganske kendetegnende for en stor del af den litteratur, der blev skrevet til almuen, at den fokuserede på at opdrage almuen til at blive mere flittig. Målet var ikke at tvinge almuen til at arbejde mere vedholdende, men at sørge for, at denne arbejdsætos blev internaliseret, således at den enkelte følte en forpligtelse til at være til nytte for fædrelandet. Men selv om medlemmerne argumenterede for liberaliseringer, så var deres arbejde præget af en betydelig socialkonservatisme. De ville gerne have, at almuen blev mere flittig, men samtidig ville man fastholde almuen i den stand, den var født ind i. Social mobilitet blev opfattet som en trussel mod samfundets sammenhængskraft.

Selskabernes oplysningsarbejde var dog ikke alene prosaisk begrundet, men skete også ud fra idealistiske hensyn, idet medlemmerne ønskede at alle landets indbyggere skulle sikres skolegang og almen oplysning. Medlemmerne argumenterede for, at borgerne kun ville kunne nære hengivenhed over for fædrelandet, såfremt man kunne tale, tænke og skrive frit, hvis retspraksis ikke var præget af vilkårlighed, og forudsat at ejendomsretten ikke blev krænket. Det var dermed en menneskeret at have en sfære, der var ukrænkelig og beskyttet mod staten. Samtidig var der i debatterne en stor bevidsthed om, at patriotisme ikke blot handlede om statsborgerskab, altså borgerens rettigheder i staten, men også om *med*borgerskab; om nødvendigheden af, at den enkelte borger tog ansvar for den almene velfærd og generelt udviste samfundssind. Også derfor skulle indbyggerne opdrages til patriotisme.

Medlemmerne regnede deres arbejde for at være af foreløbig og forberedende karakter, og de mente, at de private forsorgsinstitutioner på længere sigt skulle overtages af staten. Det var en udbredt holdning, at det var *statens* opgave at højne indbyggernes velfærd, og der var stor opbakning til at udbygge de offentlige velfærdsinstitutioner. Det, der kendetegnede den borgerlige offentlighed i den danske helstat, i forhold til mange andre europæiske lande, var

således, at der var en udtalt forventning om, at staten etablerede offentlige velfærdsydelser til gavn for alle indbyggere. Dette kom så også i løbet af 1800-tallet, først og fremmest med skoleloven af 1814, der ofte omtales som den danske folkeskoles fødsel, idet den sikrede grundlæggende skolegang for alle landets indbyggere.

NOTER

- 1) Formanden H.G. Clausen berettede i Det Søsterlige Velgørenhedsselskab om, hvordan begivenhederne havde styrket befolkningens patriotiske sindelag: "Enhver tænkte kun paa Rustning og Vaabenøvelser og Modværge; Enhvers Bekymring gik kun ud paa Fædrelandets Forsvar; Fædrelandets Sag var Alles fælleds Sag; man glemte det Enkelte over det Hele". ("Tale holden i det søsterlige Velgørenhedsselskab den 31. Juli 1801", *Søsterlig Velgjørenhed* 1801: tredje hæfte, citatet er fra side 83).
- 2) Peter Clark: *British Clubs and Societies 1580-1800. The Origins of an Associational World*. Oxford Studies in Social History. Oxford: Oxford University Press 2001: 69; Jürgen Habermas: *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*. Frankfurt a.M. Suhrkamp 1990: 105-106.
- 3) Thomas Munck: *The Enlightenment. A Comparative Social History 1721-1794*. London og New York: Arnold 2000: 65 og 115.
- 4) Johan Fjord Jensen, Morten Møller, Toni Nielsen og Jørgen Stigel: *Patriotismens tid 1746-1807*. Bind 4 i *Dansk litteraturhistorie*, København: Gyldendal 2000: 491-492.
- 5) Ole Feldbæk: "Nærhed og Adskillelse 1720-1814". Bind 4 i *Danmark-Norge 1380-1814*. Oslo: Universitetsforlaget 1998: 279
- 6) Fjord Jensen m.fl. 2000: 490-505; Edvard Holm: *Om det Syn paa Kongemagt, Folk og borgerlig Frihed, der udviklede sig i den dansk-norske Stat i Midten af det 18de Aarhundrede (1746-1770)*. København: Selskabet for Udgivelse af Kilder til Danmarks Historie 1975: 65, 73 ff. og 127.
- 7) Marlies Prüsener: *Lesegesellschaften im 18. Jahrhundert*. München 1972: 194; Henrik Horstbøll: *Menigmands medie. Det folkelige bogtryk i Danmark 1500-1840. En kulturhistorisk undersøgelse*. København: Det Kongelige Bibliotek og Museum Tusulanums Forlag 1999: 741-742; Arne Apelsest: "Opplysning i oplysningens tidsalder: Sivert Aarflots lånebibliotek fra 1797". *Bok og Bibliotek*. Nummer 1, 1998: 22. I Slesvig og Holsten blev der i perioden 1773-1800 stiftet læseselskaber i Aabenraa, Cismar, Dissau i sognet Curau, Eckernförde, Elmshorn, Eutin, Flensborg, Frederiksstad, Garding, Glückstadt,

- Grossflintbek, Haderslev, Hollingsted, Husum, Kahleby, Marne, Neukirchen, Oldesloe, Rellingen, Rendsborg, Rundhof, Slesvig by, Sønderborg, Tönning, Wilster og Witzwort. (Bärbel Cöppicus-Wex: *Die Dänisch-Deutsche Presse 1789-1848. Presselandschaft zwischen Ancien Régime und Revolution*. Bielefeld: Verlag zur Regionalgeschichte, bind 16, 2001: 31).
- 8) Indledning i Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskab (udg.): *Fortegnelse over Skrifter passende for den dansk-norske Landalmue* 1807; Helge Nielsen 1960: 223-271. Tallene er fra side 223, 234 og 271.
 - 9) The Royal Society for the Encouragement of Arts, Manufactures, and Commerce Archive: Minutes of the Society, bind 1, 1754-1757; Plans, Premiums and Members List 1754-1756; Rules and Orders of the Society, Established at London, for the Encouragement of Arts, Manufactures, and Commerce, London 1758.
 - 10) F.J. Bech: "Forslag til Almuens Ungdoms-Læreres Dannelse", *Budstikken* 1810: anden del, nr. 15 og 16, 57-63. Se også James Van Horn Melton: *Absolutism and the Eighteenth-Century Origins of Compulsory Schooling in Prussia and Austria*. Cambridge: Cambridge University Press 1988: 131.
 - 11) *Love som Selskabet for Efterslægten har antaget* 1785: § 13, 9; *Forslag til Love for Efterslægtsselskabet fra Dets Lovkommission* 1793: 4.
 - 12) "Plan for det bornholmske Efterslægts-Selskabs Samling af Bøger og Karter". *Samlinger udgivne af det bornholmske Selskab for Efterslægten* 1810: hæfte 3, 316-320.
 - 13) Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskab 1807. Citatet er fra fortegnelsens indledning.
 - 14) Det fremgår ikke, om det er Daniel Defoes eller J.H. Campes udgave
 - 15) Lauritz Hasse: *Almuens Lærer*, 1786, bind 1, forord.
 - 16) *Ibid.*: 172.
 - 17) *Ibid.*: 7-48.
 - 18) *Ibid.*: bind 1, 49-101, 186-202, 288-301, 346-354, og bind 2, 42-50, 83-90, 104-112.
 - 19) *Ibid.*: bind 2, 341-355; "Betragtninger over Tiden", citatet er fra side 349.
 - 20) I Arnold Wagemanns skrift *Ueber die Bildung des Volks zur Industrie* er der en artikel med titlen "Begriff der Industrie" ("Om begrebet industri"). Det defineres således: "Industrie im allgemeine Sinn, ist Verwendung der Zeit und Krafft zu den besten Zwecken, nach dem Gesetze der Sparsamkeit". ("Industri er alment forstået at anvende tiden og kræfterne til de bedste formål, i overensstemmelse med sparsommelighedens love."). (Citeret fra denne 1791: 8).
 - 21) Otto Grundtvig: *Tale, holden den 6. Oct. 1813 i det Lolland-Falsterske Selskab til Oplysningens og Industriens Fremme*. København 1814: 9-10.

- 22) [Forfatter ikke oplyst]: “Betragtninger over Borgernavnet”, *Borgervennen* 1788: nr. 2-9.
- 23) *Borgervennen* 1788: nr. 5, 33. Også i *Borgervennen* 1793: nr. 21, 159-164, og i *Göttingisches Magazin für Industrie und Armenpflege* 1789: bind 1, 63-64, plæderedes eksplicit imod social lighed. Ligeledes i M***** 1785 (i Selskabet for Borgerdyd): 7-8 og 16: ”Men er dette Menneskets Kald [at virke til menneskeheden fuldkommenhed og lyksalighed, JE], og blev det hans Bestemmelse, er det tillige afgjort, som det uden Tvivl er, at den væsentligste Hæder er den: at fyldestgjøre sin Pligt, Kald og Bestemmelse, [...] at Mennesket da først er hæderligt, er ærværdigt i egentlig Forstand, naar det rigtigheden og villigen anvender Evner og Flid, Attrae og Ønsker til at forbedre sig selv, og at virke til Forbedring i alt hvad der slaar ind i de Cirkler, hvor det efter Tid, Sted, Stand, Vilkaar kan og bør virke [...] Hvert Menneske har Kald og Pligter.”
- 24) *Borgervennen* 1795: 280-281. Indlægget er signeret P. C.-tt.; et andet eksempel er en tale holdt i forbindelse med åbningen af Borgerdydsskolen: ”Sandørkener forvandle sig i faae Aar til yndige Hauger, naar de komme under en god og forstandig Eiermands Hænder, Ungdommen, og især den forsømte Ungdom, ligner saadanne Ørkener, [...] men det kan dog et lidet Selskab af Venner udrette, at den Plads, hvor det har Frihed og Tilladelse til at arbeide, bliver efterhaanden omdannet til en Hauge og skienker de kommende Slægter Skygge og Læ, vellugtende Blomster og vederqvægende Frugter”. (Paludan 1787: 6-7). Ligeledes i Selskabet for Efterslægten 1785, § 14, 10: “[...] da en stor Deel af de physiske og moralske Onde, som endnu trykker de ringere Stænder, har sin Grund i Mangel paa tidlig Oplysning, og denne igien i en forsømt Læsning af gode Skrifter.” John Locke var en af de første, der argumenterede for, at menneskets bevidsthed ved fødslen var et tabula rasa. Han hævdede, at al viden var empirisk, dvs. tillært og baseret på udefrakommende erfaringer, mens medfødte ideer spillede en sekundær rolle. (Locke 1997 (1698), især Book 1).

'En ny slekt av biblioteksmenn'

- Træk fra dansk og norsk bibliotekshistorie som afspejlet i breve mellem Svend Dahl og Wilhelm Munthe 1916-1953

Af Svend Larsen

Breve er en velkendt og meget benyttet historisk kilde. Som kilde er breve ikke uproblematisk, idet der kan stilles spørgsmål ved breves fremstilling af begivenheder (er der tale om førstehåndskilde? er der tale om partsindlæg? osv.). Derimod er det mindre problematisk at benytte breve som kilde til at forstå og karakterisere brevskriverne. Mellem 1916 og 1953 udvekslede danske Svend Dahl og norske Wilhelm Munthe godt 250 breve.¹ Wilhelm Munthe var 1922-1953 leder af Universitetsbiblioteket i Oslo, som den gang også var nationalbibliotek. Svend Dahl blev i 1925 – efter 5 år i det nye Statens Bibliotekstilsyn – leder af Universitetsbiblioteket i København og var i perioden 1943-1952 rigsbibliotekar og leder af Det Kgl. Bibliotek. De afsluttede begge deres universitetsuddannelse med skoleembedseksamen (Munthe cand. philos. med norsk, historie og latin som fag; Dahl cand. mag. i naturhistorie og geografi) og gjorde allerede i studietiden erfaringer med biblioteksarbejde, idet Munthe arbejdede som volontør i Universitetsbiblioteket fra 1903 til han blev ansat som assistent der i 1909, og Dahl arbejdede som ekstraordinær assistent ved Det Kgl. Bibliotek 1907-1909 og derefter som assistent ved Universitetsbiblioteket 1909-1911.

De var centrale personer i henholdsvis dansk og norsk biblioteksvæsen i første halvdel af 20. århundrede, og brevene bidrager til at karakterisere de to brevskrivere og uddyber samtidig kendskabet til begivenheder og personer i nordisk bibliotekshistorie. Brevene indeholder i sagens natur personlige vurderinger af faglige spørgs-

Svend Larsen, direktør, Statsbiblioteket, Victor Albecks Vej 1, 8000 Århus C

mål, men det faglige overskygger klart det private. Det gør dem bibliotekshistorisk interessante. Brevene giver et indblik i bestræbelserne på at forme en ny faglig identitet for forskningsbiblioteket og forskningsbibliotekaren under nye vilkår. De nye vilkår blev skabt af vækst i forsknings- og uddannelsesaktiviteter, øget produktion af faglig litteratur og udbygning af folkebibliotekssektoren.

Et gennemgående tema i brevene er professionalisering af biblioteksfaget, eller rettere sagt den del af faget der med et godt engelsk (men svært oversætteligt) udtryk hedder 'academic librarianship'. De emner de tog op i brevene er samlingernes betydning, personalets sammensætning, lønforhold, fagets litteratur, ikke mindst biblioteksfaglig uddannelse til det videnskabelige personale og bibliotekets forhold til universitetet. Dahl og Munthe var i stor udstrækning enige i behovet for professionalisering og indholdet af den. Jeg har beskrevet dette andetsteds.² Derfor vil jeg i det følgende fokusere på de to brevskrivers syn på begivenheder og personer som et bidrag til at uddybe – og på visse punkter nuancere – synet på tidens bibliotekshistorie.

Begivenheder og personer

Det er de tos egne forhold og forholdene i deres biblioteker, der fylder i brevene. Forholdene i den 'store verden' uden for bibliotekerne dukker sjældent op. Den nationale eller den internationale politik kommenteres sjældent. En undtagelse er Finlands krig med Sovjetunionen, som kommenteres i julebrevene i december 1939. Svend Dahl skriver at det "er vel det højeste Ønske vi har, for det nye Aar at opleve Finlands Sejr, som maaske kunde blive det første Skridt paa Vejen til et nyt og bedre Europa. Men tænk, hvilken Ulykke det tyske Maskepi med Rusland har ført til" (Dahl til Munthe 22.12.1939).³ Verdenskrigene spiller også en rolle, men det er ikke den store politik der kommenteres, men konsekvenserne for bibliotekerne. Svend Dahl beskriver malende hvordan svigtende kulforsyninger påvirker arbejdet på Det Kgl. Bibliotek:

"Paa Biblioteket har vi de mærkeligste Forhold: Kontorerne maa ikke opvarmes mere (i Magasinerne har der længe ikke

været fyret), og hele Personalet er anbragt paa Læsesalen (Lange inclusive), saa Du forstaar, at der ikke er megen Plads tilbage til Publikum. Og Læsesalen er kun aaben fra 11 til 5. Udlaanet er aabent 12-12½ og da sidder Carl S. med Vinterfrakke, Rejsetæppe og stor Hat og dirigerer de enkelte Publikummere, der vover sig indenfor" (Dahl til Munthe 13.2.1917).⁴

Under 2. verdenskrig med den tyske besættelse af Danmark og Norge er truslerne mod bibliotekerne mere alvorlige, og de kommenteres også i en tone som afspejler at Dahl og Munthe nu er ledere, som føler et tungt ansvar. Begge er de meget bekymrede for hvordan bomber og brand kan true bibliotekernes samlinger, og begge forestår de forskellige sikringsarbejder. Det er specielt spørgsmålet om evakuering der fylder. Munthe bemærker at katalogerne må evakueres først, for "katalogerne er bibliotekernes umisteligste enkeltdel" (Munthe til Dahl 7.6.1943). Svend Dahl refererer møder i ministeriet, hvor han har talt imod "Stor-Evakuering", dels på grund af problemer med at gennemføre en sådan foranstaltning, dels af hensyn til benyttelsen af samlingerne (Dahl til Munthe 22.7.1943). Men enden blev at det blev besluttet at flytte 100.000 bind fra Det Kgl. Bibliotek til forskellige kirker uden for København (Dahl til Munthe 17.10.1943).

Begge er de optaget af administrative forhold og de udveksler meninger om blandt andet personaleforhold. Munthe beder om oplysninger om Det Kgl. Biblioteks personalenormering til brug i argumentation for personaleforøgelse på Universitetsbiblioteket i Oslo (Munthe til Dahl 24.9.1917). På grundlag af oplysninger fra Dahl laver Munthe en oversigt, som giver et øjebliksbillede af personalsituationen i de to biblioteker:

Universitetsbiblioteket i Oslo	Det Kgl. Bibliotek
1 Overbibliotekar	1 Overbibliotekar
2 Bibliotekarere	5 Bibliotekarere (5 Timer dgl.)

10 Amanuenser (6 Timer dgl.)	12 Underbibliotekarere (5 Timer dgl.)
4 Assistentere (4 Timer dgl.)	11 Assistentere (Studenter, enkelte cand.mag.er) (5 Timer)
1 Underinspektør v læsesalen	0
2 Kontorister (7 Timer)	1 Sekretær (fører Regnskaber o. a.)
	1 Skriver i Udlaanet (uden aka. udd.)
3 Betjenter (fuld dag)	5 Bude (henh. 7 og 9 Timer dgl.)
1 Vagtmester	0
1 Varmemester	1 Varmemester
1 Fyrbøter	1 Fyrbøder (kun i Vintermaanederne)
1 Garderobedame	1 Garderobebetjent
3 Vaskekoner	1 Bogbindermester
	1 Fotograf
	1 Dreng v Udlaanet (til at hente Bajere til Personalet)
	13 (sic!) Vaskekoner

I brevet med sine oplysninger bemærker Dahl at der ”af frivillig Arbejdskraft [er der] 2 Medhjælpere i Kort- og Billedsamlingen, men da de begge er Grever, er de den halve Del af Aaret på Jagt” (Dahl til Munthe 26.9.1917).

Det bør nævnes, at der er en vis ’skævhed’ i brevvekslingen. Wilhelm Munthes ”danske forbindelser” var langt flere end Svend Dahls tilsvarende norske. Wilhelm Munthe giftede sig med den danske botaniker Jenny Hempel⁵. Munthe fulgte med i danske aviser, og han besøgte regelmæssigt svigerfamilien i København, og mødte i den forbindelse Svend Dahl og andre danske biblioteksfolk og folk som forlæggeren Ejnar Munksgaard.⁶ Munthe omtaler et sted sig

selv som "svigersønn av Danmark" (Munthe til Dahl 11.11.1943). Anderledes med Svend Dahl, som i 1930 konstaterer at det er 16 år siden han sidst var i Oslo (Dahl til Munthe 3.12.1930). Disse forhold betyder at danske biblioteksforhold fylder mere end norske i brevene.

Dahl og Munthe er generelt kritiske over for den ældre generation af biblioteksfolk. De har siddet for længe og kan ikke gennemføre den fornyelse der er behov for. De har mistet blikket for de lange linjer og det meste af det de foreslår er "sørgelig gammeldags" (Munthe til Dahl 29.10.1918). For Munthe viser det sig ved at disse folk ikke "har et program". Den kritik retter han mod sin chef, Universitetsbibliotekets overbibliotekar A. C. Drolsum (Munthe til Dahl 29.10.1918) og mod sin afdelingslederkollega Hjalmar Pettersen (Munthe til Dahl 1.12.1918). Svend Dahl retter kritikken mod Andreas S. Steenberg, som var leder af bogsamlingskomiteen der med statsmidler støttede folkebibliotekernes udvikling. Dahl mener, at han "vilde gøre sig selv og Sagen en Tjeneste ved at gaa af; det hele er efterhaanden vokset ham over Hovedet, og det hviler faktisk ogsaa paa Døssing, som snart burde have den Magt, Steenberg nu besidder uden at have den virkelige Autoritet" (Dahl til Munthe 30.1.1919). Det ønskede skifte skete året efter, hvor Thomas Døssing blev direktør for det nyoprettede Statens Bibliotekstilsyn (med Svend Dahl som biblioteksinspektør og nærmeste medarbejder).

Det er karakteristisk at de begge vurderer egne chefer og kolleger hårdt, mens de ser mere nuanceret på de udenlandske kolleger. Således skriver Svend Dahl om Hjalmar Pettersen, mangeårig leder af Universitetsbibliotekets Norske afdeling: "Hj. Pettersen er maa-ske nok konservativt anlagt i en Del Punkter, men han er dog en dygtig og klog Mand, der vel ogsaa kan forstaa mere moderne Synspunkter." (Dahl til Munthe 1.1.1919). Den opfattelse delte Munthe ikke. I et brev kalder han Pettersen "ett fæ", som "har tatt sitt arbeid meget lett", fordi han i en departemental bibliotekskomite har støttet et forslag fra folkebiblioteksside om fælles biblioteksuddannelse for folke- og forskningsbiblioteker. Ifølge Munthe polemiserede forslaget voldsomt mod ethvert videnskabeligt krav til forskningsbibliotekernes personale (Munthe til Dahl 2.5.1920).

Wilhelm Munthe (1883-1965) blev allerede som student tilknyttet Universitetsbiblioteket i Oslo (1903), hvor han var ansat til han gik på pension i 1953. Han blev cand.philos. 1911 (norsk, historie og latin). I 1920 blev han leder af bibliotekets håndskriftsamling, men overtog kun to år efter stillingen som leder af Universitetsbiblioteket. Han var en internationalt anerkendt ekspert i biblioteksbyggeri. I perioden 1947-51 var han præsident for den internationale biblioteksorganisation IFLA. Billedet, der blev sendt til Svend Dahl, viser en nygift Wilhelm Munthe i ægteparrets første lejlighed. (Det Kongelige Bibliotek)

Til gengæld anlægger Munthe en mere forsonlig tone end Dahl når Sofus Larsen omtales. Sofus Larsen var chef for Universitetsbiblioteket i København og en af de 'gamle' Dahl syntes stod i vejen for fornyelse. Uenigheden mellem Svend Dahl og Sofus Larsen kom til udtryk allerede i 1918, hvor Dahl og Carl With lancerede en plan for etablering af et "centralinstitut" for universitetets naturvidenskabelige og medicinske fag med bibliotek og museum i centrum.⁷ Gennemførelse af planen ville medføre en opsplitning af Universitetsbiblioteket og ændre dets status (sådan som det faktisk skete 20 år senere med ibrugtagning af en ny universitetsbiblioteksbygning for medicin og naturvidenskab på Nørre Allé). Dahl fremhæver i et brev at den fremlagte plan var mindre radikal end først tænkt, fordi "forskellige kloge Hoveder raadede mig til at dæmpe den ned, for at Larsen ikke skulde blive apoplektisk af Raseri" (Dahl til Munthe 1.4.1918). Konflikten om de to københavnske forskningsbibliotekers opgaver fyldte meget i den lille danske biblioteksverden og blev først afklaret da Svend Dahl i 1925 overtog ledelsen af Universitetsbiblioteket og realiserede forslagene fra Udvalget vedr. Statens Biblioteksvæsen (fagdeling mellem Det Kgl. Bibliotek og Universitetsbiblioteket og reduceret pligtaflevering til Universitetsbiblioteket). I modsætning til Dahl har Munthe forståelse for Sofus Larsens synspunkt. Han skriver om Sofus Larsens kamp mod ændring af Universitetsbibliotekets faglige profil og opgaver:

"Mon ikke det som ligger under hans og de fleste av U.B's venners opfatning er engstelsen for at U.B vil bli fullstendig akterutseilet, hvis det ikke lengere har den spore som ligger i å holde hammel med K.B.? Med andre ord: opgiver UB definitivt å vere et dansk nationalbibliotek, vil det uhjelpelig ikke kunde holde stillingen som nr. 2 i klasse med et K.B., men det vil dale ned i klasse II, og dermed tape i prestige, bevilninger, ytre vilkår, personale... Slik tror jeg S. L. [Sofus Larsen] og andre ser det. Hunc ille furor. Det er altid noget sympatetisk ved en mann som kjemper pro aris et focus. Om han har rett i sin frykt er en anden sak. Det er jo også det at et bibliotek,

selv med ærefulle tradisjoner, ikke har et mål i sig selv, det må ha en raison d'être i selve nationalhusholdningen" (Munthe til Dahl 22.2.1924).

Men forholdet mellom Svend Dahl og Sofus Larsen forblev uforsonlig og Dahl fortæller at det var svært for ham at skrive en afskedshilsen til ham i årsberetningen "efter at jeg nu har et omfattende Indblik i hans diletantiske Administration, men jeg tror dog at have givet ham alt, hvad han kunde tilkomme og have skjult alle de uheldige Ting. I al Fald synes de fleste vist at jeg har givet ham for meget" (Dahl til Munthe 9.5.1927).

Chefskifter er godt brevstof for Dahl og Munthe, og det er naturligt i betragtning af de to brevskrivers position og interesser. Det Kgl. Biblioteks chef H. O. Lange gik af i 1924 og udpegning af efterfølgeren blev en sag som også gav anledning til indlæg i dagspressen. To afdelingsledere fra Det Kgl. Bibliotek: Victor Madsen og Carl S. Petersen kandiderede begge til posten. Munthe skriver at regeringen "i sin tvivlrådighet [har] grebet efter halmstrået Grundtvig, men jeg respekterer G[rundtvig] for at han ikke vilde følge en slik opfordring" (Munthe til Dahl 4.4.1924). Som bekendt blev Carl S. Petersen udnævnt til Langes efterfølger og det finder Munthe er en god løsning: "Hans administrative egenskaper kjenner jeg naturligvis ikke, men hans forfriskende djervhet, hans brede trygghet og herlige, uforvrøvlede manndighet har jeg altid holdt av. Og hans navn har jo en ganske annen god klang enn Victor's. Ja, hvordan V.M. [Victor Madsen] kunde komme i frågan, det må Vorherre og H. O. L. [H. O. Lange] vite" (Munthe til Dahl 4.4.1924). Det kommenterede Dahl ikke.

H. O. Lange setter de begge højt. Dahl uttrykker stor respekt for ham, og mange af Dahls bibliotekspolitiske synspunkter er videreudviklinger af Langes. Dahl er også klar over at Lange ser en stor fremtid for ham, men han synes det går for langsomt og at han bliver holdt uten for indflydelse (Dahl til Munthe 5.7.1920 om skiftet fra Det Kgl. Bibliotek til Statens Bibliotekstilsyn). Munthes syn på Lange er præget af både faglig og personlig respekt:

”Han er en betydelig mann, og vi kommer til å savne hans skikkelse i Nordens biblioteksliv. Når han optrådte i en debatt, visste man at det ikke var en bandhund som var tirret ut av noen gategutter. Vi merket at der bak hans ord lå en vel gjennemtenkt overbevisning – eller plan. Hans kunnskaper var imponerende. Og merkelig var det hvordan denne reserverte og innesluttede mann i personlig samtale kunde virke så åpen og fortrolig. Jeg tror hans personlige ”reserve” ikke var ham medfødt, men dels skyldtes at han var forberedt på at hans religiøse og sociale opfattning ikke deltes af kollegerne, og dels var tillært chefsegenskap. – Ja, nu bliver vel både avholdsak og indremisjon husvilde på Slotsholmen...Jeg kommer aldri til å glemme familiemiddagen i hverdagslaget ute i Gjentofte rundt vandkaraffen, fruene i hvit forklæde ösende op suppe og paterfamilias lesende bordbönnen.” (Munthe til Dahl 4.4.1924).

De tos egne udnævnelser til chef for henholdsvis Universitetsbiblioteket i Oslo (1922) og Universitetsbiblioteket i København (1925) berøres selvsagt også i brevene. De tos situation var forskjellig. Munthe var bibliotekschefen A. C. Drolsums højre hånd, og Drolsum pegede på Munthe som sin efterfølger. Munthe følte sig dog ikke sikker: ”[jeg] vet at der arbeides nokså listig bak min rygg. Når mine motstandere innen- og utenfor biblioteket ennu ikke er trådt mere frem, skyldes det at de ikke er enige om nogen motkandidat. Det siste skal visst være å söke hjemkaldt Torstein Jahr (?) eller en annen fremragende norskamerikansk bibliotekar. Det var kanskje den heldigste lösning, men stöter på enig motstand innen biblioteket, selv fra dem som nok gjerne undte mig en dukkert” (Munthe til Dahl 9.9.1921).⁸ Dahl svarer ham et par uger senere: ”At der intrigeres en Del, er jo kun, hvad man maatte vente ved en saadan Lejlighed, og at Du har Modstandere, er heller ikke mærkeligt – det har enhver Mand, der vil noget, og som rager op over Jævnmaalet”, og han nævner at H. O. Lange havde nævnt det ville være ”ganske meningsløst” hvis ikke Munthe blev chef (Dahl til Munthe 28.9.1921). Munthe fik som bekendt chefposten, og den havde han til han gik

Svend Dahl (1887-1963). Var som student og senere cand. mag. knyttet til Det Kongelige Bibliotek. I 1920 overgik han til det nyoprettede Statens Bibliotekstilsyn. Overbibliotekar ved Universitetsbiblioteket i 1925, hvor han fik en afgørende betydning for realisering af Bibliotekskommissionens betænkning af 1927. I 1943 udnævntes han til landets første rigsbibliotekar og dermed til chef for Det Kongelige Bibliotek.

på pension i 1953. Munthes brev er også interessant fordi det nævner en "amerikaner" som konkurrent til posten, idet forholdet til amerikansk uddannede bibliotekarer og amerikansk bibliotekstradition var et tema som Dahl og Munthe tog op flere gange (mere om det nedenfor).

Svend Dahl lagde ikke skjul på sine ambitioner om at være blandt dem der bestemte biblioteksudviklingen. Men han var i tvivl om stillingen som leder af Universitetsbiblioteket i København. Han ville afvente resultatet af arbejdet i udvalget om statens biblioteksvæsen (et udvalg han selv var medlem af). Arbejdet tager tid, og i starten af 1925 rapporterer Dahl: "Kommissionens Resultater ligger endnu i Taage, men Fagadskillelsen mellem de to store Biblioteker i Kbh. er alfadl sikker nok. Og Indskrækning af den danske Samling paa UB er ogsaa givet" (Dahl til Munthe 15.2.1925). Knap to måneder senere hedder det: "Snakken gaar ogsaa livligt allerede om Sofus' Efterfølger; Raphael Meyer menes at ville søge og have Chancer bl. a. som Socialdemokrat og altsaa Partifælle af Regeringen. Nogle holder paa mig som Favorit, men om jeg søger, afhænger helt af Kommissionens Resultat" (Dahl til Munthe 29.3.1925). Raphael Meyer var leder af Landbohøjskolens Bibliotek, og han døde før afgørelsen blev truffet.⁹ Svend Dahl søgte stillingen, og venter så på afgørelsen – der med Munthes ord "nu hviler i Ninas skjød, - hvis det går an å bruke et slikt uttrykk" (Munthe til Dahl 11.9.1925)¹⁰. Mens han venter på ministerens afgørelse fortæller han Munthe at et flertal i universitetets konsistorium har peget på ham, men at han alligevel ikke har følt sig sikker: "man kan aldrig vide hvad der sker i et Ministerium. Dog vidste jeg, at Departementschef og Kontorchef var stemte for mig, og da det politiske Moment ved Meyers Død forsvandt, skulde der jo ske noget meget mærkeligt for at det skulde gaa galt" (Dahl til Munthe 18.9.1925). I samme brev forudser Dahl en vis modstand "fra den Del af Personalet, der er bitter over, at ingen indenfor Biblioteket er funden værdig til Posten...Jeg forstaar nu ikke helt, at det er saa krænkende for Personalet at faa en Mand udefra, naar der forestaar en Omordning, som skal gøre Biblioteket til naturvidenskabelig Central og alle de Ansøgere, der ellers kunde være Tale om, er Humanister" (Dahl til Munthe 18.9.1925).

Den norske forskningsbiblioteksverden var lille og primært placeret i Oslo. Den danske forskningsbiblioteksverden var koncentreret i København, men der var dog et Statsbibliotek i Aarhus, og det dukker op ind imellem. Det er velkendt at Svend Dahl var meget kritisk over for Statsbiblioteket. Det gjaldt både faglige spørgsmål og personer og her fulgte han helt H. O. Langes linje. I 1919 kommenterer han, at Statsbibliotekets souschef Emil Fog flytter fra Statsbiblioteket for at blive bibliotekar ved Politiken:

”Han har nok bildt Cavling ind, at han er Allerhovedeskarl, som kan lave Politikens Lejebibliotek, der nu søges stærkt af Bourgeoisiets romanslugende Damer og er god Forretning for Bladet, om til en storslaet Oplysningsanstalt samtidig med at den bliver en endnu bedre Forretning. Hvorledes det skal ske, vides ikke, men vi venter naturligvis spændt paa at se, hvorledes dette ”sidste Skrig” fra Aarhus vil forme sig. Efter Sigende skal Bladet betale 1000 Kr. om Aaret for at faa Manden. Naa, saa stort et Blad har jo Raad til at lave en Fadæse en Gang imellem. Fogs Afgang vil sikkert medføre at Dr. phil. (sic!) Holstein-Rathlou bliver Bibliotekar. I Sandhed, hvis Vorherre ogsaa tager sig af Biblioteksvæsenet, ofrer han det aabenbart ikke megen Opmærksomhed” (30.1.1919) ¹¹.

Mindre kritisk er Dahl ikke over for Statsbibliotekets chef Vilhelm Grundtvig. Mens Munthe der møder ham til bibliotekskongres i Rom og finder ham ”lun og hyggelig” (Munthe til Dahl 16.7.1929), er Dahl uforsonlig til det sidste. Da Statsbiblioteket er begyndt at fungere som universitetsbibliotek for Aarhus Universitet uden at høre under universitetet, spørger Munthe interesseret til en løsning, idet han var optaget af at give Universitetsbiblioteket i Oslo en mere selvstændig position. Svend Dahl svarer at Grundtvig har lavet udkast til regler om Statsbiblioteket som universitetsbibliotek, som ministeriet har godkendt. Efter reglerne fungerer Statsbiblioteket som ”litterær Central” for universitetet, men beholder sin fulde selvstændighed. Dahl mener at reglerne er fornuftige, men bemærker så: ”I øvrigt ligger Spørgsmaalet om Statsbibliotekets Fremtid

endnu svævende og vil nok blive ved med det de to Aar, Grundtvig har tilbage; det nytter ikke at lægge Retningslinjer, saa længe han er Chef" (Dahl til Munthe 30.9.1934).¹²

Biblioteksfaget

Der er megen parallellitet mellem Dahl og Munthes bibliotekskarrierer. De blev begge chef for et stort universitetsbibliotek og et nationalbibliotek (i Munthes tilfælde det samme), og blev rådgivere i biblioteksspørgsmål for deres respektive ministerier. De forestod begge biblioteksbyggerier, og biblioteksbygninger var et emneområde der optog dem begge stærkt og hvor de blev benyttet som rådgivere af andre.¹³ De var begge meget aktive i organisationslivet inden for bog- og bibliotekssektoren, for Munthes vedkommende også internationalt med præsidentposten i IFLA (1947-51). Begge var de også meget aktive skribenter og redaktører af både tidsskrifter og bogværker. De skrev begge om bog- og bibliotekshistorie og om biblioteksforvaltning. Som 'hovedværket' her må nævnes *Haandbog i Bibliotekskundskab*. Dette hovedværk i nordisk bibliotekslitteratur udkom første gang 1912 med en ung Svend Dahl som redaktør og bidragyder, og Munthe skrev i 3. udgave om de norske bibliotekers historie (1927). Begge skrev de også om kultur- og lærdomshistoriske emner og for Dahls vedkommende også om naturhistoriske emner.¹⁴ Den publicistiske virksomhed fylder en del i brevvekslingen. Man får belyst hvad denne aktivitet betød for dem, og ser at både mere praktisk-økonomiske hensyn og mere ideelle-professionelle hensyn styrer denne aktivitet. Allerede tidligt i brevvekslingen bemærker Munthe: "Jeg har skrevet en 3-4 større avisartikler i de siste måneder; det er både en god indtægt og en god øvelse" (Munthe til Dahl 8. maj 1918). Det kender Dahl til, han kalder sit arbejde som redaktør af bibliotekernes accessionskatalog for "Madstræv" (Dahl til Munthe 13.2.1917). Til gengæld finder han arbejdet som medredaktør af *Dansk Biografisk Haandleksikon* "interessant og fornøjeligt" (Dahl til Munthe 28.6.1917). Da Dahl i 1917 grundlagde Aarboeg for Bogvenner, bemærker han om successen: "Jeg tror det gode Bogmarked vil vare ved endnu nogle Aar, og er der end en Del "Gullasch" deri, saa er der til Gengæld ogsaa virkelig Boginteresse

i større Kredse end før" (Dahl til Munthe 13.12.1917). Men der er brug for oplysning skriver han året efter: "Jeg arbejder for øvrigt ogsaa paa en lille Bog, som skal komme om et Par Maaneder og hedder "Forsøg til en Ordbog for Bogsamlere". Vore nye Bogsamlere trænger i Sandhed til al den Oplysning de kan faa og jeg haaber de vil paaskønne Ordbogen" (Dahl til Munthe 16.11.1918). Bredden i Svend Dahls forfattervirksomhed får man et øjebliksbillede af i et brev, hvor han beskriver sin arbejdsituation:

"Jeg har allerede begyndt at mærke Efteraarstravlheden; de kommende 3 Maaneder er en slem Tid; jeg har flere Tjenesterejser paa Programmet, og har mange andre Arbejder indenfor Embedet, og udenfor dette skal jeg besøge biografisk Leksikon, Bogens Verden, Aarvog for Bogvenner, hvis Trykning er i fuld Gang, og som forhaabentlig kommer rettidigt i Aar; endvidere sammen med Dumreicher en lille Haandbog for Bogsamlere, som jeg haaber skal blive god; den nye Tidsskrift-Index, der er i Sættet, forberede den nye Aargang af Acessionskatalogen etc." (Dahl til Munthe 28.9.1921).

Selv om Dahl ind imellem kunne føle et stort arbejdspress, havde han stor glæde af "langtidsprojekter" som redaktionsvirksomhed og katalogarbejde. Til Munthe skriver han "at det stadige, jævne Arbejde er min Styrke, hvilket ogsaa kan udtrykkes ved at jeg er et Hverdagsmenneske, medens Du er et Festmenneske først og fremmest, hvormed dog ingenlunde er sagt, at Du ikke kan præstere et stort og anseligt Arbejde, det er der jo Eksempler paa, Du arbejder blot mere paa Inspiration og under Højtryk end jeg, der er mere af et jævnt og ensartet Tempo og Humør fra Dag til Dag" (7.10.1937).

Svend Dahl lagde vægt på friheden til at arbejde med egne ideer og projekter sammen med forlæggere. Derfor glæder han sig til at være konsulent i et nyt forlag, hvor der er så stor kapital at der er basis for at udgive ambitiøse bøger om kunst og kultur i fint udstyr (Dahl til Munthe 11.6.1919).¹⁵ Det gav ham en mulighed for at bruge sin kreativitet og skabe balance til det mere rutineprægede bibliografiske arbejde. Samtidig indgår de tos publikationer i en kol-

legial bytteøkonomi. Tidligt i brevvekslingen kvitterer Munthe for endnu en årgang af *Aarbog for Bogvenner*, som han roser som et delikat bogarbejde. Han vil gerne gøre gengæld ”og vil så gjerne sende Dig noget som Du kunde have hygge af....Du vilde gjøre mig en virkelig glede hvis Du engang vilde si mig noget jeg kunde skaffe dig” (Munthe til Dahl 27.12.1918). Det blev starten på en mangeårig udveksling af de publikationer de hver især var involveret i at frembringe. Ind imellem anmeldte de også hinandens publikationer. Men det var en intrikat sag, som det fremgår af en bemærkning fra Munthe til Dahl i anledning af Dahls anmeldelse (i *Bogens Verden*) af Munthes bog *Litterære Falsknerier*. Munthe synes Dahl er for flink og han ”vilde nå sette mere pris på en kritisk anmeldelse – tror jeg da –” (Munthe til Dahl 11.11.1943).

Dahls og Munthes vidtstrakte publiceringsvirksomhed afspejler selvfølgelig personlige interesser, men udtrykker også en bestemt opfattelse af forskningsbibliotekaren. Kort fortalt er opfattelsen at der i et forskningsbibliotek er brug for videnskabeligt uddannet personale som kombinerer biblioteksfaglig kompetence med videnskabelig kompetence, hvor videnskabelig kompetence ikke er biblioteks- eller informationsvidenskabelig kompetence, men kompetence inden for et (andet) universitetsfag. Dette tema behandles i brevvekslingen, og det kan sættes ind i en international sammenhæng. Dahl og Munthe fungerer i et tidsrum hvor forskningsbibliotekerne vokser og skaber behov for arbejdsdeling og professionalisering. Specielt amerikansk bibliotekshistorie har beskrevet denne udvikling. Historien handler om hvordan universitetsbibliotekernes bibliotekarer har kæmpet for akademisk status samtidig med at de har afgrænset sig til den opfattelse af bibliotekarfaget som folkebibliotekernes bibliotekarer stod for. Både Dahl og Munthe er optaget af at sikre universitetsbiblioteket en vis selvstændighed i forhold til universitetet. Men en kamp for at sidestille universitetsbibliotekets videnskabelige personale med universitets lærere, er ikke noget der optager dem. Det vigtige var at fastholde forskningsbibliotekarerne som embedsmænd på linje med universitetsuddannede i arkiver, museer og gymnasier. Derimod er der kritik af en opfattelse af bibliotekarfaget, som entydigt fokuserer på ”biblioteksteknik” med

hovedvægt på katalogisering. Det er en kritik som er rettet mod "amerikanerne". Det er velkendt at danske og norske biblioteker fik stor og afgørende inspiration fra de amerikanske 'public librarians'.¹⁶ Det er derimod mindre kendt at der også var kritikere af den amerikanske indflydelse. Kritikken kom fra forskningsbibliotekerne, og et tidligt eksempel er Statsbibliotekets Emil Fog, der taler om en "overtro på det amerikanske biblioteksvæsen".¹⁷ I USA var der enighed om behovet for professionalisering og for mere uddannet personale i forskningsbibliotekerne. Men der var ikke enighed om indholdet. Man diskuterede om bibliotekarens opgaver var administrative/tekniske eller om de også var fagligt/videnskabelige ('scholarly').

Den opfattelse der kom til at dominere, primært på grund af folkebibliotekernes dominerende stilling i American Library Association, var den opfattelse som lagde vægt på det tekniske (katalogisering osv.). Som svar til kritikere hævdede tilhængerne af denne opfattelse blandt andet at katalogisering er en 'scholarly activity' og at bibliotekarerne, hvis de skulle udøve videnskab, skulle gøre det på deres eget felt, nemlig biblioteksadministration og bibliografi.¹⁸ Det er denne opfattelse Dahl og Munthe kritiserer. Det kommer ikke mindst til udtryk i deres breve om uddannelsen af bibliotekspersonale. Munthe fastholder at et forskningsbibliotek har brug for universitetsuddannet personale, som efterfølgende skal have en kortere biblioteksfaglig uddannelse (Munthe til Dahl 2.5.1920). Dahl giver ham ret i at det ikke giver mening at tilbyde samme undervisning til personale i hhv. folkebiblioteker og forskningsbiblioteker (Dahl til Munthe 29.5.1920). Som nævnt ovenfor i omtalen af Munthes udnævnelse til chef for Universitetsbiblioteket så han de amerikansk uddannede eller amerikansk inspirerede biblioteksfolk som modstanderne.¹⁹ Dahl var enig med ham i substansen. Han mente dog at Munthe ikke var kritisk nok over for elementer i amerikansk biblioteksliv (Dahl til Munthe 14.12.1930). Men i det grundlæggende var de enige, og via brevene støttede de hinanden i at praktisere en biblioteksfaglighed hvis værdi de demonstrerede og som stadig er relevant.

En ny slægt

Dahl og Munthe var centrale aktører i en lang periode i nordisk bibliotekshistorie, og deres liv og indsats kunne bære – og fortjene – en biografi. Denne præsentation af temaer i brevvekslingen mellem dem kan ikke erstatte en biografi, som naturligvis også måtte inddrage andre kilder end den her behandlede brevveksling. Men de mange breve de skrev til hinanden i de mange år de var fagligt aktive, giver nogle klare streger til en profil.

Der danner sig et billede af to mænd der tidligt besluttede sig for at bruge deres liv på biblioteker, som havde vilje til at gøre sig gældende og som havde tiltro til egne evner. Den måde hvorpå de praktiserede biblioteksfag og biblioteksledelse kan stadig inspirere. Munthe karakteriserer på et tidspunkt Dahl og sig selv som repræsentanter for "en ny slekt av biblioteksmenn" (Munthe til Dahl 4.5.1927). Følger man det billede må man sige at de to var de fremmeste medlemmer af den nye slægt. De har set noget mange andre endnu ikke har set – og det lagde de ikke skjul på! Der er markant kritik af foresatte og kolleger som ikke deler deres syn på moderne biblioteksvirksomhed. Munthe synes at "bibliotekarere er en træg race" (Munthe til Dahl 10.3.1921), og tålmodigheden er ikke stor: "Gamle vaner er vonde å vende, men jeg tror nok at personalet i disse 3 år [siden Munthe blev chef] har fått öinene op for meget som de för ikke vilde se og forstå. Det er altid litt av en onskapsfull glede å höre en bibliotekar komme med forslag som man selv i lange tider har sökt å inndryppe i ham" (Munthe til Dahl 11.9.1925).

Brevene mellem Dahl og Munthe strækker sig over fem årtier. Hvad angår de grundlæggende biblioteksfaglige principper er der ingen egentlig ændring over årene. Men selvfølgelig sætter oplevelser i både arbejdsliv og privatliv sit præg og er med til at sætte tonen. Den bliver lidt vemodig mod slutningen af brevvekslingen. De er begge bevidste om at de har bidraget væsentligt til udvikling af de biblioteker de har ledet. Men de ser også at arbejdet ikke er slut. Som Svend Dahl bemærker i et tilbageblik på sit programskrift fra 1918: "Men om 20 Aar sidder man vel selv og ærgrer sig over, hvad de unge Mennesker til den Tid finder paa. Og saa tænker de: gid

han dog snart skulde gaa af, den forbenede Rad!" (Dahl til Munthe 9.5.1927). Historien sluttede ikke med dem, den gik videre, byggede på deres indsats.

NOTER

- 1) I Nasjonalbiblioteket, Oslo, findes godt 200 breve udvekslet mellem de to (brevsamling 779). I Det Kgl. Bibliotek findes derudover 51 breve udvekslet mellem dem i perioden 1943-1951 (KB utilg. 699).
- 2) I min artikel 'Brødre i ånden. Professionalisering af biblioteksfaget som afspejlet i breve mellem Svend Dahl og Wilhelm Munthe'. *Fund og Forskning*, 53, 2014.
- 3) I et brev til sin finske kollega Eric Holmberg kommer Wilhelm Munthe undtagelsesvist med en skarp politisk kommentar. Han beklager at Norge ikke kan hjælpe Finland militært, men Norge har jo afrustet "i blå-øyet pacifist-drøm". Oluf Mustelin: Nordiska bibliotekschefer i samarbete. Om förbindelserna mellan Eric Holmberg, ÅAB, och Wilhelm Munthe, Oslo UB. Böcker, samlingar, bibliotekarier. Några uppsatser utgivna med anledning av ÅAB:s 60-åriga verksamhet 1919-1979. Åbo 1979, s. 89f.
- 4) Lange er Det Kgl. Biblioteks chef H. O. Lange og Carl S. er Carl. S. Petersen, som efterfulgte Lange som chef, men som på daværende tidspunkt var læsesalsinspektør.
- 5) Jenny Hempel var den første kvinde med doktorgrad i et botanisk emne fra Københavns Universitet. Nekrolog af D. Müller i *Botanisk Tidsskrift*, 70, 1975, s. 193.
- 6) Det var således Wilhelm Munthe der skrev bogen om Munksgaards Forlag: Wilhelm Munthe: Et verdensforlag bygges opp. Ejnar Munksgaard og hans livsverk. Oslo 1948.
- 7) Svend Dahl og Carl With: Vores naturhistoriske Museer og Biblioteker: Forslag til et Centralinstitut. Kbh. 1918.
- 8) Omtalte Torstein Knutson Jahr tog bibliotekareksamen (BLS) i Illinois i 1900 og var derefter ansat i katalogiseringsafdelingen i Library of Congress. J. Periam Danton: United States Influence on Norwegian Librarianship, 1890-1940 (University of California publications in librarianship, vol. 2, no. 1). Berkeley 1957, s.23.
- 9) Svend Dahl skrev om ham i Dansk Biografisk Leksikon, og nævner her at han "var stærkt socialt og politisk interesseret og tilhørte den Kreds inden for Socialdemokratiet, der stod Gerson Trier nær". Dansk Biografisk Leksikon, bind 15, s. 550. Kbh. 1938.

- 10) Munthe henviser til Nina Bang, der som undervisningsminister skulle træffe afgørelsen.
- 11) Politikens bibliotek blev nedlagt allerede året efter som led i håndtering af en alvorlig økonomisk krise, og Emil Fog blev redaktionssekretær. Herom: Bjørn Bredahl: *Politiken mod Politiken. Idékampe 1884-2009*. Kbh. 2009, s.506. Svend Dahl skrev i øvrigt en afbalanceret artikel om Emil Fog i Dansk Biografisk Leksikon, bind 7, 1935.
- 12) Det hører med til historien, at Dahls forhold til Statsbiblioteket blev bedre under Grundtvigs efterfølger Emanuel Sejr, se Emanuel Sejr: Biblioteks- og kulturliv i Århus. Århus 1977, s. 237-252.
- 13) Se fx Mustelin om Dahls og Munthes rådgivning til universitetsbiblioteket i Åbo.
- 14) For Dahls vedkommende giver Palle Birkelund en fortrinlig oversigt over de mange udgivelser i sin artikel om Svend Dahl i Dansk Biografisk Leksikon, 3. udgave, bind 3. Kbh. 1979.
- 15) Forlaget var Aage Marcus' forlag, se Erik Lassens artikel om Aage Marcus i Dansk Biografisk Leksikon, 3. udgave, bd. 9. Kbh. 1981
- 16) For Danmark se Martin Dyrbye: Den udenlandske indflydelse på den danske biblioteksudvikling med udgangspunkt i foreningen Danmarks Folkebogsamlingers virke i årene 1905-1919. *Bibliotekshistorie*, 6, 2002, s. 5-28, og Ole Harbo: "Amerikanerne". Danske bibliotekarer med amerikansk bibliotekaruddannelse 1907-1930. *Bibliotekshistorie*, 6, 2002, s. 29-44. For Norge se J. Periam Danton.
- 17) Mogens Iversen: Bibliotekaruddannelserne i Danmark 1918-1978. Kbh. 1982, s. 12.
- 18) Orvin Lee Shiflett: *Origins of American Academic Librarianship*. Norwood, NJ. 1981, s. 150ff.
- 19) Her spillede personlige forhold nok også ind, jfr. Nils Johan Ringdal: *By, bok og borger. Deichmanske bibliotek gjennom 200 år*, Oslo 1985, s. 144, om forholdet mellem Munthe og den amerikansk uddannede Arne Kildal.

Bibliotekerne i Nazityskland 1933-1939

- set med danske øjne

Af Jørgen Bro Glistrup

Straks efter at Hitler i januar 1933 greb magten i Tyskland og påbegyndte indførelsen af et diktatur byggende på den nationalsocialistiske ideologi, fik indflydelsesrige bibliotekarere til opgave at "omstille" folkebibliotekerne. Ved central styring skulle bogbestanden "renses" for litteratur, der ikke passede til eller var i direkte opposition til nationalsocialismens "verdensanskuelse", eksempelvis var skrevet af "uønskede" forfattere dvs. jødiske eller marxistiske. "Udrensningen" af "uønskede" bøger gjaldt også skolebibliotekerne, mens musikbibliotekerne måtte "udrense uønskede" musikaler. Nyanskaffelser skulle styres af en central instans med en hærskere af politisk pålidelige lektører. Bibliotekarere skulle dokumentere deres egen og eventuelle ægtefælles "ariske" afstamning og "uforbeholdne engagement i den nationalsocialistiske sag". Også i de videnskabelige biblioteker, der var udfordret af nazismens kritik af videnskaben og problemer som for eksempel de "forbudte bøger" skabte, skulle der ske "afgørende ændringer".

Hvorledes blev den danske biblioteksoffentlighed oplyst om denne udvikling i det tyske biblioteksvæsen? I sin egenskab af redaktør af tidsskriftet *Bogens Verden, Tidsskrift for dansk Biblioteksvæsen* udgivet af Danmarks Biblioteksforening faldt det i Robert L. Hansens (1890-1982) lod at orientere læserne af dette tidsskrift, der henvendte sig til såvel biblioteksfagets udøvere som politikere og andre med tilknytning til eller interesse for biblioteker. Hans vig-

Jørgen Bro Glistrup, fhv. stadsbibliotekar i Lyngby-Taarbæk, Ligustervænget 19, 2830 Virum

tigste kilde til orientering om, hvad der foregik, var tidsskriftet *Die Bücherei*, som den statslige nazistiske instans for folkebibliotekerne begyndte udgivelsen af i 1934 efter at have stoppet udgivelsen af de hidtidige biblioteksfaglige tidsskrifter *Bücherei und Bildungspflege* og *Hefte für Büchereiwesen* ”i Forbindelse med den samlede Nyordning af det tyske Folkebiblioteksvæsen” som *Bogens Verden* (1933, side 146) citerer fra sidstnævnte blads sidste nummer. Hvordan national-socialismen gav sig til kende i de videnskabelige biblioteker orienterede han sig om i *Zentralblatt für Bibliothekswesen*, de videnskabelige bibliotekers fagtidsskrift. I denne artikel vil vi se på udviklingen fra 1933 til 1939 som den skildres i *Bogens Verden* set med Robert L. Hansens briller. For at belyse det billede, der herved blev givet, har jeg udvalgt eksempler på især taler i *Die Bücherei* og *Zentralblatt für Bibliothekswesen*, der enten viste andre sider af dette billede eller demonstrerede at bibliotekerne var led i en større politisk værdikamp, men som *ikke* citeres eller kun omtales med en kort bemærkning i *Bogens Verden*. Disse citater er oversat af forfatteren og trykt i kursiv.

Nationalsocialisme og folkebibliotekerne

Den højest rangerende bibliotekar i nazitidens Tyskland, der fik til opgave at forestå denne ”omstilling” af folkebibliotekerne, var Wilhelm Schuster (1888-1971). Da Hitler greb magten i januar 1933 var Schuster overbibliotekar i Hamborg og siden 1929 tillige formand for den tyske folkebibliotekarforening. Hurtigt herefter blev han leder af det nyoprettede Centralkontor for det folkelige biblioteksvæsen, en underafdeling i propagandaminister J. Goebbels’ ministerium. Året efter tillige leder af Berlins folkebiblioteker og det nye nationalsocialistiske *Die Bücherei*’s første redaktør.

I sin egenskab af formand for den tyske folkebibliotekarforening og med ’NSDAP’ – Det tyske nationalsocialistiske arbejderparti – i en parentes efter sit navn formulerede Schuster en nationalsocialistisk bibliotekspolitik i en såkaldt ’erklæring’ eller ’opråb’ trykt i tidsskriftet *Bücherei und Bildungspflege* (1933, side 97-98). ”Dette Opraab”, skriver Robert L. Hansen (*Bogens Verden*, 1933, side 105-106) ”former sig som en i flammende Ord udtrykt Tillidserklæring til det nye Regime”, men han undlader at give eksempler på disse

”flammende ord”. Her er nogle af dem: *Det må aldrig glemmes at det tyske offentlige bibliotek skal tjene folket som helhed. Det er ikke et suppekøkken for åndeligt underernærede. Det offentlige bibliotek må derfor også i sin nye skikkelse satse stærkt på at bevare den tyske arbejders fortrolighed og kærlighed. Det når dette mål hvis det formår at overbevise arbejderen om, at i ægte forståelse af ’national’ og ’social’ fordrer og støtter sjælelige holdninger og moralske forpligtelser hinanden. Kun den som har en positiv indstilling til disse fordringer kan være en fremtidsorienteret bibliotekar.*

”Foruden den officielle Erklæring”, finder Robert L. Hansen også (*Bogens Verden*, 1933, side 146) et ”Opraab af den kendte Stadsbibliotekar Max Wieser, Berlin-Spandau, af hvilke vi anfører følgende Linier: ”Tror I, Kolleger, endnu længere at kunne staa imod Tidens Aand? I fortaber Jer selv og Jert Arbejde, om I videre tvivler paa den sande tyske Fornyleses store Værk, der nu begynder og endelig engang helt ud maa lykkes! Bekender Jer, Folkebibliotekarer, uden Forbehold til Folkekansleren Adolf Hitler og arbejde i hans Aand og i hans Ansvarsfølelse med på Nyopbygningen af de tyske Folkebiblioteker!”” Endnu en kendt biblioteksmand ser Robert L. Hansen melde sig med en ”Troserklæring”: ”I det sidste Nr. af det tyske Biblioteksblad *Hefte für Büchereiwesen*, der har været Organ for det specielle Folkebiblioteksarbejde, som Walter Hofmann i Leipzig har inaugureret, bringes som Leder en Artikel af Walter Hofmann, der programmatisk former sig som en hektisk Troserklæring til Nazismens Idé. Endvidere offentliggør Leipzigbibliotekarernes Lokalgruppe en Resolution, hvori de uden Forbehold stiller sig paa den ny Statsordens Grund.” (*Bogens Verden*, 1933, side 146). På den tyske folkebibliotekarforenings første årsmøde efter Hitlers magtovertagelse nogle måneder efter fik Wilhelm Schuster igen lejlighed til at udtrykke sig programmatisk i en tale ”Biblioteker og national-socialisme”, trykt i det første nummer af *Die Bücherei* (1934, nr.1, side 1-9) og dermed først tilgængelig for Robert L. Hansen et halvt år senere. Han videregiver dog ikke denne tale eller uddrag af den til sine læsere. Indrømmes skal det, at den er meget lang og ordrig, men også karakteristisk både i sit indhold og i sproget.

Omtrent på samme tid begyndte i Dresden en jødisk filolog, Victor Klemperer, i skjul på grund af skriveforbud at indsamle ek-

sempler på nazisternes sprogbrug af sikkerhedsgrunde benævnt ”LTI” – kryptisk for andre end ham selv: *lingua Tertii Imperii*.¹ Dette sprog skulle bl.a. tilsløre kontroversielle handlinger. Når de nazistiske bibliotekarer bruger et ord som ”udrensning” ikke blot om ”smudslitteraturen” i lejebibliotekerne men også om nogle af de mest anerkendte forfatterskaber inden for kvalitetslitteraturen, tilslører de at der reelt er tale om en politisk orkestreret aktion. Det smitter, også om disse skriver Robert L. Hansen udrensning uden citationstegn, selv om han er oprørt. Med det følgende og senere i denne artikel flere uddrag af taler og artikler, typisk fire-fem gange længere i den oprindelige form, har jeg som nævnt indledningsvis først og fremmest til hensigt at belyse den nære forbindelse mellem biblioteksanliggender og den nazistiske værdikamp. Dertil kommer, at for den opmærksomme læser kommer denne også til udtryk i de nazistiske bibliotekarers mere eller mindre gennemskuelige sprogbrug:

Siden vi sidst mødtes har vort folk haft den store oplevelse at være vidne til det som i flere århundreder frem vil komme til at bestemme dets og statens udvikling: den nationalsocialistiske revolution og med den frembruddet af den store befrielseskamp, som det vil være vores og vore sønners opgave at føre til en sejrrig afslutning. Det tyske biblioteksvæsen har dermed fået en stor, ny opgave. Vi glæder os af hjertet til denne opgave, men vi kan kun leve op til den, hvis vi mestrer at overskue den i sin fulde udstrækning. I, mine fagfæller, skal som inspiratorer for og opdragere af folket fortolke disse tegn på de store og for vort liv og vor tro så voldsomme forandringer. I erkender det tunge ansvar som dette nybrud fører med sig, og I véd at det vil stille store krav til det tyske menneske. Vi oplever igen og igen med glædelig forundring, hvorledes den tyske ungdom tilsyneladende uden besvær bringer omridset af dette nye menneske, som vi tilstræber, til verden. En biologisk foryngelsesproces, der stiger op af racens og blodets ubevidste dyb og ledsager den politiske og åndelige revolution. Denne nye ungdom skænker beredvilligt sin dristige og rene vilje til folket, sin troskab over for den kaldede Fører og dens samhörighed på tværs af barrierer skabt af besiddelser og klassebevidsthed. Det tyske

menneskes nye, nationalsocialistiske idé udgør et nyt idégrundlag for den tyske Bildung og dens metoder. Ud fra denne erkendelse har vi i år sat 'Opdragelse til nationalsocialisme' som motto for foreningens årsmøde. Jeg véd, mine fagfæller, at der blandt jer som er forsamlet her ikke er og kan være nogen, som ikke sammen med os er beredt til at arbejde ærligt og begejstret for denne idé, som vores Fører for ganske nylig har formuleret klart i sin store kulturpolitiske tale på Partidagen i Nürnberg om en ny nationalsocialistisk bevidsthed. I dag hvor et overvældende flertal af folket har rejst sig er det som i 1914. Den ægte tysker følger dette kald. Vi skal mobilisere det tyske folkebibliotek for kampen om det tyske folks sjæl og fremtid. Det kræver først og fremmest den rette nationalsocialistiske tænkemåde. Vi håber, mine fagfæller, at dette årsmøde vil bidrage til at afklare det tyske folkebiblioteks marchretning og præge os i hjerte og hjerne. Vi taler ikke om det tyske folkebibliotek som en institution men som en bevægelse. Som sådan bliver det en del af den store opdragelsesbevægelse i nationalsocialistisk ånd og til nationalsocialisme.

Under overskriften "Tysk Ensretning" sammenfatter Robert L. Hansen i en notits i *Bogens Verden* (1934, side 105) sit indtryk af de første to numre af *Die Bücherei*: "Det nye Tidsskrifts første to Hefter indeholder udførlige Artikler med gode Oplysninger om Arbejdets Tilrettelæggelse og til Forstaaelse af det nye Styres Hensigt med Biblioteksvæsenet."

Fra Bildung til nationalsocialistisk folkeopdragelse

"Bildung er en særlig tysk civilisationsidé. For den kulturelle elite omkring år 1800 betød dannelsesstanken Bildung at den enkelte ikke gennem uddannelse skulle reducere sig selv til en praktisk funktion, men i stedet danne sig selv som et helt menneske. For eksempel gennem studium af kunst repræsenterende en højere verden adskilt fra hverdag og virkelighed," skriver Dietrich Schwanitz i sin bog "Bildung".² I et opgør med dette ideal, der hidtil også i biblioteksverdenen betragtedes som en selvfølge, talte ledende nazistiske bibliotekarere som Wilhelm Schuster om "en ny tysk Bildung". Under overskriften "Bildungsrigets endeligt" skrev Schuster i *Die Bücherei*

(1934, nr.2/3, side 1-6) bl.a.: *Med den nationalsocialistiske revolution synker Bildungs store rige for bestandigt. Det betyder i dag ikke noget for det nationalsocialistiske menneske om det forstår Kant og Schopenhauer, behersker fremmed litteratur og sprog, og er hjemme i de store værker inden for kunst og digtning. Det måles med andre målestokke. Det nationalsocialistiske menneskes nye ideal er: kampberedskab, offervilje, førerenskab, følelsen af at være i samklang med folket. Med et nyt verdensbillede træder et nyt opdragelsesideal i stedet for Bildung: nationalsocialistisk folkeopdragelse.* Robert L. Hansen nøjes med at finde ”overskriften til den ledende Artikel i Hefte 2/3 (af W. Schuster) ’Das Ende des Bildungsreiches’ i sig selv udmærket oplysende”. (*Bogens Verden*. 1934, side 105).

I sin programtale ”Biblioteker og nationalsocialisme” citeret ovenfor kom Schuster ind på et andet aspekt af opgøret med Bildung: *Idet et nyt ideal for mennesket og dets opdragelse i form af racelære og eugenik rykker ind i centrum af biblioteksarbejdet, forpligtes bibliotekaren og folkeoplyseren endnu mere til med den største omhu at holde denne inderste kerne i det nye Bildungsideal ren og beskytte sin læser mod de ødelæggende følger af at en Halbbildung breder sig.*

”Udrensning” i folkebibliotekerne

Under overskriften ”Da Tyskerne brændte de ’utyske’ Digterværker” rapporterede Robert L. Hansen (*Bogens Verden*, 1933, side 101-106) om de offentlige bogbrændinger, der ved en centralt planlagt studenteraktion fandt sted i en række tyske byer den 10. maj 1933.³ Han citerer bl.a. således fra ”Rigsminister Dr. Goebbels’ Tale” gengivet efter Nazisternes Hovedorgan *Völkischer Beobachter* (12. Maj 1933): ”I de sidste 14 Aar, i hvilke I, Kammerater, i tavs Forsmædelse har maattet taale Novemberrepublikens Ydmygelser, fyldtes Bibliotekerne med Skændsels- og Smudslitteratur af jødiske ”Asfaltlitterater””. Robert L. Hansen beretter at boghandelen og biblioteksvæsenet stod klar med handling ifølge denne Meddelelse i *Börsenblatt für den deutschen Buchhandel* 13. Maj: ”Ledelsen af de tyske Boghandlers Forening er blevet enige med Rigsledelsen af Kampforbundet for tysk Kultur og Centralledelsen for det tyske Biblioteksvæsen om at følgende 12 Forfattere: Lion Feuchtwanger – Ernst Glaeser – Arthur Holitscher – Alfred Kerr

– Egon Erwin Kisch – Emil Ludwig – Heinrich Mann – Theodor Plivier – Ernst Ottwald – Erich Maria Remarque – Kurt Tucholsky – Arnold Zweig, er at betragte som skadelige efter tysk Opfattelse. Ledelsen venter, at Boghandelen ikke giver disse Skrifter en videre Udbredelse”. Robert L. Hansen oplyser, at ”kort efter at National-Socialisterne havde overtaget Regeringen i Tyskland, forlød det, at man ville rense private og offentlige Biblioteker for alle ’utyske Digterværker’ d.v.s. værker af jødiske og marxistiske Forfattere. I tyske Blade stod at læse, at der i Berlin var blevet nedsat et Arbejdsudvalg, der skulde fjerne disse Værker fra Berlins Kommunebiblioteker, som derefter skulde erstatte dem med nærmere udpegede Værker af nazistiske Forfattere”. Endvidere: ”Udover den Kreds af Forfattere, der saaledes er lyst i Rigets Band, har den preussiske Regering imidlertid ment at maatte betegne en Række andre Forfattere som Skribenter, hvis Værker ”ikke lader sig forene med den nationale Kulturombrydning”. Disse Forfattere er opført paa en Sortliste, hvorefter Folkebibliotekerne straks maa udrense deres Bogbestand. Efter de sidste Meddelelser er Udrensningen efter Sortlisten i fuld Gang i Folkebibliotekerne. Den foretages nu ikke af Studenterkorporationer, men af det ordinære Politi”. Denne såkaldte sortliste indeholdt i følge Robert L. Hansen en lang række kendte forfatternavne, hvoraf bl.a. ”Barbusse, Doeblin, Ehrenburg, Hemingway, Klaus Mann, Upton Sinclair og Stefan Zweig”. Robert L. Hansen slutter med at gøre opmærksom på at ovennævnte ”Opraab fra de tyske Folkebibliotekarers Forbund peger paa, at de tyske Folkebiblioteker altid førte en Kamp *mod* ”Litterater og Asfaltlitteratur” for det ægtefødte Forfatterskab, saaledes at Antallet af de Værker, der falder som Offer for Udrensningen i Almindelighed ikke bliver altfor stort...”

Under overskriften ”Folkebibliotekerne i det nye Tyskland” bringes i *Bogens Verden* (1935, side 137-141) ”efter *Die Bücherei* et Resumé af Dr. Schusters Foredrag om det tyske Biblioteksvæsen af i Dag paa et Instruktionsmøde i Ministeriet for Folkeopdragelse. Foredraget er fremfor det meste af, hvad der ellers er skrevet om Emnet, forholdsvis frit for filosofisk Teoretiseringen og meddeler en Række

Schwarze Liste.

Schöne Literatur.

Die vorliegende Liste nennt alle Bücher und alle Autoren, die bei der Säuberung der Volksbüchereien entfernt werden können. Ob sie alle ausgemerzt werden müssen, hängt davon ab, wie weit die Lücken durch gute Neuananschaffungen aufgefüllt werden.

Die Liste sagt nichts aus über den faktischen Bestand der einzelnen Büchereien. Sie gilt nur als allgemeines Hilfsmittel für Bibliothekare und Kommissare, die mit der Säuberung beauftragt sind.

Anthologie jüngster Lyrik	Brod, Max: alles außer:	Ejzig, Hermann
Anthologie jüngster Prosa	Cycho Brahe	felden: Eines Menschen
Asch, Nathan	Brück, Anita: Schicksale	Weg
Asch, Schalom	hinter Schreibmaschinen	feuchtwanger, Lion
Babel: Budjonny's Reiter-	Carr, Robert	finf, Georg
armee	Doebelin, Alfred: alles	Frank, Leonhard: alles
Barbusse, Henri	außer: Wallenstein	außer: Räuberbande,
Becher, Johannes	Don Passos	Ochsenfurter Männer-
Beer-Hofmann, Richard	Dreißig neue Erzähler des	quartett
Birkenfeld, Günther	neuen Russlands	Frey: Pflasterkästen
Bobinskaja: Karbunauri	Dreißig neue deutsche Er-	Geist, Rudolf
Bogdanow: Das erste	zähler	Gladkow, Fjodor
Mädel	Ebermayer: Die Nacht in	Glaeser, Ernst
Boujels: alles außer: Biene	Warschau	Goll, Jwan
Maja, Himmelsvolf	Edschmid, Kasimir: alles	Gorki: Der Spiegel, Mär-
Bley	außer: Timur, Die sechs	chen der Wirklichkeit,
Braune: Mädchen an der	Mündungen	Eine Beichte, Wie ein
Graa Privat	Ehrenburg: alles außer	Mensch geboren ward,
Brecht, Bert	Grachus Babouf	Das blaue Leben
Breitbach: Rot gegen Rot		

Allerede få måneder efter nazisternes magtovertagelse tog de nye magthavere spørgsmålet op om, hvilke bøger som burde fjernes fra tyske folkebiblioteker i forbindelse med ensretningen. Et af de første steder, hvor dette "omstillingsarbejde" fandt sted, var i Berlin på basis af en rapport fra et arbejdsudvalg, bestående af videnskabelige medarbejdere, alle medlemmer af NSDAP. Bücherei und Bildungspflege fulgte denne sag op og skrev i foråret 1933, at på den baggrund har "kolleger i mange byer spurgt", hvilke forfattere og hvilke titler man netop havde fjernet i Berlin. Derfor bragte man arbejdsudvalgets rapport, som bl.a. indeholdt denne liste over skønlitteratur, betegnet "Den Sorte Liste" (Schwarze Liste). Den indledes således: Den Sorte Liste. Skønlitteratur. Denne liste nævner alle bøger og alle forfattere, som kan fjernes under udrensning af folkebibliotekerne. Hvorvidt de alle skal fjernes, afhænger af i hvor høj grad hullerne udfyldes af gode nyanskaffelser [dvs. bøger af nazistiske forfattere / JBG]. Listen siger intet om de enkelte bibliotekers faktiske bestand. Den gælder udelukkende som almindeligt hjælpemiddel for bibliotekarer og kommissærer, som er tildelt opgaven med at udføre udrensningen. "Aus der Beratungspraxis. Aus der Umstellung der Berliner Volksbüchereibestände", i: Bücherei und Bildungspflege, 13. årgang 1933, side 117-118.

Graf, Oskar Maria: alles außer: Wunderbare Menschen, Kalendergeschichten	Leidmann, Eva	Sanzara
Gruenberg, Karl	Leitner: Hotel Amerika	Schäffer: Elli oder die sieben Treppen
Hajek, Jaroslav	Leonow: Aufbau	Schirofauer, Alfred
Hajenclever, Walter	Lernet-Holenia: außer: Gedichte	Schlump
Hemingway: In einem andern Land	Lewinsohn: Das Erbe im Blut	Schnittler, Arthur: alles außer: Der Weg ins freie
Hermann, Georg: Kubinke, Schnee, Die Nacht des Dr. Herzfeld	Ljubinskiy, Jurij	Schroeder, Karl
Hirsch: Vorbestraft	Lidin, Wladimir	Sejffullina: alles außer: Der Ausreißer
Hofbauer: Der Marsch ins Chaos	Liepmann, Heinz	Seghers, Anna
Hoffmann: Frontsoldaten	Lind: Kameraden im Schicksal	Sinclair, Upton
Holitscher, Arthur	London: Martin Eden, Zwangsjacke, Eisernersejse	Sochaczewer, Hans
Hotopp, Albert	Ludwig, Emil	Soschtschenko, Michael
Iles, Bela	Mann, Heinrich	Seraphimowitsch: Der eiserne Strom
Jacob, Heinrich Eduard: Blut und Zelluloid	Mann, Klaus	Siologus, Bjodor
Johannissen: Vier von der Infanterie	Meyer-Eckhard: nur: Das Vergehen des Paul Wendelin	Sutner: Die Waffen nieder
Jiff: 12 Stühle	Meyrink	Tegner: Hans Arrian
Juber, Vera	Michael, f.: Die gut empfohlene Frau	Thomas, Adrienne
Kaestner, Erich: alles außer: Emil	Neumann, Robert: alles außer: Mit fremden Federn	Tokunaga
Kallinitow, Josef	Newerow	Toller, Ernst
Katajew	Ognjew	Traven: Regierung, Der Karren
Kaus, Gina	Osbrecht, Jwan	Tucholsky, Kurt
Kellermann: Der 9. November	Ottwald, Ernst	Türk
Kerr, Alfred	Panferow	Ullig: Aararat, Worbs, Testament
Keun, Irmgard	Pantelejew	Unruh: alles außer: Offiziere, Louis Ferdinand
Kesten	Pinthus, Kurt	Vanek, Karl
Kisch, Egon Erwin	Pliwter	Wassermann, Jakob
Klacher, Kurt	Regler	Wedding: Ede und Unku
Koeypen: Heeresbericht	Remarque, Erich Maria	Wegner, Armin T.
Kollontay, Alexandra	Renn, Ludwig: nur: Nachkrieg	Weiskopf
Kurzig: Dorfjuden	Ringelnath	Wersel: alles außer: Barbara, Verdi, Tod des Kleinbürgers
Kusmin	Roth	Wochrle: Querschläger
Lhagfo	Rubiner, Ludwig	Zweig, Arnold
Lampel, Peter: nur: Der ratene Jungen	Rümann	Zweig, Stefan

<i>Anthologie jüngster Lyrik</i>	Hasek, Jaroslaw	Neumann, Robert: Alt
<i>Anthologie jüngster Prosa</i>	Hasenclever, Walter	undtagen: <i>Mit fremden Federn</i>
Asch, Nathan	Hemingway: <i>In einem andern</i>	Nemerow
Asch, Schalom	<i>Land</i>	Ogjanew
Babel: <i>Budjonny's Reiterarmee</i>	Hermann, Georg: <i>Kubinke,</i>	Olbracht, Iwan
Barbusse, Henri	<i>Schnee, Die Nacht des Dr.</i>	Ottwald, Ernst
Becher, Johannes	<i>Herzfeld</i>	Panserow
Beer-Hofmann, Richard	Hirsch: <i>Vorbestraft</i>	Pantelejew
Birkenfeld, Günther	Hofbauer: <i>Der Marsch ins</i>	Pinthus, Kurt
Bobinskaja: <i>Karbunauri</i>	<i>Chaos</i>	Plivier
Bogdanow: <i>Das erste Mädel</i>	Hoffmann: <i>Frontsoldaten</i>	Regler
Bonsels: Alt undtagen: <i>Biene</i>	Holltscher, Arthur	Remarque, Erich Maria
<i>Maja, Himmelsvolk</i>	Hotopp, Albert	Renn, Ludwig: kun: <i>Nachkrieg</i>
Bley	Illes, Bela	Ringelnetz
Braune: <i>Mädchen an der Orga</i>	Jacob, Heinrich Eduard: <i>Blut</i>	Roth
<i>Privat</i>	<i>und Zelluloid</i>	Rubiner, Ludwig
Brecht, Bert	Johannssen: <i>Vier von der</i>	Rümann
Breitbach: <i>Rot gegen Rot</i>	<i>Infanterie</i>	Sanzara
Brod, Max: Alt undtagen:	Illf: <i>12 Stühle</i>	Schäffer: <i>Elll oder de sieben</i>
<i>Tycho Brahe</i>	Inber, Vera	<i>Treppen</i>
Brück, Anita: <i>Schicksale hinter</i>	Kaestner, Erich: Alt undtagen:	Schirokauer, Alfred
<i>Schreibmaschinen</i>	<i>Emil</i>	Schlump
Carr, Robert	Kallinikow, Josef	Schnitzler, Arthur: Alt
Doebelin, Alfred: Alt undtagen:	Katajew	undtagen: <i>Der Weg ins Freie</i>
<i>Wallenstein</i>	Kaus, Gina	Schroeder, Karl
Don Passos	Kellermann: <i>Der 9. November</i>	Seifullina: Alt undtagen: <i>Der</i>
<i>Dreißig neue Erzähler des</i>	Kerr, Alfred	<i>Ausreißer</i>
<i>neuen Rußlands</i>	Keun, Irmgard	Seghers, Anna
<i>Dreißig neue deutsche</i>	Kesten	Sinclair, Upton
<i>Erzähler</i>	Kisch, Egon Erwin	Sochaczewer, Hans
Ebermayer: <i>Die Nacht in</i>	Klaeber, Kurt	Sostschenko, Michael
<i>Warschau</i>	Koepfen: <i>Heeresbericht</i>	Seraphimowitsch: <i>Der eiserne</i>
Edschmid, Kasimir: Alt	Kollontay, Alexandra	<i>Strom</i>
undtagen: <i>Timur, Die sechs</i>	Kurtzig: <i>Dorfjuden</i>	Sologub, Fjodor
<i>Mündungen</i>	Kusmin	Suttner: <i>Die Waffen nieder</i>
Ehrenburg: Alt undtagen:	Lhatzko	Tetzner: <i>Hans Arian</i>
<i>Grachus Baboeuf</i>	Lampel, Peter: kun: <i>Verratene</i>	Thomas, Adrienne
Essig, Hermann	<i>Jungen</i>	Tokunaga
Felden: <i>Eines Menschen Weg</i>	Leidmann, Eva	Toller, Ernst
Feuchtwanger, Lion	Leitner: <i>Hotel Amerika</i>	Traven: <i>Regierung, Der Karren</i>
Fink, Georg	Leonow: <i>Aufbau</i>	Tucholsky, Kurt
Frank, Leonhard: Alt	Lernet-Holenia: undtagen:	Türk
undtagen: <i>Räuberbande,</i>	<i>Gedichte</i>	Ulitz: <i>Ararat, Works,</i>
<i>Ochsenfurter Männerquartett</i>	Lewinsohn: <i>Das Erbe im Blut</i>	<i>Testament</i>
Frey: <i>Pflasterkästen</i>	Libedinsky, Jurij	Unruh: Alt undtagen: <i>Offiziere,</i>
Geist, Rudolf	Lidin, Wladimir	<i>Louis Ferdinand</i>
Gladkow, Fjodor	Linck: <i>Kameraden im</i>	Vanek, Karl
Glaeser, Ernst	<i>Schicksal</i>	Wassermann, Jakob
Goll, Iwan	London: <i>Martin Eden,</i>	Wedding: <i>Ede und Anku</i>
Gorki: <i>Der Spitzel, Märchen</i>	<i>Zwangsjacke, Eiserne Ferse</i>	Wegner, Armin T.
<i>der Wirklichkeit, Eine Beichte,</i>	Ludwig, Emil	Weiskopf
<i>Wie ein Mensch Geboren ward,</i>	Mann, Heinrich	Werfel: Alt undtagen: <i>Barbara,</i>
<i>Das blaue Leben</i>	Mann, Klaus	<i>Verdi, Tod des Kleinbürgers</i>
Graf, Oskar Maria: Alt	Meyer-Eckhard: kun: <i>Das</i>	Woehrl: <i>Querschläger</i>
undtagen: <i>Wunderbare</i>	<i>Vergeben des Paul Wendelin</i>	Zweig, Arnold
<i>Menschen,</i>	Meyrink	Zweig, Stefan
<i>Kalendergeschichten</i>	Michael, F.: <i>Die gut</i>	
Gruenberg, Karl	<i>empfohlene Frau</i>	

Udskrift på dansk af "Den Sorte Liste", se illustrationerne på de to foregående sider.

positive Oplysninger, som man gerne erfarer”. I dette foredrag kom Schuster ind på ”en Udrensningsaktion. Udrensningen i Bibliotekerne af al nedbrydende for den nye politiske og kulturelle Vilje i Staten skadelige Litteratur er ikke en Aktion, der kan foretages paa én Gang. Den fortsættes tværtimod ogsaa i Nutiden og vil strække sig over en lang Tid endnu. .. Fremfor alt gaar Udrensningen ud over den ogsaa i Digtning og Videnskab ofte forekommende Forfalskning af Fædrelandets Historie. Paa dette Omraade er der endnu meget at gøre. Erfaringer i det preussiske Bibliotekstilsyn beviser, at den enkelte Bibliotekars gode Vilje og Evner ikke er tilstrækkelige, hvor taknemmelig man end maa være for den Støtte, han faar fra Rigskontoret til Fremme af den tyske Litteratur og andre Indretninger paa dette Omraade i det nye Tyskland...”.

Konkurrencen med lejebibliotekerne

I forbindelse med sin omtale af bogbrændingerne omtaler Robert L. Hansen ”en fortrinlig Artikel af Lederen af Zentrale der Nordmarkbüchereien i Flensburg, Franz Schriewer, der paa et højst belejligt Tidspunkt bibringer én det Indtryk, at Kampen nu gælder de talløse tyske Lejebiblioteker. Mod disse private Forretninger, der takket være de tyske Folkebibliotekers Utilstrækkelighed har vundet en kolossal Kundekreds i Borgerskab og Arbejderbefolkning, og som først og fremmest er blevet drevet paa en Bestand af Kiosklitteratur, har det tyske Folkeoplysningsarbejde gennem flere Aar ført en forbitret Kamp. Det kan selvfølgelig kun hilses med Glæde, at den Udrensning, der nu finder sted, først og fremmest rammer disse Virksomheder, der overalt var blevet en alvorlig Fare for de offentlige Folkebibliotekers Udvikling. Forfatteren meddeler saaledes, at der i Flensburg i Løbet af et Aar var opstaaet 8 Lejebiblioteker, som i December Maaned bevirkede en Nedgang i det offentlige Biblioteks Udlaan paa 28%. Men Kampen drejer sig jo ganske vist ikke alene om Kiosklitteraturen.” Med tanke på bogbrændingerne den 10. maj tilføjer Robert L. Hansen: ”Paa Baalet brændtes mellem Bøgerne med de yppige Omslag ogsaa Erich Maria Remarque og Arnold Zweig.” (*Bogens Verden*, 1933, side 106).

Boganskaffelser i folkebibliotekerne

Danzig, den 24. maj 1934. Den danske biblioteksdirektør Thomas Døssing (1882-1947) sad som gæst blandt tilhørerne, da Hans Beyer indledte den tyske folkebibliotekarforenings årsmøde med en tale om ”Litteratur som vi afviser”. Her et udpluk (*Die Bücherei*, 1934, side 255-259):

Her kan ingen fortsat mene at afvisning af nyere litteratur skal følge de retningslinjer, som var gældende i 1928 eller 1930. Vi véd alle at det dengang gjaldt værdineutrale beslutninger. På spørgsmål som hvad der da er sket er det enkle svar, at den 30. januar 1933 har en ny regering sat en dagsorden, som på kort tid fuldkommen har forvandlet det tyske folks måde at tænke på. Et nyt menneske træder i stedet for det borgerlige menneske. Dette var af væsen privat; i arbejdslivet, i sin tro, i samfundslivet – overalt repræsenterede det egne private meninger og interesser. Dette borgerskab, dette reaktionære borgerskab, udgør derfor i dag fortroppen til den franske front i Tyskland: Frankrig er typisk landet for den tvivlende, ængstelige borger, som skriger efter sikkerhed, hvis folkebiologiske kraft svigter, der som rationelt forstandsmenneske ikke undser sig for at krænke racens enkleste grundregler ved bastardering med negerblod.

Dette borgerskab agiterer mod Riget, fordi dets gamle idealer – Bildung og ejendele – ikke længere tilbedes som afguder og æres som helligdomme. Det repræsenterer også læren om harmoni. De, som ikke vil vide af det onde i mennesket, vil ikke se virkeligheden i øjnene. Det betyder at den litteratur, også den germansk-nordiske, som bagatelliserer mennesket og teoretisk i grunden overflødiggør staten som den, der tøjler det onde, hører til den litteratur som ikke passer til den nye offentlige mennesketype. Dette offentlige menneske er fast forankret i samfundets lov og orden, det mærker over sig en fane og i sig selv en tro, som han er rede til at dø for. Det borgerlige menneske derimod frygter døden.

Der tales ofte og interessant om bibliotekarers daglige gerning, mens man kun kan tale om hans kald, hvis folkebibliotekarens pligt bliver forstået. Denne pligt gælder ikke i første række litteraturen. De som udelukkende beskriver bibliotekernes opgave som pleje og

formidling af litteratur sætter det litterære foran det levende. Vi tjener ikke bogen, bogen tjener os. Bogen er et middel i kampen for et nyt tysk menneske, et menneske der er fast forankret i det overordnede styre af Riget, nationalkulturen, den tyske socialisme og retten. Kun på dette grundlag er det muligt at bedømme den udkomne litteratur. Som grundregel gælder at al litteratur, som ikke bidrager til at skabe en ny tysk mennesketype, skal afvises. (Die Bücherei, 1934, side 255-259).

Også næste taler, Walter Hoyer, formulerede sig med overordnede betragtninger, hvoraf disse udpluk:

Bogvalget, dvs. beslutningen om hvilke værker det er værd at tilbyde i et folkebibliotek, hører til vort fags vigtigste handlinger. Jeg håber ikke at jeg skuffer Dem, når jeg ikke kommer med opskrifter fra praksis. Sådanne ville umuligt føre til varige resultater. Derfor vil jeg ikke tale om nye regler for bogvalget men om principper for valg af digtning. Og dermed forsøge at danne et fundament eller i det mindste nogle grundrids, hvorefter det praktiske arbejde kan udføres. Udrensning af bogbestanden var kun det første nødtørftige skridt. Vi skal være bevidste om, at den politiske revolution af natur fordrer en ny bedømmelse af den poetiske litteratur. Derfor må vi først tage forholdet mellem politik og digtning i betragtning. Adolf Hitler bygger sit værk på den dybeste forståelse af historien og vort folks levevis. Han indleder intet mindre end det ariske menneskes renæssance, en genoprettelse af den gudgivne tyske art i blod, ånd, følelse, verdensanskuelse og livsform. Digtning former den indre erfaring og gestalter et højere, imaginært liv. Det betyder at digteren ganske som den ægte folkefører følger det guddommelige kald og den guddommelige åbenbaring. Digterens liv og stemme er forbundet med folkets blod, uden dette folk var han intet. (Die Bücherei, 1934, side 260)

I sin tale på Danmarks Biblioteksforenings årsmøde i Haderslev 27.-28. juli samme år omtalte Thomas Døssing ikke sin deltagelse i dette tyske årsmøde og efterfølgende besøg i nogle nordtyske biblioteker samt Berlin.⁴ Men idet han (*Bogens Verden* (1934, side 189-192)) talte om "Bibliotekernes allervigtigste Opgave: Bogvalget" kom han in-

Personalet omfatter nu 165 Personer, hvoraf c. 130 er honorarlønnet, underordnet og teknisk Personale.

Deutsche Büchereis Personale paa 1. Maj-Dagen 1937.
(Den Del som er Medlemmer af NSDAP).

Tilvæksten foregaar som nævnt først og fremmest gennem frivillige Aflæveringer fra de tyske Forlæggere, men dernæst ogsaa ved Tilsendelser fra Rigsledelsen for NSDAP, fra den tyske Arbejdsfront og fra Rigs-kulturkammeret, der ved en Forordning af 20. Sept. 1935 faktisk har indført en Art Pligtaflævering af hele den rigstyske Litteratur.

For at sikre Tryksagernes hurtige og fuldstændige Fremsendelse har man oprettet et Undersøgelseskontor (Feststellungsdienst), der ved Hjælp af Bibliografier og Sammenligninger med Bibliotekets Katalog opdager manglende Aflæveringer, og yderligere har man formaaet en Række Biblioteker til at gøre Indberetning om Tryksager, der ti Dage efter deres Indgang i Biblioteket endnu ikke ses optaget i den tyske Boghandler-tidendes Dagsliste eller tre Uger efter Erhvervelsen endnu ikke findes i den tyske Nationalbibliografis Ugefotegnelse. Denne »Meldetjeneste« udføres af 30 større tyske Biblioteker og 3 udenlandske. Det maa herunder nævnes, at der ved tysk Litteratur forstaas al Litteratur paa Tysk, altsaa ogsaa den tyske Litteratur fra det tidligere Østrig og fra Tjekkoslaviet samt fra alle Lande i Verden, hvor Bøger fremkommer paa Tysk.

Side fra Bogens Verden 1939 (side 90) med en artikel af Robert L. Hansen om Tysklands Nationalbibliotek i Leipzig, Deutsche Bücherei. Artiklen er skrevet på baggrund af, at Deutsche Bücherei kort forinden havde udsendt en årsberetning for årene 1931-1938. Robert L. Hansen beskriver samarbejdet i Tyskland om indsamling og katalogisering af tysk og udenlandsk litteratur, herunder at Rigskulturkammeret havde indført en slags pligtaflævering for hele riget fra 1935. Robert L. Hansen har valgt at illustrere artiklen med bl.a. et fotografi, som viser Deutsche Büchereis personale på 1. majdagen 1937 (den del, som er medlemmer af NSDAP) – sikkert Robert L. Hansens elegante måde at minde læserne om, at et særdeles velorganiseret biblioteksvæsen skal ses i sammenhæng med en voldsom politisk ensretning.

direkte ind på hvad han netop havde hørt: ”Det er ikke overflødigt at understrege, at vor Biblioteksordning kræver alsidige Biblioteker, der i deres Bogvalg tager Hensyn til hele Befolkningens Interesser. Vi maa vende os imod enhver Ensretning, der udelukker bestemte sociale, politiske eller religiøse Anskuelse, eller fordi de ikke stemmer med et politisk eller religiøst Partis Opfattelse. Vor Biblioteksordning bekender sig til Grundtvigs Ord ”Frihed for Loke, saavel som for Thor”. Ikke blot Frihed for andre pæne Anskuelse men ogsaa for vore Modstanderes, som vi bekæmper. I Modsætning til vort store Naboland mod Syd, der jo for øvrigt paastaar at være særligt interesseret i Grundtvig, men aabenbart ligesom Folk herhjemme kun tager det af ham, som de har Brug for, holder vi med Grundtvig paa, at ”Livet kun rører sig i Strid” mellem Anskuelserne, og at Baand og Tvang paa Aandslivets Omraade ikke kan ”ændre, kun arge” d.v.s. gøre ondt værre. Derfor afviser vi ethvert Krav om Ensretning uanset om det kommer fra højre eller venstre.

Men Bibliotekstilsynet vil jo netop en Ensretning, vil De maaske sige. Tilsynet udsender Minimumslistor og kræver de og de bestemte Bøger. Er dette ikke Ensretning? Nej, Ensartethed er ikke det samme som Ensretning. Vor Bibliotekslovgivning kræver for Alsidighedens og Aandslivets Friheds Skyld, at Bibliotekerne skal have Bøger om de og de Emner, ellers raader Ensighed og Friheden fornægtes.” Døssing fortsætter om valg af skønlitteratur: ”Nu har jeg lige taget Afstand fra Ensretningen i de tyske Biblioteker, lad mig til Gengæld minde om, at de tyske Folkebiblioteker nu som før er meget kritiske i deres Bogvalg, og at vi efter min Mening bør lære af dem. Jeg vil citere en Anmeldelse fra det sidste Nummer af det tyske Folkebiblioteksblad, en Anmeldelse, der hensynsløst men sandfærdigt bedømmer en vis Art af den folkelige Skønlitteratur.” Herefter bruger Døssing forbavsende megen taletid på en gengivelse af en lang nedgørende beskrivelse af handlingen i et stykke tysk triviallitteratur.

Tysk nationalsocialistisk bibliotekar inviteres til at redegøre i Bogens Verden.
”En meget betydningsfuld Forordning ang. de tyske Folkebiblio-

teker” giver redaktionen af *Bogens Verden* anledning til at ”anmode Overbibliotekar Dr. J. Langfeldt i Mühlheim (Ruhr), der ofte har vist sin Interesse for dansk Folkebiblioteksvæsen om at redegøre for denne Forordning samt i det hele taget for de tyske Folkebibliotekers Muligheder i Nationalsocialismens Tyskland”. Langfeldt, der er i stand til at skrive sin seks sider lange redegørelse på dansk (*Bogens Verden*, 1938, side 177-183), benytter lejligheden til at kritisere de tyske folkebibliotekers ringe udvikling ”inden National-Socialismen kom til Magten og med største Energi gik til Værket”. ”Regeringens Omsorg for Biblioteksvæsenet” skildres i et positivt og optimistisk lys. Om ovennævnte Wilhelm Schuster lyder det, at ”Dr. Schuster først og fremmest fik den Opgave at rense samtlige Folkebiblioteker for alle uegnede Skrifter, en Opgave der blev gennemført i korteste Tid”. For Langfeldt hører dette naturligt med til en saglig redegørelse.

Johs. Langfeldt kender læsere af *Die Bücherei* bl.a. for hans synspunkt på *principielle spørgsmål inden for race- og arvelighedslære som forudsætning for folkebibliotekarens vurdering af bøger om race- og arvelighedslære. Racen er et folks skæbne. Her taler vi om nationalsocialismens rødder, som når de samme dybder som arvelighedslæren. En persons fremtoning kan være som et urbillede på en race, men vedkommende behøver ikke være bærer af denne races karakteristiske egenskaber og de egenskaber der fremhæver den. Denne indsigt er til enhver tid målet for en af de dybeste tænkemåder i nationalsocialismen.* (*Die Bücherei*, 1934, side 325-328).

Forskningsbiblioteker og nationalsocialisme

Allerede få måneder efter studenteraktionens bogbrændinger i maj måned 1933 kunne Robert L. Hansen i *Zentralblatt für Bibliothekswesen* (1933, side 501-525) stifte bekendtskab med et markant nationalsocialistisk syn på de videnskabelige biblioteker. ”De tyske videnskabelige Bibliotekarers Aarsmøde i Juni Maaned i Darmstadt formede sig tildels saa ekstraordinært, at vi ikke vil undlade at give en kort Omtale af Mødets Indledning. Mødet var nødvendiggjort af den Ensretning af alle Foreninger, som ’den nationale Revolutions Sejr’ fører med sig. Til en Begyndelse fik Formanden ved sin Side en Medformand, nemlig Lederen af den nationalsocialistiske

Bei der Stadtbücherei Saarbrücken ist die Stelle eines

Volksbibliothekars

sofort zu besetzen. Die Bewerber müssen außer der abgeschlossenen Fachausbildung (Diplom-Prüfung) über praktische Erfahrung verfügen und gute Bücherkenntnis besitzen.

Die Beschäftigung erfolgt im Privatdienstverhältnis mit Vergütung nach Gruppe VIb der Tarifordnung A für Gefolgschaftsmitglieder im öffentlichen Dienst. Aufstiegsmöglichkeit nach Gruppe Vb der T.O.N. ist später bei Bewährung gegeben. Die Bewerber müssen arischer Abstammung sein und die Gewähr dafür bieten, daß sie jederzeit rückhaltlos für den nationalsozialistischen Staat eintreten. Bewerbungen mit selbstgeschriebenem Lebenslauf, Zeugnisabschriften und Lichtbild sind dem Personalamt der Stadtverwaltung Saarbrücken einzureichen.

Der Oberbürgermeister

Om et stillingsopslag i "det ensrettede Biblioteksblad Die Bücherei" skriver Robert L. Hansen i *Bogens Verden* (1935, side 14), at "Ansøgeren maa byde på Garanti for, at han til enhver Tid betingelsesløst gaar ind for den nationalsocialistiske Stat, er af arisk Afstamning, og saafremt han er gift, at det da er med en Person af arisk Afstemning. Med Ansøgningen maa følge Udtalelser om politisk indstilling samt Attest for arisk Afstemning for Ansøgeren og hans Hustru". Her ses eksempel på sådant et stillingsopslag fra stadsbiblioteket i Saarbrücken 1938. Stillingsopslaget lyder i oversættelse: "Ved Saarbrücken stadsbibliotek er en stilling som folkebibliotekar til omgående besættelse. Ansøgerne skal, ud over gennemført faglig uddannelse (diplomeksamen), have praktisk erfaring og besidde god bogkundskab. Ansættelsen vil være i privattjenstligt forhold med aflønning efter gruppe VIb i tarifreglement A for personale i offentlig tjeneste. Der er senere mulighed for forfremmelse til gruppe Vb i tarifreglement A (T.O.A.) efter godtgørelse af duelighed. Ansøgerne skal være af arisk afstamning og garantere, at de til enhver tid vil være ubetinget tro mod den nationalsocialistiske stat. Ansøgning med egenhændigt nedskrevet levnedsløb, afskrift af eksamensbeviser og fotografi afleveres til personalekontoret i Saarbrückens kommunalforvaltning." *Die Bücherei. Zeitschrift der Reichsstelle für das Volksbüchereiwesen*, 5. årgang, 1938, side 766 (Biblioteket, Det Informationsvidenskabelige Akademi)

Gruppe indenfor Foreningen. For at sikre 'en aktivistisk Ledelse af denne blev de hidtidige Udvalg næsten alle opløst og henvist til den Enkeltmand, der som Sagkyndig skulde give sine Raad i Tvivlstilfælde.' (Førerprincippet.) Første Taler var Chefen for det Rotschildske Bibliotek i Frankfurt, Dr. J. Kirchner, der besteg Talerstolen i Brunskjorte og holdt en Tale, der maa siges at være et kraftfuldt Vidnesbyrd – paa Godt og Ondt – om Nationalsocialismens Biblioteksprogram. Vi anfører nogle løsrevne Sætninger:

”I hvor høj Grad, der maa ryddes op i vor tyske Litteratur, blev der fornylig givet en spontan Anvisning paa igennem de Baal, der tændtes med Værker af marxistiske, kommunistiske og jødiske Forfattere, som vi føler som stridende imod og opløsende paa vor tyske Folkefølelse.” ”Videnskaben havde i den sidste Menneskealder mere og mere forvandlet sig til et Vrægebillede. Den var opdelt i en uoverskuelig Mængde Fag og havde i denne Specialisering til Tider frembragt helt groteske Blomster. Mænd af international Tankegang, som misbrugte den objektive Videnskab og prisgav Videnskabens Frihed til Libertinisme, var ikke egnede til at meddele deres Tilhørere den tysk-folkelige Drivkraft... - Den Lærde følte sig ikke mere forpligtet overfor Folkets Hele; han ydede sit Arbejde som Individualist, var sig selv nok... Et Billede paa denne Opløsning af vor Videnskab, der synes at have glemt sin egentlige Kulturopgave... er vor Tids videnskabelige Litteratur. Overproduktionen af Bøger staar uden Tvivl i omvendt Forhold til deres Værdi”... ”De videnskabelige Biblioteker lider under dette Tugtens Ris, som denne Overproduktion er... Til Opdragelsen af vores akademiske Ungdom forlanger vi mere end et rent Kendskab til Kendsgerningerne... Thi problemstilling, Metodik og Maal er ikke – som man forsøgte at besnakke os – internationalt ensrettede, men har deres Rødder i Hjemmets aandelige Urjord.”

Taleren opstillede sit Program for Boganskaffelser: ”Skønlitteratur af jødiske Forfattere, al politisk Litteratur af kommunistisk og

marxistisk Tendens skal kun købes af Biblioteker i ganske enkelte Tilfælde... Derimod skal Biblioteker af alle Typer helst købe flere Eksemplarer af Værker om Ungdommens nationalpolitiske Opdragelse, om filosofiske og religiøse Spørgsmaals Besvarelse i tysk Aand, om Hjemstavnslære, om Raceforskning og Racehygiejne". Forfatteren endte endelig med en kraftig Opfordring til den tyske Intelligens om at "tro og vove". Den havde hidtil forholdt sig ret afventende, og "der gives endnu mange, der trods de store Resultater, som den nationale Rejsning kan opvise, holder sig stille og afsides."

"Hvad angaar Foreningens Bestyrelse meddeltes det, at den *skal* have nationalsocialistisk Flertal. Af den redaktionelle Del af Referatet anfører vi Slutningen: "Da et fagligt Mødes Værdi ikke blot ligger i Lejligheden til at faa personlig Føling med hinanden, men ogsaa i de saglige Resultater, saa maa Forudsætninger skabes for en saglig S sammensætning. Foruden den sorgløse Ungdom, der trænger til Ansporinger og de Bibliotekarere, der bor nær ved Mødestedet, maa man forvente at alle store Biblioteker principielt bliver repræsenteret. De ansvarlige Mænd hører til paa Møderne"". "Den mangelfulde Deltagelse lod erkende, at der endnu er langt til dette Maal." (*Bogens Verden*, 1933, side 257-258).

Robert L. Hansen fravælger talens afslutning: *Omstillingen af vore videnskabelige biblioteker vil naturligvis ikke være mulig fra den ene dag til den anden, men det er vores pligt at begynde straks. I et ønske om at alle vil sætte deres kræfter ind på at drive Hitler-bevægelsens kulturpolitiske mål fremad, slutter jeg med at udtrykke min tro på en genfødsel af den videnskabelige litteratur, de højere læreanstalter og de med disse tæt forbundne biblioteker.*

Den forbudte litteratur og forskningsbibliotekerne

Hans Peter des Coudres-Burg havde brug for 12 sider i *Zentralblatt für Bibliothekswesen* (1935, side 459-471) til at behandle dette emne. Han fastslog at "ved forbudt litteratur forstås i første række den af staten forbudte eller beslaglagte og tilbagetrukne litteratur foruden den retsligt inddragne. Tillige behandles den uønskede litteratur, som uden angivelse af titler udtrykkeligt er erklæret for forbudt, på samme måde som de offentlige biblioteker behandler den forbudte." Ad snørklede veje omkring alverdens

cirkulærer m.m. nås i hovedsagen den konklusion, at ”*ffjernelse af forbudt og uønsket litteratur ikke er fornuftig i de videnskabelige biblioteker, da vellykket videnskabelig beskæftigelse med den bolsjevistiske, marxistiske og pacifistiske gift forudsætter kendskab til den pågældende litteratur. Det kan sammenlignes med den nødvendige mængde giftstoffer man har i beredskab til bekæmpelse af farlige sygdomme.*” Han anbefaler at ”*man erindrer sig den adgangstilladelse der i 1579 blev tildelt Wilhelm V. Her var de bøger, som stod på den katolske kirkes Indices librorum prohibitorum anbragt i et særligt rum under dobbelt lås og kun tilgængelig for den, som fik læsetilladelse med det formål at forsvare troen. Denne den katolske kirkes forskrift må anses for forbilledlig. Også nationalsocialisten er af den opfattelse at den forbudte litteratur hverken skal stå til rådighed for nysgerrige videnskabsmænd eller nysgerrige uden videnskabeligt ærinde, men kun for dem som i sidste ende er kaldet til at indsamle antistoffer og forsvare vores nationalsocialistiske verdensanskuelse. Der vil ofte være tale om strengt videnskabeligt arbejdende men også nogle som er mindre indstillet på videnskabeligt arbejde og hvis udgangspunkt er beskæftigelse med Bevægelsens kamp. Netop det politiske menneske vil ønske at læse den forbudte litteratur ikke alene af videnskabelige grunde men også til politisk information. Ved frigivelse af forbudt litteratur skal foruden en undersøgelse af den pågældende person ikke alene det videnskabelige formål men også den politiske nødvendighed vurderes.*”

”*Waffenarsenal für den Kampf des Nationalsozialismus*”

”*Waffenarsenal für den Kampf des Nationalsozialismus*”, således blev folkebiblioteket i nazitidens Tyskland karakteriseret ”*under stormende bifald*” på en Biblioteksdag i Leipzig (*Die Bücherei*, 1938, side 679). Temmelig langt fra det billede, *Bogens Verdens* rapporter gav læserne.⁵ Hvorfor undlade med eksempler som citeret i denne artikel at give læserne indtryk af de taler og artikler i *Die Bücherei*, hvoraf sammenhængen mellem biblioteksanliggender og det som Wilhelm Schuster kaldte ”*den rette nationalsocialistiske tænke måde*” fremgik? Hvorfor undlade at berette om ideer, videnskabelige bibliotekarer gjorde sig om løsninger på problemet med udskillelsen af de forbudte bøger? Hvorfor forbigå de nazistiske bibliotekarers opgør med dannelsesbegrebet Bildung og erstatte det med nationalso-

cialistisk folkeopdragelse? Hvorfor invitere en kendt tysk national-socialistisk bibliotekar til at ”redegøre for de tyske folkebibliotekers muligheder i nationalsocialismens Tyskland” og dermed give *Bogens Verdens* læsere et falsk indtryk af at her var der tale om noget rent sagligt. Thomas Døssings omtalte tale er et kapitel for sig men hører med til den samlede vurdering af orienteringen af den danske biblioteksoffentlighed.

Redaktionelle fravalg kan skyldes banale pladshensyn og udeladelse af stof som redaktøren anser for mindre interessant. Men også selvcensur. Det er almindeligt kendt at den daværende regering efter tysk pres manede til forsigtighed i kritik af forhold i Nazityskland. Robert L. Hansens og Thomas Døssings høje stillinger i Statens Bibliotekstilsyn kunne være en yderligere forklaring. Det kan meget vel især have haft betydning for indholdet i Thomas Døssings tale på Danmarks Biblioteksforenings årsmøde uden at nævne sit nylige besøg i Nazityskland. Da denne del af talen ydermere blev ”udsendt gennem Statsradiofonien” var det måske i virkeligheden dristigt af ham ⁶ at tage afstand fra ”ensretningen i de tyske biblioteker”. Døssing ytrede sig ikke om hvad denne ensretning gik ud på men udtyndede nærmest begrebet ved at benytte lejligheden til at gå ind i en hjemlig debat og foregribe kritik af Statens Bibliotekstilsyns lister over anbefalelsesværdige bøger som værende udtryk for ensretning og endvidere til overmål rose kvalitet i de tyske folkebibliotekers bogvalg som eksempel til efterfølgelse. Hvad skulle tilhørerne tro?

Men at den kulturelle udvikling i Nazityskland, af forfatteren Otto Gelsted allerede i 1934 kaldet ”den tyske kulturs sammenbrud” ⁷, herunder de tyske bibliotekers bidrag skulle medvirke til at gøde jordbunden for den store politiske historie, som førte til verdenskrig og holocaust, var der i samtiden næppe mange, der gjorde sig forestillinger om.

NOTER

1. Victor Klemperer: LTI – lingua Tertii Imperii : Det Tredje Riges sprog. København, 2010.
2. Endvidere skriver Dietrich Schwanitz i sin bog *Bildung*. Frankfurt am Main, 1999: ”Bildung kender man ikke i andre vesteuropæiske lande, hvor udtrykket kan omfatte kultiveret, gode manerer, esprit og lignende”. Ifølge Den store danske encyklopædi er ”dannelse i dansk sammenhæng dels en pædagogisk norm dels en social norm, der udpeger en bestemt adfærd, væremåde, opførsel og viden som dannet”. Det kan undre at Robert L. Hansen ikke kommenterer dette i og for sig interessante opgør med det traditionelle tyske dannelsesbegreb.
3. Om bogbrændingerne se også Karl-Heinz Jügelts artikel ”Skampæl og bogafbrænding i Rostock i maj 1933” i *Bibliotekshistorie* 9, side 88-108, 2009.
4. Så vidt det ses meddelte Døssing sig heller ikke senere offentligt om, hvad han hørte på dette tyske årsmøde, og oplevede da han i den forbindelse aflagde besøg i nogle nordtyske biblioteker og var i Berlin. Det gjorde til sammenligning den norske gæst på det samme tyske årsmøde, chefbibliotekar Arne Arnesen, som i det norske tidsskrift *Bok og Bibliotek* (1934, side 263-265) bl.a. skrev: ”Den bredeste plass på biblioteksmøtets program optok en rekke foredrag om bokutvalg. Dette står naturligvis for tiden i høi grad i den politiske propagandas tegn og sorterer for hele riket under et centralkontor i Berlin. Denne central har et svært omfang og sysselsetter ca. 300 lektører. Alle nyutkomne bøker og et stadig stigende tall av eldre bliver systematisk gjennomgått og bedømt under hensyn til ”sin verdensanskuelse, politiske tilforladelighet og videnskabelige sannhet”. Der øves uten tvil megen sund og saklig kritikk, også overfor bøker som er utgitt i nasjonal-socialismens navn. På den annen side utestenges adskillig verdifull litteratur, fordi den ikke stemmer med herskende dogmer. Samtidig gir man avkall på en viktig spore til åndelig vekst.”
5. En anden kilde kunne være Bibliotekarsammenslutningen for Folkebibliotekernes medlemsblad *Bibliotekaren* men dets udgivelse begyndte først i 1939, for sent til at følge det afgørende forløb i Tyskland. Spagfærdigt kritiseres (1939, side 61) en litteraturliste bragt i *Die Bücherei* ”Ausländische Übersetzungsliteratur in den Volksbüchereien” med disse ord: ”Giver et typisk Billede af Nazismens Opfattelse af Litteraturen. Af danske Forfattere nævnes kun fire: Johs.V.Jensen, som der advares imod, Andersen Nexø, som man af politiske Grunde helt maa se bort fra, og endelig de to ”positive” Forfattere Falk Rønne og Sv. Fleuron.” I øvrigt oplyses det at *Die Bücherei* haves i fem navngivne større biblioteker, hvorfra de ligesom andre biblioteksfaglige tidsskrifter kan lånes. Fra 1940 er der tavshed om Tyskland, også i *Bogens Verden*.

6. Om Thomas Døssing i Dansk biografisk leksikon 3. udg., bind 4, 1980 bl.a.:
”Gjorde tidligt front mod fascismens og nazismens trusler. Efter besættelsen 1940 gik han som en af de første ind i modstandsarbejdet og arresteredes dec. 1942 på tysk foranledning for senere ved dansk domstol at blive idømt fire måneders fængsel. Han fik efter løsladelsen ikke lov til at vende tilbage til sit embede”.
7. Tidsskriftet Aandehullet (1934, nr.1).

Læsehestenes egne fortællinger

- en kvalitativ undersøgelse af brugeres opfattelse af læsning og litteratur i perioden 1930-1960

Af *Gunnvá Bak Mortensen*

Indledning

Intentioner om folkeoplysning var og er en del af folkebibliotekets ideologiske fundament, og befolkningens lyst til at dyrke egne interesser og dygtiggøre sig, er "...en af Forudsætningerne for de danske Folkebibliotekers Opstaaen."¹ Det slår mig dog, at brugerne, dem som oplysning, dannelse, demokratisering og opdragelse er møntet på, som oftest ikke selv får lov at tale – og hvis de gør, er det gennem en "ildsjæls" øjne. Jeg er derfor blevet nysgerrig på at høre fortællinger om bibliotekets rolle i datiden fra andre perspektiver, end dem man kan læse sig til i traditionelle og væsentlige kilder og historiebøger – perspektiver som repræsenterer den mere "officielle" opfattelse af folkebibliotekets rolle. Jeg ønsker at høre historien fra de mennesker, som folkebiblioteket faktisk søgte at nå ud til – den befolkning, man mente, havde "...Trang til Oplysning og Belæring".²

Derfor vil jeg kaste et nyt lys over brugerens *eget* perspektiv ved at udforske *bibliotekshistorierne* frem for *bibliotekshistorien*. Jeg vil spørge brugerne selv – før det er for sent – og høre historien fra de mennesker, der som børn og unge oplevede det dengang moderne folkebibliotek og finde ud af, hvilken betydning læsning og litteratur havde for enkelte individer. Mange har undersøgt folkebibliotekets ønsker på befolkningens vegne og deres syn på brugerne, og det er med til at forme bibliotekfeltets selvforståelse, men ved i

Gunnvá Bak Mortensen, informationsspecialist, cand. scient. bibl., International Pharmascience Center Ferring Pharmaceuticals A/S, Kay Fiskers Plads 11, 2300 København S.

højere grad at inddrage brugernes subjektive erfaringer, tror jeg, at der er mulighed for at se både biblioteket og dets brugere afspejlet mere nuanceret.

Jeg har interviewet 17 personer, og der er groft sagt to kriterier, som interviewdeltagerne skal opfylde: 1) At de læste og brugte biblioteket i barndommen; 2) At de er født inden eller omkring 1945 på grund af det historiske perspektiv. I mit speciale – som denne artikel er en bearbejdning af – danner jeg ud fra interviewene fem temaer: Læsning, litteratur, biblioteket, bibliotekarerne samt frigørelse og egen dannelse. I denne artikel vælger jeg at fokusere på deltagerens forhold til læsning og litteratur, eftersom læsningens og litteraturens betydning på sin vis bestemmer bibliotekets betydning – læselysten var en forudsætning for, at deltagerne overhovedet benyttede biblioteket.

I samtiden var bogen både for børn og voksne det bærende kultur- og dannelsesmiddel. Fra bibliotekets side var målet at give barnet det rigtige forhold til bogen, hvad enten den blev brugt som arbejdsredskab eller for fornøjelse, og der var mange idealer for og ønsker om, hvordan læsningen potentielt og allerhelst kunne influere børns liv og udvikling.³ I faglitteraturen kan man læse sig til, hvordan biblioteksfolk tvivlede på børns litterære dømmekraft, og man stillede derfor mange krav til den gode børnebog. Eksempelvis skrev børnebibliotekar Eleonora Sørensen, at forfatteren måtte have noget på hjerte, som kunne virke berigende, den skulle være skrevet i et smukt sprog, passe til alderstrinet, være æstetisk og sandfærdig og moralen skulle fremgå umiddelbart af handlingen – den måtte godt være spændende, men ikke skabe skræk eller rædsel.⁴

Det er tydeligt at biblioteksfolk havde velmenende hensigter når det gjaldt børns forhold til læsning og litteratur. Men når deltagerne ser tilbage på deres forhold til læsning i barndommen, udtrykker de ikke kun idealistiske eller fornuftige begrundelser for, hvorfor de kunne lide at læse – de husker til stadighed at læsningen bidrog med virkelighedsflugt, underholdning og spænding. Og deres valg af litteratur viser, at de havde en alsidig litteraturinteresse; de var bogslugere og havde smag for både seriebøger og voksenbøger, og for ”smuds” og kvalitet. Der er ingen tvivl om, at alle deltagerne var

glade for at læse i deres barndom – de var *læseheste*; og gennem deres erindringer får vi et billede af læsningens og litteraturens betydning både i børnehøjde og fra brugernes perspektiv.

Læsning – en virkelighedsflugt

- ”Jamen jeg fandt trøst i det altså, og kunne drømme mig lidt væk”⁵

Læsningen gav en mulighed for at slippe væk fra virkeligheden og dagligdagen, og flere taler om denne virkning, hvad enten de kom fra høje eller lave sociale lag. Nogle viser et mere dybtfølt behov for virkelighedsflugten, mens den for andre tilføjede spænding og fantasi til en monoton hverdag.

I et økonomisk perspektiv var det ikke en let barndom for alle deltageres vedkommende. Vagn voksede op i et arbejderkvarter på Vesterbro – et område, der i følge ham selv var præget af fattigdom og arbejdsløshed, men Vagns følgende udsagn viser, at bøgerne og tegneserierne kunne sætte virkeligheden lidt i baggrunden:

Det var jo en flugt ... Og så var man jo en af heltene i tegneserier, når vi legede ... Så identificerede man sig jo med helten ... Man skulle jo altid være cowboy, så var der kamp om at blive Tom Mix ... Altså man drog jo af sted. Jeg læste mange, sådan fra fremmede lande og om søfolk, der rejste ud og sådan.⁶

Vagn beskriver her den følelse, det gav ham at læse. At han identificerede sig med tegneseriehelte og fordybte sig i historier om fremmede og søfolk, lyder som ganske almindelige drengedrømme, men citatet giver indtryk af, at han via læsningen kunne løsrive sig fra de omgivelser, han befandt sig i. Som 13-årig blev Vagn bud og stoppede i skolen, men han fortsatte med at læse, og udtaler i den sammenhæng: ”Ja, men det har da sikkert frelst mig fra meget”. Vagns svar viser, at han i nogen grad opfattede læsningen som en mulighed for ikke at komme i uføre, i stedet kunne bøgerne føre ham i en anden retning, end den der måske lå lige for.

Lissy flyttede som 14-årig med sin mor fra Dragør til Christianshavn. Moderen var eneste forsøger, og pengene var små. Hun

beskriver et fattigt kvarter, der var kendetegnet ved baggårde og berusede mennesker; og Lissy fortæller at læsningen betød utrolig meget i hendes barndom:

Jeg var helt opslugt over det ... Man drømte sig ind i de der verdener ... Det har betydet alt for mig. Netop fordi at da vi flyttede herind, og jeg var meget ked af at skulle flytte herind, og sådan noget ikk'. Og jeg så fandt, jamen jeg fandt trøst i det altså, og kunne drømme mig lidt væk.

På baggrund af de knap så idylliske omgivelser blev læsningen for Lissy altså en kærkommen aktivitet. Man kan høre, at det var svært at blive bypige, og for hende var det derfor tiltrængt at finde en anden verden i bøgerne – her fandt hun trøst og kunne distancere sig fra de nye og på sin vis barske omgivelser. Lissy husker, at hun kunne finde på at pjække fra skole for at gå på biblioteket og læse, men i andre sammenhænge beskriver hun sig selv som en velopdragen pige, der lavede lektier og ingen ballade. Så det, at hun brød reglerne, illustrerer, hvor stor betydning læsningen havde.

Anne Marie boede som barn på landet, hun var en del af det daglige arbejde på gården, og som 14-årig kom hun ud at tjene. I en barndom med meget fysisk arbejde, så Anne Marie en mulighed for at flygte ind i bogens univers, og hun fortæller her, hvad hun brugte læsningen til:

Så gennte jeg mig jo ..., så kunne de ikke finde mig, når der skulle flyttes køer, og der skulle vandes heste ... Dengang vi så fik lært at læse og så videre, så blev det en mulighed for, at kunne gemme sig med bogen et sted, og så underholde sig der ... Det var jo ikke fordi, det var uinteressant at den samling bogstaver de kunne give nogle ord. Det kunne jo sagtens sætte fantasien i gang.

Interessen for bøger er tilsyneladende ikke noget Anne Marie fik inspiration til via forældrene, som var travle landarbejdere. Læsningen blev i stedet en naturlig interesse – en slags redning, eftersom

bøgerne gav hende mulighed for at trække sig væk fra en dagligdag domineret af arbejde, pligter og lektier. Når Anne Marie beskriver det som interessant, at ordene kunne sætte fantasien i gang, viser hun, at bøgerne gav hende mulighed for at få anderledes og opløftende oplevelser på egen hånd, som ikke havde noget med hverdagen at gøre. Hun indikerer i citatet, at læsningen ikke kun var en *mental* flugt fra omgivelserne, men også en *fysisk* flugt, hvor læsningen konkret kunne bruges som et værn, noget hun kunne gemme sig bag, når arbejdet kaldte.

Ellen voksede op i et arbejderhjem i Esbjerg, men som hun selv forklarer, var det ikke en voldsom barndom, og forældrene gav hende plads og lov til at læse, tegne og male. Alligevel havde Ellen behov for bøgerne:

Vi brugte det også som forsvindingsmiddel. Altså vi ville lukke alt ude, ikk'. Sådan husker jeg det. Og jeg kan selvfølgelig ikke svare for min far, men det tror jeg også han havde ... Men det jeg husker det er stemningen af at læse, ikk'. At få lov til det ... Altså hvordan skulle jeg ellers ..., have det så jeg kunne forsvinde. Det var en stor del af min læsning i barndommen, det var, at jeg kunne forsvinde. Og holde tingene ude.

Det er helt tydeligt, at bøgerne opfyldte Ellens trang til at lukke hverdagen ude, men læsningen var ikke en direkte flugt fra de nære omgivelser – hun ville holde tingene *ude*, men hun havde ikke brug for at holde tingene *ud*. Desuden taler hun også på sin fars vegne, og på den måde knytter hun formålet med læsningen til et fællesskab. Det var ikke kun hendes eget flugt-projekt, men et middel som muliggjorde, at de kunne komme "...ned i en anden verden", som Ellen formulerer det.

Men ikke alle deltagere kom fra trange kår. Bodil, Jette og især Annette voksede op i mere eller mindre økonomisk velbeslåede hjem, men også de beskriver, hvordan læsningen var en slags flugt fra virkeligheden. Bodil bruger ordet "virkelighedsflugt"; hun voksede op i en drengeflok, så i stedet for søstre havde hun bøgerne – dem kunne hun putte sig med, det var helt hendes eget. Jette for-

klarer, at hun forbandt læsningen med nysgerrighed og det at leve sig ind i fortællingerne, og situationen var lidt den samme i Annettes barndom:

Jeg havde jo ikke søskende, der legede med mig. Og mine forældre havde ikke tid ..., jeg gik ikke i institution, jeg var hjemme, men der var ingen, der sådan havde tid til at sidde og lege med mig ... Det måtte jeg selv finde ud af.

Annette taler også om spænding og om at bøgerne skulle tale til fantasien – hun brød sig ikke om den socialrealistiske genre. Frem for at fokusere på hvad de *ville væk fra*, fokuserede de på indholdet og på, hvad de med bøgerne *ville hen mod*. Annette fortæller, at hun levede i en ”Matador-familie”, de havde for eksempel tjenestefolk, de gik i Det Kongelige Teater, Annette havde sit eget værelse og var på mange måder privilegeret. Imidlertid udtrykker hun i citatet også en følelse af ensomhed, og både Annette og Bodil læste i manglen på søskende at lege med – derfor var læsningen simpelthen en måde hvorpå de aktiverede og underholdt sig selv. De tre kvinder havde behov for at dyrke deres fantasi og trang til spænding, og eftersom de kom fra den øvre middelklasse eller borgerskabet, var det ikke nærliggende at ønske sig væk fra knappe omgivelser eller at slippe for hårdt arbejde. Måske kan læsningen derfor bedre beskrives som et ekstra lag i deres hverdag – en *tilføjelse* til virkeligheden, snarere end en *flugt* fra den.

Læsning – morskabslæsning og en smule faglitteratur

– ”Altså for mig var det ren underholdning, hvis man skal være grov, ikk’”⁷

Deltagerne læste mange forskellige typer bøger, og der er en vis variation i, hvad de interesserede sig for. Der tegner sig dog et billede af, at de i fritiden som oftest foretrak skønlitteratur og morskabslæsning frem for faglitteratur – som mange af dem kun læste i skolesammenhæng.

Kirsten syntes ikke, at det hun læste i skolen var særlig interessant, det morsomme var det hun læste i fritiden. Anne Marie læste absolut også skønlitteratur, når hun selv måtte vælge, blandt andet

fordi hun i sin nordjyske opvækst var træt af salmevers, bibelhistorie og udenadslære, som i følge hende selv tager "...lysten fra ethvert menneske – ikke mindst et barne-menneske". Ellen erindrer ikke, at hun læste tidsskrifter eller lignende – "Det var slet ikke inde i min sfære", som hun siger. Hun søgte oplevelser, og dem fik hun gennem skønlitteraturen. For Gurlis vedkommende var det altid romaner, hun læste – det var "den gode historie". Birgit kunne ikke fordrage at gå i skole, og om det hun læste i fritiden siger hun:

Det var ikke for at blive klogere af det, altså det kan godt være man blev alligevel, men det ved man jo ikke ... Man sad jo ikke og læste om, jeg ved ikke, et eller andet emne. Det interesserede mig ikke ... Altså for mig var det ren underholdning, hvis man skal være grov.

Birgits udtalelse er ret markant, læsningen var ren underholdning og for hendes egen fornøjelses skyld; at blive klogere kunne ske indirekte, men det var ikke en bevidst hensigt. Disse deltagere lægger ikke vægt på skønlitteraturens dannende egenskaber; i stedet skaber de et felt, hvor skønlitteraturens underholdende formål anerkendes. Også Jørgen placerer sig i denne tendens:

Det hed jo dengang morskabslæsning, det hed ikke dannelse eller noget, det hed morskabslæsning ... Det var fritid, ja ja, det var det. Og sådan opfattede jeg det også, jeg har aldrig læst så meget faglitteratur. Men jeg har altid læst skønlitteratur. Og synes at det faktisk er det vigtigste, det er det, man lærer af.

I sin udtalelse afviger Jørgen fra de andre deltagere. Som det senere belyses, havde Jørgens forældre en fast holdning til, hvilken type litteratur deres søn helst skulle læse, og Jørgens efterrationalisering – at det er skønlitteraturen man lærer af – understreger, at selvom han ikke læste faglitteratur, så fik han stadig et stort udbytte.

Selvom morskabslæsningen ikke betragtes som lærerig eller dannende af alle deltagere, er der alligevel indikationer på, at de fik et udbytte af skønlitteraturen – Jørgen lærte af det, Gurli læste "den

gode historie”, Ellen fik oplevelser, og Anne Marie fik mulighed for at vælge selv. Den holdning, de giver udtryk for i forbindelse med morskabslæsningen, er, at den var selvvalgt og repræsenterede en form for frihed i deres barndom, hvor den udgjorde en modvægt til den påtvungne faglitterære læsning i skolen.

Nogle af deltagerne læste da også en smule faglitteratur, og navnlig Ib og Erik skiller sig ud fra resten af deltagerne. De havde bestemt ikke kun morskaben som formål, de læste også faglitteratur, som vel at mærke ikke relaterede sig til lektielæsning, men som de læste for deres egen interesses skyld.

For Erik er det lektielæsning og faglitteratur, der står tydeligst i hans erindring, og om hvilken slags litteratur han læste, siger han ”Ja, det var mærkeligt nok, det var noget, jeg ikke forstod ret meget af dengang, det var filosofi. Jeg ved ikke, hvorfor jeg kastede mig over det”, og fordi han spillede violin læste han også om musik.

Da Ib som 12-årig besluttede sig for at tage mellemskoleprøven, skete der et skifte i hans liv. Ib beskriver sig selv som alt andet end læsehest i hele underskolen – ”...én der ikke har bestilt en kæft”. Men senere forklarer Ib sit tidlige forhold til læsning således:

Jeg skal så sige, at selvom jeg inden mellemskolen ikke havde interesseret mig for skole overhovedet, så interesserede det mig at læse ... Jeg interesserede mig for bøger, men altså jo ikke Goethe og Schiller, det var, når man var i 10-11 års alderen, det var Tykke-Niels bøgerne, og der var også en anden børnebogserie.

Ib *var* altså læser inden mellemskolen, men han har tilsyneladende en opfattelse af, at han ikke var *rigtig* læser. Ib fortæller, at han i mellemskolen ikke brugte sin tid på at lege – han læste stadig drengebøger – men det der optog ham var lektier og faglitterære emner som historie, og på biblioteket læste han artikler og kiggede i leksika. Det lader ikke til, at Ib opfatter den skønlitteratur, han læste inden mellemskolen, som noget, han nødvendigvis lærte af. Grunden herfor viser sig i Ibs egen udvikling, for her var det den faglitterære læsning, inklusiv lektier, som banede vejen for hans videre fremtid:

Og så skete der et eller andet mærkeligt, som jeg ikke har nogen forklaring på, at fra og med at jeg kom i 1. mellem, så var det ligesom om, jeg ændrede helt person. Altså så stod det for mig som noget strålende det her, slet ikke noget akademisk, men bare at få en mellemskoleeksamen, for slet ikke at snakke om – men det var nærmest uopnåeligt – en realeksamen. Så jeg gik i gang med liv og sjæl ..., og da vi nåede i 1. mellem, hvor vi var 28-29 i klassen, så var jeg faktisk nummer 1.

Ifølge Ib var det ikke almindeligt, at folk i hans barndomsmiljø på Vesterbro læste – hverken forældre, venner eller andre i kvarteret – og der er et underliggende budskab om, hvordan han selv gjorde det modsatte, som han siger: ”Jeg satte en ære i, at det gik godt det her”.

I deltagerens ungdom øgedes muligheden for den sociale mobilitet, og flere og flere børn af arbejder- og middelklassen begyndte at tage høje uddannelser.⁸ Erik og Ib er meget gode eksempler herpå – de har høje uddannelser, hvilket ikke umiddelbart lå i kortene, når man ser på deres baggrund. Læsningen gav dem indirekte mulighed for at handle og *blive til noget* gennem egne interesser, og ved hjælp af faglitteraturen læste de sig op – netop som man ønskede fra bibliotekets side.⁹

Læsning – bogslugeri

– ”Men jeg læste alt hvad jeg overhovedet kunne få fat i. Jeg var meget vild med at læse”¹⁰

Et andet aspekt af læsningen er, at flere af deltagerne giver udtryk for, at de læste utroligt meget, samt at mange læste hvad som helst – de var altædende bogslugere. Kirsten formulerer det således:

Men jeg læste alt hvad jeg overhovedet kunne få fat i. Jeg var meget vild med at læse. Jeg elskede at læse. Jeg læste på alt ... Alt hvad jeg kunne komme i nærheden af ... Så alt hvad der var af børnebøger, det læste jeg ... men jeg læste også voksenbøger ... altså, jeg læste hvad der var forefaldende.

Kirsten udtrykker det læsebegær, hun og flere af de andre deltagere havde. Hun læste alt – selv det der stod på emballage, skilte og så videre. Men også selve det at *kunne* læse, *læsedisciplinen*, var interessant. Også Lis fortæller, hvordan hun så frem til at lære at læse:

Og at jeg var meget optaget af, at jeg selv kunne noget af det der, og jeg var lidt skuffet over, hvor langsomt det egentlig gik.

Lis udtrykker, at hun nærmest ikke kunne vente med at komme i gang med sit bogslugeri. Ellen lærte at læse i 2. klasse og fortæller, at det derefter gik ”hu-hej vilde dyr”, og ligesådan ”slugte” Gurli bøgerne. De havde en hungren efter at læse og udtrykker en lyst til simpelthen at kaste sig over hvad som helst.

I samtiden var kriteriet ikke *om* børn læste, men *hvilken* slags litteratur de læste.¹¹ I den henseende befandt deltagerens læsevaner sig i en gråzone; for som de beskriver det, var deres primære formål ikke nødvendigvis kundskabstilegnelse. De var ivrige læsere og fik en stor del af deres læsestof fra biblioteket – hvilket betragtedes som godt, for her var der kvalitetsmæssig garanti; men samtidig læste de hvad som helst og var bogslugere, hvilket var knap så velset. Denne holdning gjaldt også blandt nogle af deltagerens forældre – Jørgens kone¹² udtrykker det således:

Det var også sådan, man sagde til børn ‘Sid nu ikke der med næsen i bogen, gå nu ud og leg’. Altså det var ikke, det var ikke så accepteret som nu ... Og jeg mener, at det var meget almindeligt, at man sagde sådan.

Også Erik husker, at han ”...læste så meget, at mine forældre hele tiden måtte være inde og sige til mig, ‘Nu skal du altså ud og lege’”. Og Jørgen husker voksnes bekymring over, at børn læste i dårlig belysning, de sagde: ”Du ødelægger dine øjne! Tænd noget lys!”. Læseaktiviteten gav anledning til bekymring – børn skulle passe på deres øjne, de skulle huske at lege og ikke kun fordrive tiden med læsning. En del af deltagerne var også glade for at ligge og læse om natten – måske med en lommelygte – men det var forældrene ikke

altid glade for. Lissys bror sladrede til deres mor, og Christas mor sagde: ”Nu skal du slukke lyset, du skal ikke ligge og læse den halve nat”. Læsning var altså ikke så accepteret, at de måtte ligge og læse natten lang, og ej heller bruge for meget elektricitet.

Jørgen fortæller også, at han læste ”...alt hvad jeg kunne komme i nærheden af, revl og krat, skidt og kanel”. Dermed gik han i protest mod sine forældre, der ikke syntes om tegneserier og lignende. Bodil siger, at hun læste flere bøger end lektier – ”Det var ikke så velset”; og Lis fortæller om ferier hos sine bedsteforældre, som havde mange forskellige bøger:

Dem læste jeg, alt hvad jeg kunne komme i nærheden af . Og det syntes farmor var sjovt, så hun serverede ostemad og syltetøjsmadder og mælk, når jeg sad der ... Det var jo pragtfuldt. Og der var jo meget med, at det var velset at jeg læste bøger, det var fint.

Lis nævner ikke direkte forældrenes modstand, men hun mindes følelsen af, at bedsteforældrene rent faktisk bifaldt hendes læselyst. Således udtrykker deltagerne, at der i forhold til voksne var visse udfordringer forbundet med at være bogslugere, og samtidig illustrerer bogslugeriet på mange måder deres læselyst og værdsættelse af bøger.

Litteratur – pigebøger, drengebøger og seriebøger

– ”Åh, det var så spændende, hvis man var i gang med en eller anden serie”¹³

Drengebøger, (ung)pigebøger og seriebøger var en stor del af den læste litteratur; det kunne være Tudemarie, Tykke-Niels, Puk- og Janbøgerne, Piger i Hvidt, Skovriderens Datter, og så videre. Det er et gennemgående træk, at de kvindelige deltagere interesserede sig for drengebøger frem for, eller på lige fod med, pigebøger. Flere af dem lånte deres fædres og brødres bøger, og i tråd med flere af de øvrige kvindelige deltagere fortæller Annette om sit forhold til drengebøger:

Og det fascinerede mig utrolig meget. Så jeg har læst meget mere sådan drengébøger end jeg har læst pigebøger. Jeg syntes, de var utrolig kedelige, ikk' altså. Der skulle ske noget, og det skulle være på farten, ikk' ... Ja, det var sådan nogle actionbøger, jeg bedst kunne lide ..., sådan om adskillige vovehalse og fly og sådan noget.

Også Jette beskriver, hvorfor hun foretrak drengébøgerne:

Og så havde min storebror jo Jan-bøgerne og Flemmingbøgerne og sådan noget, de var jo sjovere ... Hende der Susy, hun var også sådan lidt af en spejderpige ... Ja det var jo en tynd kop te, ikk'. Drengébøgerne var lidt, der var lidt mere kød på.

I datidens dreng- og pigebøger var der stor forskel på han- og hunkøn. Det var mændene, der ræsonnerede og handlede, og pigerne skulle i bund og grund leve op til idealer om at være pæne og artige.¹⁴ Denne statusforskel berører Jette, men det er ikke en problematik, de kvindelige deltagere konkret bider mærke i. Deres anke er nærmere, at pigebøgerne vitterligt kedede dem, hvilket på den anden side muligvis er et problem – nemlig at pigebøgerne indirekte fastholdt dem i en rolle som artige piger.

Forfatter og litteraturkritiker Mette Winge skriver, at hun har mødt mange kvinder, som har foragtet deres egne (pige)bøger,¹⁵ og det er omtrentlig denne følelse, de kvindelige deltagere udtrykker, når de sammenligner pige- og drengébøger. Men i stedet for at udtrykke en direkte moralsk indignation over kønsdiskrimineringen, fremhæver de deres trang til spænding og action. De var eller følte sig som "raske piger", men det understøttedes ikke i pigebøgerne. På den måde kan man sige, at drengébogsfascinationen var et indirekte oprør.

En del af de kvindelige deltagere læste da også pigebøger – særligt i teenageårene – og Annette fortæller, hvordan hun senere gik mere op i pigefnidder og foretrak romantiske bøger, om for eksempel stewardesser og sygeplejersker, frem for drengereaction. Én, der

slet ikke læste drengébøger var Lissy, og man fornemmer i hendes beskrivelse, hvor meget hun levede sig ind i pigebøgernes fortællinger:

Der var jo de der Lykke og Skovriders Datter og sådan nogle der ikk'. De der gamle seriebøger der, som man gik op i ... Og dengang så skulle man 'Ih', så skulle man altså enten giftes med en dyrlæge, Dyrlægens Plejebørn ..., eller med en skovrider, fordi det var jo simpelthen altså ... Åh, det var så spændende, hvis man var i gang med en eller anden serie.

Vagn fortæller ligeledes, hvordan hans søstre læste kærlighedsromaner i ugebladet Tempo, "Det var jo altså den fattige, hun fandt jo altid en rig, men der var lang vej igen".

Den tvivlsomme kvalitet i pigelitteraturen var et stort emne, og bibliotekarer og andre opdragere var bekymrede over, at piger blev spist af med løgnehistorier om livet. Den dårlige litteratur leflede for kvinders ønskedrømme om rigdom og urealistisk kærlighed, som kunne virke hæmmende i deres videre udvikling.¹⁶ På Lissys beskrivelser er det tydeligt at ungpigehistorierne gjorde stort indtryk, det var dem hun gik op i og talte med veninderne om. Lissys beskrivelse illustrerer, at hun overgav sig til pigebøgernes indhold og budskab. Hun og Vagns søstre drømte rent faktisk om at blive gift med en bestemt type mand – rig, veluddannet eller lignende. For dem var denne type fortællinger, uanset banalisering og forløjethed, et lyspunkt som understøttede deres behov for at drømme sig væk. Det var her, kvaliteten lå.

De mandlige deltagere læste drengébøger, og ingen af dem kastede sig ud i at læse pigebøger. John beskriver i en ordveksling med Christa sin opfattelse af pigebøgerne:

John: Læste du så ikke også Flemming-bøgerne?

Christa: Jo, det kan du tro.

John: De var nu også gode.

Christa: Ja. Jo. Og der var også nogle pigebøger.

John: Ja, men de er så kedelige. ... Der sker ikke ret meget i

pigebogen, i forhold til drengbogen, der er mere knald på i drengbøgerne.

Christa: De var jo lidt uartige de drenge der, ikk'. Det var meget skægt ...

John: Det [pigebøgerne] var sådan noget tuttenuttet noget, vorherre bevares.

John udtrykker her drenges afsky for pigebøger;¹⁷ og også Vagn fortæller, i forlængelse af snakken om søstrenes kærlighedsromaner: ”Nej jeg ville sgu ikke høre om kærlighed. Jeg ville høre om cowboys og vikinger”. Datidens syn på børne- og ungdomslitteraturen satte for så vidt begge køn i bås, og via deltagerens opfattelser nuanceres billedet. John anså pigebøger som *tuttenuttede*, og de *var* også tuttenuttede; men egentlig er Johns udtalelse ikke så forskellig fra kvindernes opfattelse – de syntes jo også, at pigebøgerne var kedelige.

Nok var deltagerne bevidste om den skepsis der var i forhold til seriebøgernes kvalitet, eller også blev de det senere, men det var ikke et aspekt, de fokuserede ret meget på – hverken dengang eller nu. Både for kvinderne og mændene tilfredsstillede seriebøgerne deres umiddelbare lyst til spænding eller romantik.

Litteratur – voksenbøger

– ”Jeg var ikke ret gammel da jeg faldt over ‘De Elendige’. Og den læste jeg”¹⁸

Deltagerne læste dog ikke kun seriebøger, og flere kunne i barn- og ungdommen også lide at læse voksenbøger og ”overgangsbøger” – bøger som egnede sig til teenagealderen og derover.¹⁹

Voksenbøger fandt de blandt andet i forældrenes reol. Jette har tidligere fortalt, at pigebøgerne var en tynd kop te, og hun uddyber senere, hvad der i hvert fald ikke var en tynd kop te – hjemme i forældrenes bogreol, fandt hun nemlig en bog, der satte tankerne i gang:

Jeg fandt en bog, der hed Ensomhedens Brønd af Radclyffe Hall, som jeg tyggede mig igennem, og ikke fattede ret meget af. Men den handlede om en kunstnerkvinde, og som så

beskriver, at hun indgår i et lesbisk forhold ... Det var jo ikke fordi det var skrevet så åbenbart, så jeg egentlig helt fattede, hvad det var, hun og veninden foretog sig. Men det var mere det der kunstmiljø i Paris og sådan noget, som jeg var ret optaget af.

Denne type bøger fandt hun ikke på bibliotekets hylder, og fra bibliotekets side havde man da også forbehold over for børns læsning af bøger de ikke var modne til, blandt andet i forbindelse med kærlighed.²⁰ Jette forstod ikke alt, som foregik i bogen, men hun fik alligevel berøring med et ”forbudt” emne. Dog var hun ikke kun optaget af det lesbiske kærlighedsforhold, det var nærmere skildringen af en anden type miljø, som gjorde indtryk og udvidede hendes horisont.

Nogle deltagere vil dog gerne indrømme, at de indimellem fik fat i en bog, de ikke var modne nok til. Bodil fortæller, at hun faldt over *De Elendige*, og vurderer at hun egentlig var ”...for grøn til rigtig at fatte den”. Kirsten læste samme bog, da hun ikke var ret gammel og husker, at hun påstod over for sin mor, at hun forstod den glimrende, men når Kirsten ser tilbage, kan hun godt se, at hun i grunden ikke var gammel nok til at forstå indholdet.

Deltagerne fandt desuden voksenbøger på biblioteket, men det var ikke altid lige let at få adgang – Åge forklarer det således:

Og de havde også et lille børnebibliotek, men jeg læste det hele, og så fik jeg allernådigst lov til at gå på voksenbiblioteket. Men det var sådan ligesom om, at man skulle have tilladelse til det.

Åge oplevede altså bibliotekarerne som en forhindring, og han signalerer en vis indignation over, at han ikke kunne få lov til at læse voksenbøger, når han nu havde lyst til det. Også Annette og Bodil husker, at det var mere spændende at gå på voksenbiblioteket, og Bodil fortæller, hvad hun gjorde, da hun fik smag for at læse voksenbøgerne:

Og så kunne man gå over i voksenafdelingen og låne nogle, man i grunden var for lille til ...Jeg kan ikke huske, hvor gam-

mel jeg skulle være for at komme i den voksne ... Men jeg sneg mig jo derind, man kunne jo bare sætte sig.

Almindeligvis fik børn først adgang til voksenbiblioteket når de var en 14-16 år,²¹ og disse begrænsninger generede faktisk nogle af deltagerne, og forhindrede dem i at indfri deres lyst til videre læsning. At læse voksenbøger tog ikke læselysten fra dem – måske snarere tværtimod. Birgit kalder eksempelvis bøger af Steinbeck og Remarque for ”øjenåbnere” – så i stedet for at virke afskrækkende på deltagerne, havde voksenbøger en stor tiltrækningskraft, indholdet gjorde stort indtryk og ansporede dem til at udvikle deres læseliv.

Litteratur – opfattelser af kvalitet

– ”Men der var ikke de store litterære herresving, i de bøger der stod der”²²
Om end deltagerne generelt var glade for seriebøger og var bogslugende, var eller er de også bevidste om litterær kvalitet og om den skelnen, der fandtes mellem god og dårlig litteratur.

Vagn læste seriebøger og tegneserier, heriblandt Skipper Skræk og Tom Mix, og han betegner sine tidlige læsevaner som ”...ikke noget videre litterært”. Vagn viser derfor en bevidsthed om, at det han yndede at læse ikke betragtedes som ”god litteratur”. Jørgens forældre havde stærke holdninger mod kulørt litteratur, og han havde debatten helt tæt på; forældrene var lærere, og de granskede betænkningen fra ”Det kulørte udvalg” (1960). Tegneserier var derfor tabu i hjemmet, men det forhindrede ikke Jørgen i at læse dem – og ikke mindst Tarzan var forbuden frugt:

Af mine kammerater lånte jeg selvfølgelig Tarzan-bøger. Det måtte jeg ikke ret gerne, men man har jo sine metoder ... Og jeg ved ikke, hvorfor Tarzan skulle være så slem, men det var det åbenbart ... Den vidste jeg godt, at jeg ikke skulle lade ligge fremme ... Det var svært at få i hvert fald mine forældre gjort opmærksom på, at der var altså andre ting, end det de syntes var godt, der godt kunne bruges.

Navnlig Tarzan-fortællingerne ansås for at være meget underlødige, og de anbefales bestemt ikke på biblioteket.²³ Jørgen er den eneste af deltagerne, hvis forældre i så høj grad interesserede og blandede sig i deres barns læsning – han måtte i princippet læse alt, bare det var *bøger*. Jørgen er lidt ambivalent i forhold til forældrene, han ved, at de gjorde det af et ærligt hjerte, men på den anden side havde de, som han siger: "...en forkert opfattelse efter mine begreber ... Nogle gange virker opdragelse imod sin hensigt ... Hvis presset bliver for stort, så kommer der et modtryk". Så for Jørgens vedkommende var den "strenge", men "sunde" opvækst måske endnu større grund til, at han blev draget af tegneserierne, netop fordi de var forbudte.

Forældrenes læsevaner kunne også påvirke børnenes smag i en uønsket retning.²⁴ Lis og Ib reflekterer begge over forældrenes valg af "dårlig litteratur". Lis husker, at hendes forældre var medlemmer af en læseklub, hvorfra de fik bøger tilsendt:

Og da jeg jo var alene hjemme om dagen, når jeg kom fra skole, så har jeg også læst de bøger. Og jeg ved ikke, hvad for en kvalitet de egentlig havde, men jeg tror det var nogle, som man ikke ville have på et bibliotek ... De var nemme at læse, lad os sige det på den måde, det var min erfaring med dem. Men der var ikke de store litterære herresving i de bøger, der stod der.

Ib som gennem faglitteraturen "læste sig op" har som nævnt en opfattelse af god og dårlig litteratur i og med, at han tillægger sin faglitterære læsning større kvalitet. Men med til hans "dannelsesrejse" hører også, at forældrene ikke var interesserede i litteratur:

Jeg tør sige, at min far aldrig har nogensinde læst en bog. Han læste avis, og fulgte meget med i, ja, til dels det politiske, men sådan i det hele taget, hvad der skete. Og hvis min mor har læst, så var det altid en bog, der hed noget med, jeg tror hun hed Rebecca. Det har sikkert været sådan en eller anden femterangsroman, men den var helt laset af gennemlæsning. Men nej, det gav de sig ikke af med.

Udtalelsen viser, at han ikke umiddelbart anser moderens læseniveau som højt. Lis og Ib taler her om, at deres forældre ikke nødvendigvis havde den store litterære bagage, og de ser en smule kritisk på forældrenes valg eller fravalg af litteratur. Begge har lange uddannelser – Lis er sociolog, og Ib er jurist – og den udvikling, de har været igennem, kan knyttes til disse kvalitetsvurderinger. De kan nu se tilbage på, hvordan forældrenes forhold til litteratur ikke stemmer overens med den litterære tilværelse, de selv har bygget op i voksenlivet.

Ellens mor læste primært ugeblade eller pigebøger, det skulle være "letlæseligt". Men Ellen havde en lidt striks moster, som var kvindesagskvinde og sundhedsplejerske – den eneste der var uddannet i familien. På en togtur, hvor Ellen som 12-årig læste et romanblad, gav mosteren hende et råd:

‘Det der Ellen, det skal du ikke læse. Nu skal jeg fortælle dig hvad du skal læse’. Og så stiftede jeg bekendtskab med Tove Ditlevsen, og jeg kan ikke huske hvem det ellers var ... Jamen jeg har så, kan man så sige, ikke læst romanblade siden ... Jamen jeg havde også en anden bagage, altså rent litterært.

Først efter at Ellen gik på pension, gav hun sig selv lov til at have dameblade i huset, så selvom Ellen i dag godt kan lide dameblade, var det skelsættende og afgørende, at mosteren hævdede den moralske pegefinger og introducerede hende til andre typer af litteratur. Betydningen var, at Ellen blev bevidst om litterære kvaliteter, og at hun fik nogle helt andre vaner end dem, hun var opflasket med. Oplevelsen står tilsyneladende klar i erindringerne som en vigtig hændelse, Ellen udtrykker en glæde og endda taknemmelighed over mosterens intervention, fordi "det var det rigtige tidspunkt, hun lige fangede mig på". Det gav hende ikke kun lødige læsevaner, men opfattelsen forplantede sig også i hende – "Det var en helt ny verden". Ellen fortæller senere, at hun i sine 20'ere følte det som en mangel i sin egen udvikling, at hun ikke fik læst klassikerne; mosterens kvalitetsbegreb blev dermed en integreret del af Ellens egen opfattelse af god og dårlig litteratur.

Deltagerne kan altså med nutidens øjne vurdere deres forældres læsevaner; de sætter et skel mellem deres egen og forældrenes smag, og på den baggrund udtrykker de, at den litteratur de *selv* valgte at få bekendtskab med muliggjorde en personlig udvikling og dannelse, som ikke nødvendigvis blev understøttet i barndomshjemmet.

Konklusion – frigørelse og egen dannelse

– ”Det var ligesom om, at det sådan understøttede mig i mine bestræbelser”²⁵

Ovenstående citat – ”Det var ligesom om, at det sådan understøttede mig i mine bestræbelser” – er Ibs udtalelse om muligheden for at læse og bruge biblioteket, og citatet afspejler på mange måder læsningens og bibliotekets betydning for deltagerne, selvom ikke alle bruger så markante ord.

Nogle fik inspiration til at læse og bruge biblioteket i skolen eller i hjemmet, men som oftest var det noget de gjorde uden særlig indblanding fra forældrenes eller andres side. Læsningen – og biblioteksbrugen som følge heraf – var for langt hovedparten en aktivitet, de selv tog initiativ til, et individuelt projekt. De havde på forskellig vis behov for emancipation, og det behov fik de tilfredsstillet gennem læsningen og muligheden for at gå på biblioteket.

Det udbytte læsningen gav gestalter sig som en kvalitetsfuld og essentiel del af deres person. Muligheden for at læse og vælge litteratur i barndommen indeholdt frigørende og dannende elementer, og her fandt de rum til at dyrke egne interesser, indhente viden og tillægge sig vaner, som de ikke nødvendigvis fik derhjemme eller i skolen.

Deltageres erindringer har fællestræk, men de udgør ikke en samlet eller ensartet fortælling. I stedet bidrager de med en række ”mikro-bibliotekshistorier”, som viser, at det kan være berigende at inddrage utraditionelle og mindre gængse ”kilder” eller perspektiver, når man beskæftiger sig med bibliotekets brugere – og i forlængelse heraf folkebibliotekets historie. Ved at fokusere på individers erindringer bidrager undersøgelsen derfor med en anden og mere intim, menneskelig eller levende forståelse af brugerne, hvor betydningen af læsning og biblioteket samt udbyttet heraf tager mange

forskellige former og udspringer af det enkelte menneskes særlige historie.

DELTAGERE I INTERVIEWS

<i>Navn</i>	<i>Biografi</i>
Gurli (1929)	<ul style="list-style-type: none"> • Barndomsby: København, Østerbro • Forældres baggrund: Far: Fabrikarbejder. Mor: Hjemmegående, ingen uddannelse. (Rengøringskone) • Søskende: To brødre og en søster • Barndomshjem: 3-værelses lejlighed • Uddannelse/arbejdsliv: Folkeskolelærer, skolebibliotekar
Ib (1930)	<ul style="list-style-type: none"> • Barndomsby: København, Vesterbro • Forældres baggrund: Far: Portør. Mor: Rengøringskone, senere sygeplejerske • Søskende: Enebarn • Barndomshjem: 2-værelses lejlighed • Uddannelse/arbejdsliv: Jurist, arbejdede i socialforvaltningen
Christa (1931)	<ul style="list-style-type: none"> • Barndomsby: Opvokset på landet, nær Sønderborg • Forældres baggrund: Far: Landmand . Mor: Hjemmegående, husholdningsskole • Søskende: 0 storebrødre • Barndomshjem: Gård, landbrug • Uddannelse/arbejdsliv: Narkosesygeplejerske

Vagn (1932)	<ul style="list-style-type: none"> • Barndomsby: København, Vesterbro • Forældres baggrund: Far: Arbejdsmand . Mor: Hjemmegående, ingen uddannelse. (Rengøringskone) • Søskende: En storesøster, to storebrødre, en lillesøster • Barndomshjem: Lejlighed • Uddannelse/arbejdsliv: Ufaglært, sømand, sikkerhedsvagt
Erik (1932)	<ul style="list-style-type: none"> • Barndomsby: Odense • Forældres baggrund: Far: Værkstedsleder på fabrik. Mor: Hjemmegående, ingen uddannelse • Søskende: - • Barndomshjem: Villa/hus • Uddannelse/arbejdsliv: Skuespiller, selvstændig kursusvirksomhed
Kirsten (1933)	<ul style="list-style-type: none"> • Barndomsby: København, Christianshavn • Forældres baggrund: Far: Officer i hæren. Mor: Farmaceut, arbejdede på apotek • Søskende: En lillebror og en storesøster • Barndomshjem: Lejlighed (i en finere ejendom) • Uddannelse/arbejdsliv: Folkeskolelærer
John (1933)	<ul style="list-style-type: none"> • Barndomsby: Frederiksberg • Forældres baggrund: Forældrene døde. Voksede op hos sin mormor, som var syerske • Søskende: Enebarn • Barndomshjem: Lejlighed • Uddannelse/arbejdsliv: Pædagog, beskæftigelsesvejleder

Lis (1936)	<ul style="list-style-type: none"> • Barndomsby: København, Østerbro • Forældres baggrund: Far: Købmand . Mor: Telegrafist • Søskende: - • Barndomshjem: Lejlighed • Uddannelse/arbejdsliv: Sociolog
Birgit (1936)	<ul style="list-style-type: none"> • Barndomsby: København, Østerbro • Forældres baggrund: Far: Automekaniker. Mor: Hjemmegående, ingen uddannelse • Søskende: En storebror • Barndomshjem: 2-værelses lejlighed • Uddannelse/arbejdsliv: Kontoruddannet
Anne-Marie (1938)	<ul style="list-style-type: none"> • Barndomsby: Opvokset på landet, Nordjylland • Forældres baggrund: Far: Husmand, daglejer, mælkeemand. Mor: Daglejer, kogekone • Søskende: - • Barndomshjem: Husmandssted, mindre landbrug • Uddannelse/arbejdsliv: Ufaglært, fabriksarbejder
Jørgen (1938)	<ul style="list-style-type: none"> • Barndomsby: Mindre by nær Tønder • Forældres baggrund: Far: Lærer, frivillig i det lokale bibliotek. Mor: Halv læreruddannelse, hjemmegående • Søskende: 3 mindre søskende • Barndomshjem: Lejlighed – tilhørende skolen • Uddannelse/arbejdsliv: Folkeskolelærer, skolebibliotekar

Jette (1938)	<ul style="list-style-type: none"> • Barndomsby: Odense • Forældres baggrund: Far: Advokat. Mor: Hjemmegående • Søskende: En storebror • Barndomshjem: - • Uddannelse/arbejdsliv: Skuespiller
Lissy (1940)	<ul style="list-style-type: none"> • Barndomsby: Dragør, senere København, Christianshavn • Forældres baggrund: Forældre skilt, Lissy boede med moderen. Far: Brøndborer. Mor: Syerske • Søskende: En storebror og en storesøster (boede ikke hjemme) • Barndomshjem: 2-værelses lejlighed • Uddannelse/arbejdsliv: Kontoruddannet, sygehjælper
Annette (1941)	<ul style="list-style-type: none"> • Barndomsby: Hillerød • Forældres baggrund: Far: Ingeniør. Mor: Hjemmegående, halv farmaceutuddannelse, medhjælper på apotek • Søskende: To storebrødre (boede ikke hjemme) • Barndomshjem: Bygning tilknyttet et apotek • Uddannelse/arbejdsliv: Folkeskolelærer, skolebibliotekar
Ellen (1943)	<ul style="list-style-type: none"> • Barndomsby: Esbjerg • Forældres baggrund: Far: Arbejdsmand (fiskeforretning, skraldemand og snerydder). Mor: Hjemmegående, ingen uddannelse • Søskende: En lillebror • Barndomshjem: 2-værelses fodermesterhus • Uddannelse/arbejdsliv: Pædagog, leder af en daginstitution

Åge (1944)	<ul style="list-style-type: none"> • Barndomsby: Skanderborg • Forældres baggrund: Far: Landmand . Mor: Hjemmegående, ingen uddannelse • Søskende: - • Barndomshjem: Gård, landbrug • Uddannelse/arbejdsliv: Lærer på Teknisk Skole
Bodil (1947)	<ul style="list-style-type: none"> • Barndomsby: Sønderjylland, nær Flensborg • Forældres baggrund: Far: Landbrugskandidat, senere landmand. Mor: Bibliotekar, senere landmandskone • Søskende: Flere brødre • Barndomshjem: Gård, landbrug • Uddannelse/arbejdsliv: Håndarbejdsuddannet, gartner, plejehjemsmedarbejder

NOTER

- 1) Møldrup, A. E. (1941). *Folkebibliotekerne*. København: J. H. Schultz Forlag. (Danmark gav os –), s. 4.
- 2) Thomsen, C. (1938). *Folkebibliotekerne. I: Kulturen for Folket: En Materialesamling til Brug i Oplysningsarbejdet* (s.31-50). København: Arbejdernes Oplysningsforbund, s. 32.
- 3) Banke, J. & Bredsted, A. (1941). *Biblioteket i Undervisningens Tjeneste: En Haandbog for Lærere, Seminarieelever og Studiekredsledere* (2. omarb. udg.). København: H. Hagerups Forlag, s. 119. Winther, C. (1946). *Børn og Bøger*. København: Grønholt Pedersens Forlag, s. 86.
- 4) Sørensen, E. (1937). Børne- og Skolebiblioteksarbejde. I: *Danske Folkebiblioteker: Arbejdets Opgaver og Vilkaar: Festskrift til Biblioteksdirektør Th. Døssing* (s. 94-104). [u.s.]: Bibliotekar-Sammenslutningen for Folkebibliotekerne, s. 99-100.
- 5) Citat af Lissy.
- 6) Når jeg konkret indsætter et citat eller citerer i selve teksten, undlader jeg at sætte en reference efter citatet, eftersom det altid er knyttet til en deltager og dennes udsagn i interviewet.
- 7) Citat af Birgit.

- 8) Prieur, A. & Sestoft, C. (2006). *Pierre Bourdieu: En introduktion*. København: Hans Reitzels Forlag, s. 72.
- 9) Skouvig, L. H. C. (2004). *De danske folkebiblioteker ca. 1880-1920: En kulturhistorisk undersøgelse ud fra dannelses- og bevidsthedshistoriske aspekter med belysning af tilknytningsforholdet til staten og 'det offentlige'*. København: Institut for Biblioteksudvikling, Danmarks Biblioteksskole. Ph.d.-afhandling, s. 175.
- 10) Citat af Kirsten.
- 11) Mollerup, H. (1947). *Børns yndlingsbøger: Erfaringer fra et børnebibliotek*. [u.s. Danmark]: Det Danske Forlag, s. 13. Winther, C. (1946). *Børn og Bøger*. København: Grønholt Pedersens Forlag, s. 69, 93, 156-157.
- 12) Som er til stede under interviewet med Jørgen.
- 13) Citat af Lissy.
- 14) Finnich, L. (1994). Pigerollen i 50'ernes pigebøger. *Børn og bøger*. 47(3), s. 13-15.
- 15) Winge, M. (1982). *Kært barn har mange bøger: Om børnenes bøger og de voksnes samfund*. [København]: Gyldendal, s. 33.
- 16) Mollerup, H. (1947). *Børns yndlingsbøger: Erfaringer fra et børnebibliotek*. [u.s. Danmark]: Det Danske Forlag, s. 81-84. Winther, C. (1946). *Børn og Bøger*. København: Grønholt Pedersens Forlag, s. 90.
- 17) Mollerup, H. (1947). *Børns yndlingsbøger: Erfaringer fra et børnebibliotek*. [u.s. Danmark]: Det Danske Forlag, s. 93.
- 18) Citat af Kirsten.
- 19) Af forfattere og titler nævnes for eksempel Rasmus, Frændeløs, Driver dug falder regn, Moby Dick, Jules Verne, Cronin, Lev stærk dø ung, Steinbeck, De Elendige, Jalnabøgerne, Sødalsfolkene, Tove Ditlevsen, Agnes Henningsen.
- 20) Bredsdorff, Aase (1959). Børne- og skolebiblioteksarbejde. I: Allerslev Jensen, E. (Red.), *Lærebog i Biblioteksteknik. Bind III (4. Udg.)*. København: Dansk Bibliografisk Kontor, s. 499. Mollerup, H. (1960). Børnenes biblioteker. I: *Byens Bøger* (s. 75-86). København: Københavns Kommunes Biblioteker, s. 77, 84. Winther, C. (1946). *Børn og Bøger*. København: Grønholt Pedersens Forlag, s. 91.
- 21) Krogh-Jensen 1937: 114-115. Bredsdorff 1959: 503.
- 22) Citat af Lis.
- 23) *Bogens Verden*, årg. 1935, s. 36.
- 24) Florander, J. (1955). Børns Serielæsning: Et forsøg på en belysning af årsagsforholdene. *Nordisk psykologi*. 7. 188-211, s. 208-209.
- 25) Citat af Ib.

Presserejsen 1958

Danmarks Biblioteksforenings fremstød for bibliotekssagen

Af Martin Dyrbye

”Journalister er kun mennesker. Og som alle andre mennesker er dialog gennem fælles oplevelser et effektivt kommunikationsværktøj. En presserejse er en god måde at etablere eller udbygge relationerne mellem en virksomhed og nøglejournalister. Det er en god anledning til at informere journalisterne om konkrete historier, og samtidig er presserejsens formål at skabe en mere personlig dialog mellem virksomhed og journalister. De relationer der skabes, varer erfaringsmæssigt langt ud over selve presserejsen...” Citatet hidrører fra firmaet Mark & Lindberg (2013) og dets markedsføring af *presserejser*, som led i den moderne *reputation management* (Mark & Lindberg, 2013)

Indledning.

I 1958 deltog en række indbudte journalister i en ”presseorienteringsrejse”, også omtalt som ”presserejsen”, på fire dage til biblioteker forskellige steder i landet efter indbydelse fra Danmarks Biblioteksforening. Rejsen er kun kort beskrevet i bibliotekshistorien (Dyrbye et al., 2005), men i det følgende gøres den til genstand for en nærmere undersøgelse og kortlægning med inddragelse af overvejelser, som hidrører fra såvel erfaringer fra praksis og praktikerens verden, som metoder og teoridannelse inden for faget og den i dag anerkendte forskningsdisciplin, der bredt opfattet betegnes med det engelske udtryk *public relations*, eller *PR*.

Fortællingen om presserejsen i 1958 skal belyse to forhold: dels hvad den ideelle interesseorganisation Danmarks Biblioteksforening

Martin Dyrbye, Lektor, cand.mag. & phil. & cand.scient.bibl.; Københavns Universitet, Det Informationsvidenskabelige Akademi, Birketinget 6, 2300 København S

helt konkret gjorde for at få dens synspunkter fremmet i offentligheden og den aktuelle kulturdebat, dels hvorvidt det ressourcekrævende initiativ overhovedet spillede nogen rolle for biblioteksvæsenet i henseende til, at bestemte mærkesager skulle nyde fremme såvel i befolkningen som blandt politikere lokalt og nationalt.

Det er påpeget, at der er behov også for egentlige historisk orienterede undersøgelser af organisationers brug af PR. Der savnes fortsat undersøgelser af konkrete PR-tiltag inden for også ikke kommercielle brancher. PR-historikeren Karen S. Miller har i sin historiografiske behandling af PR-området påpeget behovet for en redefinerings, så PR-historie også indbefatter fx elementer fra socialhistorien og andre felter end fokus alene rettet imod virksomheder og forretningsverdenen. Hendes overvejelser begrundes dermed også, at Danmarks Biblioteksforenings presserejse gøres til genstand for en særskilt undersøgelse, da PR-elementet i historien ligger inden for fx Millers afgrænsning (Miller, 2000, s. 413-415).

Det er velkendt og almindeligt accepteret i dag, at forskellige interesseorganisationer, de politiske partier, samt offentlige og private virksomheder har en gensidig interesse i kontakt og dialog med pressen i forskellige sammenhænge. Pressens rolle og betydning i samfundet har været stigende gennem de seneste 100 år. Medierne spiller til stadighed en større og større rolle i dagligdagen, og som en konsekvens heraf er antallet af fx informationsmedarbejdere, kommunikatører og andre, der arbejder med formidling af informationer om fx en organisations virke i forhold til omverdenen steget. Samtidig rekrutteres informationsmedarbejdere i dag fra en række fagområder, og ikke blot journalister, men også magistre udfylder en række stillinger med fokus på kommunikation både internt og eksternt i forhold til det omgivne samfund. Dansk kulturlivs forskellige organisationer og interessenter, herunder private og offentlige virksomheder er ingen undtagelse.

Som anført i *Det stærke folkebibliotek* (2005) er forholdet mellem Danmarks Biblioteksforening og pressen i efterkrigsårene kort omtalt, deriblandt et par særligt markante initiativer, hvoraf det ene i det følgende gøres til genstand for en uddybende analyse.

Det målrettede og formaliserede arbejde blandt biblioteksfolk med håndtering af pressen i både oplysende, agiterende og propagerende øjemed blev taget op i 1940-1941, da Danmarks Biblioteksforening nedsatte et udvalg til at tage sig af kontakten med pressen på et overordnet plan, dvs. ikke med fokus på de enkelte bibliotekers daglige arbejde, men snarere med henblik på at fremme bibliotekssagen og udbygningen af et samlet dansk biblioteksvæsen i en tid, dvs. krigsårene, hvor befolkningen strømmede til folkebibliotekerne og udlånet steg mærkbart i forhold til førkrigsårene. Med udgangen af 1943 blev pressesekretariatets virksomhed indstillet indtil videre. (Danmarks Biblioteksforening, 1943).

Efter 2. verdenskrigs ophør beklagede et af Danmarks Biblioteksforenings medlemmer, den københavnske bibliotekar Leo Alster i 1946, at indsatsen i forhold til pressen var blevet begrænset. Det var påkrævet, at et nyt pressesekretariat i foreningens regi blev etableret, hvilket efter nogen tøven og skepsis, især begrundet i økonomiske overvejelser, omsider skete i 1948 med oprettelsen af en pressesetjeneste, senere omtalt som pressesekretariatet. Skiftende medlemmer af foreningen fra henholdsvis folkebiblioteker og de videnskabelige, faglige biblioteker udgjorde pressesekretariatet.

De to første var digteren og bibliotekaren Mogens Jermiin Nissen (folkebibliotekerne) og dr. Albert Fabritius (de videnskabelige, faglige biblioteker). Aflønningen for arbejdet var beskeden og tiden afsat hertil sparsom, men pressesekretærene nød til gengæld stor respekt både i foreningen og hos deres arbejdssteder, som i realiteten kom til at nyde godt af indsatsen, når Danmarks Biblioteksforenings synspunkter inden for en række mærkesager blev omtalt i pressen og dermed nåede ud i en bredere offentlighed.

I slutningen af 1950erne pressede Danmarks Biblioteksforening på over for de offentlige myndigheder og politiske beslutningstagere med henblik på at få udbygget og moderniseret biblioteksvæsenet i Danmark. Der var et efterhånden påtrængende behov for udvidelser, moderniseringer og egentlige nybyggerier af biblioteker, men byggestop som følge af blandt andet bolignøden efter 2. verdenskrig betød, at ønsket herom kun vanskeligt lod sig gennemføre.

Set med biblioteksvæsenets øjne og gennem et stort agitationsarbejde, samt vedholdende propaganda, fik interesseorganisationen Danmarks Biblioteksforening på årsmødet i 1957 i Aalborg og den dertil knyttede byggeudstilling gjort pressen opmærksom på ”navnlig bibliotekernes katastrofale byggesituation”, og emnet fik ”stor omtale”, og samtidig ”anfægtede forfatterne og bogbranchen igen det gratis udlån”. Dertil kom, at biblioteksloven inden for en overskuelig tid stod foran en revision. På den baggrund forekom det naturligt, at ledende biblioteksfolk overvejede, hvorledes deres synspunkter kunne fremmes bedst muligt i forhold til offentligheden.

I lighed med en lang række andre områder dyrkede også Danmarks Biblioteksforening det efterhånden mere og mere udbredte begreb og fænomen, som især trivedes og blev opdyrket i stigende grad inden for erhvervslivet, altså PR, som ikke måtte forveksles med annoncering. Førstnævnte gjaldt omtalen i et medie, mens sidstnævnte drejede sig om udnyttelsen af betalt spalteplads med henblik på at få et givent budskab ud i offentligheden.

I 1945 redegjorde stadsbibliotekar Carl Thomsen i 2. udgaven af *Lærebog i Biblioteksteknik* i kapitlet *Bibliotekerne og Publikum* blandt andet for, hvilke ”Midler” bibliotekerne kunne anvende ”for at komme i Kontakt med den størst mulige Del af Befolkningen”. I afsnittet ”Propaganda” anførte stadsbibliotekaren ganske vist, at ”den mest effektive Propaganda for Benyttelsen af et Bibliotek, er Biblioteket selv”, og tilføjede han: ”Og det er rigtigt. Den Omtale, Biblioteket faar Mand og Mand imellem, betyder mere i det lange Løb end selv den mest udspekulerede og bedst organiserede Agitation. Ingen Propaganda i Pressen eller paa anden Maade kan føre til varige Resultater, hvis Bibliotekets Ydeevne staar i Misforhold til de Forventninger, Propagandaen skaber”. Til trods for en given indsats for øget propaganda var dette ikke nogen garanti for, at befolkningen i almindelighed ville være vidende om, at fx ”Biblioteket er gratis tilgængeligt for enhver” og andre forhold, og derfor var det ifølge Carl Thomsen ikke unaturligt, ”at Bibliotekerne har anset Propagandaen for en lige saa vigtig del af deres Opgave som Arbejdet med Bogbestandens Tilvejebringelse og Ordning”. (Thomsen, 1945)

Netop stadsbibliotekar Carl Thomsen fik en central betydning for Danmarks Biblioteksforenings PR-virksomhed gennem hans virke som én af foreningens pressesekretærer, hvilket ikke var unaturligt pga. hans erfaringer fra sit mangeårige virke i biblioteksvæsenets tjeneste. Han var, som mange andre både i Danmark og udlandet, optaget af, hvorledes biblioteksvæsenet som en mere og mere væsentlig kulturfaktor kunne nå ud til publikum og understøtte samfundsdebatten. Spørgsmålet om, hvorledes man kunne opnå, at der blev lyttet til éns stemme blandt flere og flere interessenter, organisationer, virksomheder og i det hele taget aktører i et samfund, var meget aktuelt i 1950erne. Den amerikanske debattør, organisationsanalytiker og journalist William S. Whyte, Jr., som i samtiden navnlig var kendt og berømt for bogen ”*The Organization Man*” (1956), tog problemstillingen omkring *gennemslagskraft* i det moderne mediasamfund op i bogen ”*Is anybody listening?*” (1952). Heri revsede han det amerikanske erhvervs- og forretningsliv for manglende evne til at opnå tilstrækkelig lydhørhed for deres produkter, synspunkter og ideer m.m. Det øgede fokus på PR lå med andre ord i tiden. Tendenser fra udlandet, herunder Amerika, hvorfra danske biblioteksfolk også i den henseende hentede inspiration, kan medvirke til at forklare Danmarks Biblioteksforenings målrettede og efterhånden mere professionelle tilgang til arbejdet med skabelsen af relationer udadtil, herunder den øgede pressekontakt gennem pressesekretariatet.

Presserejsen og mærkesagerne

En interesseorganisation har naturligvis altid en række mærkesager, som ønskes fremmet for færrest mulige ressourcer, og med fokus rettet imod at få et budskab spredt ud til så mange interessenter og mennesker som overhovedet muligt. Dette gjaldt også Danmarks Biblioteksforening, som i 1958 havde flere mærkesager på programmet.

Først og fremmest forestod arbejdet med at få revideret den gældende bibliotekslovgivning. Eftersom revisionen skulle gennemføres inden for en overskuelig fremtid, havde foreningen en særlig interesse i at få gjort opmærksom på dens krav, ønsker og synspunkter i den forestående lovrevisionsproces.

Der var også et stort og meget vedholdende ønske om at få gang i byggeriet af nye biblioteker som erstatning for eksisterende i utidsvarende lokaler, men også i sogne og kommuner, der så at sige hidtil havde været mere eller mindre ”biblioteksløse”. Også Statsbiblioteket, som med sin overcentralfunktion var helt uundværligt ikke blot for folkebibliotekerne, men også for det samlede danske biblioteksvæsen, havde konkrete byggeplaner i støbeskeen. Et byggestop hindrede imidlertid opførelsen af nye offentlige byggerier, mens boligbyggeriet blev opprioriteret i efterkrigsårene.

På foreningens første hovedbestyrelsesmøde i det nye arbejdsår, den 10. februar 1958, konstaterede formanden, at ”det stadig – selv om der ikke gives mange byggetilladelser – vil være nødvendigt, at bibliotekerne presser på og indsender planer til ministerierne”, og tilføjede han: ”dette er den eneste måde, hvorpå disse kan få indtryk af det virkelige behov for nye bygninger.”

De ovenfor nævnte mærkesager kunne udmærket fremmes via pressen i det ganske land, idet de berørte borgerne både i byen og på landet. Samtidig nød biblioteksfolk i samtiden godt af, at stort set hele det politiske spektrum fra højre til venstre siden vedtagelsen i 1920 af den første bibliotekslov støttede op om det, som gennem årene blev gjort til ”bibliotekssagen” på lige fod med en række andre ”folkesager”. Samtidig er det nødvendigt at gøre sig den kendsgerning klart, set med vor tids øjne, at borgerne i 1958 benyttede sig af avislæsning og i mindre grad radiolytning, som veje til at danne sig en mening om et givent emne, mens fjernsynet i Danmark endnu var i sin vorden som massemedium. Kontakten mellem interesseorganisationen Danmarks Biblioteksforening og den trykte presse var derfor helt uomgængelig. Udnyttet på en fornuftig og hensigtsmæssig måde kunne pressen bruges som et aktivt middel i meningsdannelsen blandt medborgerne og de folkevalgte politikere.

På hovedbestyrelsesmødet i Danmarks Biblioteksforening, der fandt sted den 14. juni 1958 i København, blev en ny idé til at fremme kontakten mellem organisationen og pressen præsenteret af formanden, amtmand R. Lassen. Han meddelte, at ”stadsbibliotekar Carl Thomsen havde stillet forslag om en presseorienteringsrejse.”

Det blev vedtaget, at foreningens pressesekretærer, dvs. henholdsvis bibliotekarerne Karl V. Thomsen, Statsbiblioteket i Århus, Ida Packness, Danmarks Lærerhøjskole på vegne af de videnskabelige, faglige biblioteker, og bibliotekskonsulent Mogens Iversen fra Statens Bibliotekstilsyn, repræsenterende folkebibliotekerne, skulle fremkomme med et forslag og budget for rejsen. Det var tanken, at rejsen "evt. kunne slutte på Nyborg Strand", og på baggrund af et konkret forslag ville man "drøfte Sagen i et Forretningsudvalgs-møde i august 58."

I løbet af sommeren 1958 rettede Mogens Iversen på pressesekretariatets vegne henvendelse til biblioteker, som kunne tænkes at indgå i presserejsens besøgsprogram. To breve skrevet samme dag og næsten enslydende er typiske eksempler på, hvordan besøg kunne indgå i programmet. De er også interessante i henseende til belysningen af, hvorfra et eventuelt "forbillede" for en presserejse kunne hidrøre.

Den 3. juli 1958 skrev Iversen til henholdsvis overbibliotekar Egon Knudsen, Biblioteket for Vejle By og Amt og overbibliotekar Poul Munch, Centralbiblioteket i Odense. Begge biblioteksfolk blev adviseret om den påtænkte presserejse. I skrivelsen til Egon Knudsen rettedes forespørgsel om, hvorvidt det ville være muligt, at "vise et par sognebiblioteker på vejen fra Grindsted". For Odenses vedkommende ønskede foreningen at aflægge besøg i filialer, men desuden "vel også hovedbiblioteket for at vise arbejdspresset i en gammel bygning". Ifølge Iversens brev til Egon Knudsen var ideen til presserejsen undfanget af stadsbibliotekar Carl Thomsen, som havde tilsendt Danmarks Biblioteksforening "et forslag om en presserejse – efter svensk mønster – forud for næste årsmøde". I brevet til Munch, som altså var skrevet samme dag, blev der imidlertid alene henvist til "Carl Thomsens forslag", mens der intet blev nævnt om, at ideen oprindeligt havde sit udspring fra nabolandet Sverige. Det har ikke været muligt at finde nærmere oplysninger om, hvorvidt svenske biblioteksfolk havde gennemført en presserejse forud for deres årsmøder.

Efter sommerferien mødtes forretningsudvalget den 23. august 1958 i København. Her blev Mogens Iversens "*Forslag til presserejse 1958*" drøftet. Bibliotekskonsulenten foreslog, at danske pressefolk

fik mulighed for at deltage i en fire dages rejse med bus rundt i Danmark med indlagte besøg på steder, der kunne vise spændvidden i det danske biblioteksvæsen. Der var tale om besøg på Sjælland den første dag, mens de jyske og fynske biblioteker indgik på rejsens 2. og 3. dag. På 4. dagen ville presserejsen slutte på Hotel Nyborg Strand, hvor Danmarks Biblioteksforening holdt årsmøde og i den forbindelse gerne ville nyde pressens bevågenhed.

I tilrettelæggelsen af presserejsen indgik udsendelsen af 36 indbydelser til dagbladene og ”de fire politiske pressebureauer”, men forretningsudvalget ønskede yderligere invitationer udsendt til 5 dagblade, som i første omgang ikke var med på listen. Avisernes redaktioner skulle selv bestemme, hvem deres ”udsendte” skulle være. Indbydelsen skulle udsendes ”ca. 2. oktober”, og – tilføjede Mogens Iversen i sin plan: ”Det var selvfølgelig ønskeligt, om man fik alle med hele vejen, men af hensyn til bladenes personalesituation bør man stille sig imødekommende over for tilbud om at få deltagerne med på noget af busturen. Bladene må selv betale udgiften ved rejsen til og fra ruten.”

Der blev budgetteret med en udgift pr. deltager på 250 kr. til dækning af bus, hotel, ”øvrige dagsudgifter til måltider 4 x 25 kr., samt et diverse beløb til uforudsete udgifter, tobak etc.” Der var indhentet ”sagkyndige pressefolks udtalelser”, som sagde god for, at der kunne ”pålignes bladene en afgift for deltagelse”. I Mogens Iversens forslag indgik endvidere, at foreningen skulle yde et tilskud og stille en ”rådighedssum” til disposition for pressesekretariatet, og – tilføjedes det: ”Derefter deler foreningen og de 2½ %, hvorfra der kan forventes støtte, ”underskuddet”. ” Dvs., at der indirekte opereredes med et skjult statstilskud til presserejsen, idet rådighedssummen på 2½ % af det samlede statstilskud administreret af Statens Bibliotekstilsyn, som anført ovenfor, indgik i budgettet.

Programmet for presserejsen var som nævnt tætpakket med biblioteksbesøg, hvor mange emner blev belyst, og fra Pressesekretariatets side anførtes i et notat vedrørende programmet, at: ”*Der udarbejdes til hvert emne et grundrids, og derover holdes et 10 minutters causeri, efterfulgt af en spørgetime.*”

Mogens Iversen (1911-1999) var som bibliotekskonsulent i Statens Bibliotekstilsyn en af de drivende kræfter bag presserejsen i 1958. Efter uddannelse til cand.mag. i dansk og tysk i 1937 og til bibliotekar i 1939 var han 1939-1945 bibliotekar ved Kolding Centralbibliotek. I 1945 ansattes han i Statens Bibliotekstilsyn, og begyndte samme år at undervise ved Statens Biblioteksskole, som indtil 1956 blev drevet af bibliotekstilsynet. 1959 ansattes han som lektor ved skolen som på dette tidspunkt var blevet en selvstændig undervisningsinstitution med navnet Danmarks Biblioteksskole, i dag Det informationsvidenskabelige Akademi under Københavns Universitet. (Det Kongelige Bibliotek)

Under sin præsentation af presserejsen fremhævede Mogens Iversen, at der blandt avisredaktørerne var fremkommet positive kommentarer til ideen, som formentlig ville få opbakning fra 15-20 journalister. Arbejdet med udsendelsen af indbydelser, der også skulle sendes til formanden og rigsbibliotekaren, og kontakten til de berørte biblioteker, som indgik i presserejsen, skulle forestås af pressesekretærene. Samtidig lovede bibliotekskonsulenten, at "have noget statistisk materiale parat til sammenkomsten i tilsynet, ligesom man vil prøve at udarbejde en lille pjece, navnlig om samarbejdsproblemer." Før Mogens Iversen forlod forretningsudvalgsrådet lovede han, at ville arbejde videre med sagen".

I de følgende godt 2 måneder frem til presserejsen fulgte et grundigt forberedelsesarbejde med udsendelse af indbydelser til avisredaktioner og pressebureauer over det ganske land, og foreningen var i den forbindelse opmærksom på at sikre en bredde i repræsentationen i forhold til bladenes politiske tilhørsforhold. Endvidere udarbejdede pressesekretariatet en samlemappe til hver af deltagerne indeholdende skriftlig information om både dansk biblioteksvæsen generelt, men også mere specifikt vedrørende de enkelte besøgsbiblioteker, som skulle involveres i presserejsen.

Desuden kontaktede Mogens Iversen de involverede biblioteker, og lovede bistand til fx fremstilling af nye kopier af billeder. Desuden udbad han sig også konkrete oplysninger om et givent biblioteks forhold, og fremkom med forslag til, hvorledes en bibliotekspræsentation på fx ½ times tid kunne forløbe. Det gjaldt fx for Ikast Biblioteks vedkommende, som i brev af 10. oktober 1958 blev bedt om at forestå "en orientering om bibliotekets virksomhed, ikke mindst om hvad huset har kostet og hvad der ofres på driften", og tilføjedes det: "Tallene vil vi gerne have duplikeret til deltagerens samlemappe. Billedmateriale er altid velkomment for Journalisterne, og er det nødvendigt at få kopieret nye billeder, må De gerne give os regningen herpå." I et PS anførtes følgende: "Må vi også bede om tal for virksomhed og byggeri duplikeret til deltagerens samlemapper."

Samlemapperne

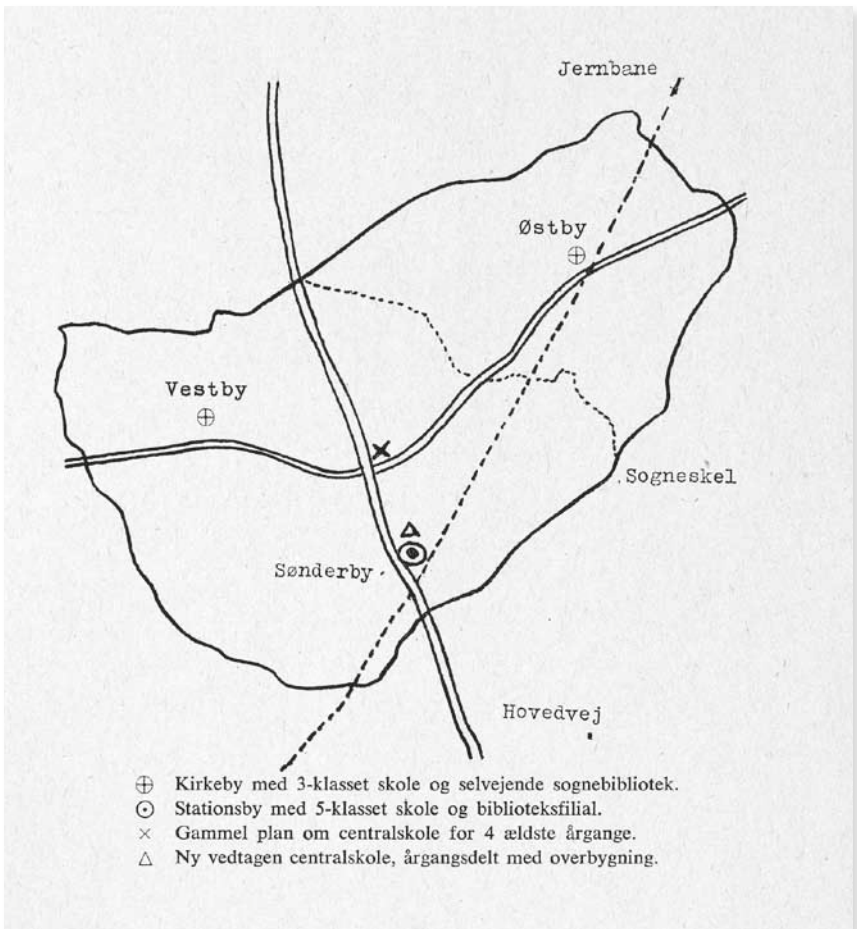
Fra pressesekretariatets side gjorde pressesekretærene sig store anstrengelser for at præsentere så mange aspekter og facetter som muligt af den aktuelle situation og vilkårene for det samlede danske biblioteksvæsen, sådan som Danmarks Biblioteksforening opfattede sin omverden på.

Der blev udarbejdet pressemateriale, som på et par sider beskrev en række udvalgte emner vedrørende statistisk materiale, herunder en side om "Folkebibliotekerne i tal". Heri blev der foruden oplysninger om antal biblioteksenheder, benyttelse etc. også kort redegjort for de tre centrale aktører inden for den del af biblioteksvæsenet, som var af særlig betydning for landets folkebiblioteker, dvs. Statens Bibliotekstilsyn, Biblioteksrådet og Danmarks Biblioteksforening.

Biblioteksdirektør Robert L. Hansen, Statens Bibliotekstilsyn, havde udarbejdet en to siders redegørelse om henholdsvis "Bibliotekernes målsætning" og "Bibliotekslovens revision" med udgangspunkt i den danske moderne biblioteksudviklings historie siden H. O. Langes berømte foredrag afholdt i 1909 om biblioteksvæsenets fremtidige organisation, og baggrunden for den forestående lovrevision, som "skulle finde sted senest nu i 1958". Desuden forelå en redegørelse for Danmarks Biblioteksskoles uddannelser, rolle og betydning for biblioteksvæsenet samt en beskrivelse af Dansk Bibliografisk Kontor.

Andet materiale behandlede spørgsmål af overordnet biblioteks- og kulturpolitisk karakter, fx resumeer af de beretninger, som forskellige af biblioteksvæsenets nøgleaktører skulle afgive på Danmarks Biblioteksforenings årsmøde den 24. og 25. oktober 1958. Det gjaldt fx "Resumé af rigsbibliotekarens beretning", "Resumé af Biblioteksdirektørens foredrag" og "Resumé af formandens beretning".

Helt centralt for samlemapperne var naturligvis informationer om de biblioteker, som indgik i presserejsens omfattende besøgsprogram. Materialet dækkede informationer om fx Statsbiblioteket i Århus, centralbiblioteker, folkebiblioteker, sognebiblioteker, men

Ideel skitse af sognebiblioteksvæsenets organisering og sammenhæng med skolebyggeriet, udarbejdet af biblioteks konsulent Mogens Iversen til materialet til presserejsen.

også Forsvarets Velfærdstjeneste og dens samarbejde med folkebibliotekerne i byer med kaserner blev omtalt i mappen.

Sammenhængen mellem materialerne og de signaler, som Danmarks Biblioteksforening ønskede at give avislæserne, var tydelig og nøje overvejet. Der var også fokus på de store årgange i materialet om "Viby folkebibliotek – Viby kommunes børnebiblioteker. Beretning for 1957/58". Bibliotekets presse materiale var som antydnet

ovenfor strategisk fornuftigt tilrettelagt, idet netop børnebibliotekerne hørte til ét af biblioteksvæsenets vækstområder efter 2. verdenskrig. De store fødselsårgange fra krigsårene begyndte at gøre sig gældende som en væsentlig faktor i den overordnede og langsigtede planlægning af den side af den gryende moderne velfærdsstats udvikling, der angik fænomenet *kulturel velfærd*, som endnu var i sin vorden i 1958.

Der var også fokus på fortællingen om sammenhængen mellem bibliotek og samfund set i perspektivet af den lokale byudvikling i de seneste årtier. Et eksempel til efterfølgelse havde Danmarks Biblioteksforening fundet i Ikast. Dets bibliotek havde udfærdiget en kort maskinskreven redegørelse for udviklingen i årene fra starten i 1931 og frem til 1958. Vedlagt til pressens brug var endvidere en introduktionsskrivelse til byens borgere, dvs. en lyserød folder på i alt 4 sider, "Velkommen i Ikast Bibliotek".

Pressefolkenes reaktioner på indbydelsen til rejsen

De involverede dagblades reaktion var positiv i forhold til foreningens initiativ. Det gav fx den daværende journalist ved *Land og Folk*, Eric Danielsen udtryk for, da han i et brev den 6. oktober 1958 takkede for indbydelsen og foreningens "venlige forslag". På redaktionens vegne gav han udtryk for, at man var "meget positivt indstillet til tanken." Derfor ville han gerne deltage, men måtte "på grund af andre aftaler", se sig "nødsaget til at give afkald på Odense-besøget om torsdagen". Dog håbede Danielsen alligevel at kunne få et positivt udbytte ud af rejsen.

Lignende gjaldt for den daværende journalist, mag.art. Marie-Louise Paludan, *Sorø Amtstidendes* udsendte, som ikke kunne deltage den sidste dag, men dog forventede at avisen ville "faa aarsmødet dækket paa anden maade." En pragmatisk løsning på problemet med manglende tid til deltagelse i hele presserejsen fremkom fra journalisten Anne Margrethe Rasmussen, *Silkeborg Avis*. Redaktionen kunne ikke "undvære en medarbejder i alle de fire dage", men til gengæld ville hun gerne "være med til den jyske afdeling af rejsen." Samtidig nævnte Anne Margrethe Rasmussen, at provinsbladene "jo altid er tilbøjelige til at skele til det lokale, som vi har

flest læsere til”, - og tilføjede hun: ”... naturligvis vil vi omtale hele turen. Formentlig bliver dog den københavnske del dækket gennem Venstres Pressebureau.” På grund af sygdom på redaktionen endte det imidlertid med, at avisens udsendte fra Silkeborg måtte nøjes med at deltage i besøget på Statsbiblioteket i Århus og de øvrige aktiviteter samme dag, den 22. oktober 1958, mens dækningen fra Ikast ville ske via ”bibliotekaren”, som var ”medarbejder ved vort blad, og altsaa kunne holde os underrettet om, hvad der sker.”

Der forekom naturligvis også afbud fra flere sider, men disse blev alene begrundet i manglende personaleressourcer blandt andet som en følge af presserejsens placering tæt på efterårsferien. Fra *Ny Tid* i Aalborg blev der takket nej til indbydelsen. På bladets vegne anførte Arne Ejbye-Ernst i sit svarbrev den 8. oktober 1958 til Danmarks Biblioteksforening følgende: ”Imidlertid vil vi bede vor tidligere medarbejder, bibliotekar, mag.art. Karl V. Thomsen, Statsbiblioteket i Aarhus, der jo deltager som turleder, om at repræsentere NY TID og sørge for, at de oplysninger af pressemæssig interesse, der gives, vil komme til bladet.”

Indtryk fra presserejsen

Presserejsen indledtes tirsdag den 21. oktober 1958 om morgenen i Statens Bibliotekstilsyn i København. Danmarks Biblioteksforenings formand, amtmand og kammerherre R. Lassen, biblioteksdirektør Robert L. Hansen og rektor for Danmarks Biblioteksskole Preben Kirkegaard talte, hvorefter der kort blev redegjort for faktuelle forhold vedrørende ”Dansk Bibliografisk Kontors og oplysningskontorets arbejde”.

Derpå drog deltagerne til Det Kgl. Bibliotek, hvor rigsbibliotekar Palle Birkelund orienterede ”om de videnskabelige biblioteker”. Desuden skulle han fortælle om aktuelle planer for en udvidelse af Det Kgl. Bibliotek. Indlægget førte efterfølgende til en stort opsat artikel i 5 spalter bragt den 30. oktober 1958 i *Kristeligt Dagblad* og forfattet af redaktør Ernst Fr. Hansen. Under overskriften: ”Overbibliotekaren i kælderen og bøger i cyklestalden...” skildrede redaktøren med stor indleven bibliotekets problemer med alt for mange bind på for lidt plads i ”den underjordiske hule” og publi-

kums trængsler i katalogværelset, ”bibliotekets hjerte”, med for få siddepladser og et lille udlånsværelse. Det var alt sammen skildret på en måde, så ingen læsere kunne være i tvivl om, at Det Kgl. Bibliotek måtte have stillet en udvidelse i udsigt inden for en årrække, samt en tiltrængt brandsikring. Kristeligt Dagblad lod rigsbibliotekar Palle Birkelund få det sidste ord i artiklen:

” – Uden overdrivelse, siger rigsbibliotekaren, må det understreges, at den uvurderlige skat, som Det kongelige Bibliotek er for hele det danske samfund, behandles på en måde, der strider mod de mest elementære regler for moderne bibliotekspraksis, og som kun kan karakteriseres som højst uansvarlig. ”

Her var altså et godt eksempel på, at også de videnskabelige, faglige biblioteker havde nytte af presserejsen som et redskab til at nå ud til en større kreds med deres budskaber og redegørelse for aktuelle problemstillinger, der trængte sig på og ellers havde svært ved at vinde gehør i befolkningen og blandt politikerne.

Efter besøget i hovedstaden drog man med bussen videre til frokost på Strandmøllekroen. Eftermiddagen tilbragtes på biblioteket i Hørsholm, som ifølge formanden for Danmarks Biblioteksforening R. Lassen rummede ”landets mest moderne biblioteksinteriør”.

Eksemplet med Hørsholm Bibliotek var strategisk velovervejet og gennemtænkt. Her var tale om et af de få nybyggede folkebiblioteker – indviet i 1956 –, som illustrerede det moderne biblioteksbyggeris muligheder (Dahlkild, 2011, s. 220–223). Biblioteksbesøget i Hørsholm blev dermed et visuelt vigtigt eksempel på det, der jo også var presserejsens formål, altså at agitere for nyt biblioteksbyggeri i fremtidens danske velfærdsstat.

Fra Hørsholm Biblioteks side havde bibliotekar Mine Islev forud for presserejsen udarbejdet en side, som i duplikat blev udleveret til journalisterne med overskriften: ”Gør bibliotekerne tilstrækkeligt for ungdommen?”. Hun argumenterede her for, som det netop var tilfældet med det nybyggede og moderne folkebibliotek i Hørsholm, udeladelsen af fx et ”særligt *ungdomshjørne* i det voksne bib-

liotek, hvorved man på en måde *overfører børnebiblioteksbetjeningen til en del af voksenbiblioteket* og således opretter et forbindelsesled mellem de to afdelinger.”

Med denne løsning havde biblioteksfolkene med det nybyggede bibliotek ”elimineret dette forbindelsesled” og ”i stedet ladet *børne- og voksenbiblioteket opgå i en enhed*”. Dermed havde biblioteket ifølge Islev ”forsøgt at udligne noget af forskelsbehandlingen af børn, hel- og halv voksne, idet samtlige aldersklasser ekspederes over en fællesskranke, ligesom de også alle betjenes i et stort fællesrum”, som ”præges både af børnebibliotekets uhøjtidelige atmosfære, og samtidig kan voksenbibliotekets mere stilfærdige omgangsform få en vis indflydelse på stemningen”. Målet for Hørsholm Bibliotek var at ”de store årgange” i fremtiden skulle ”vælge læsestof på de voksnes reoler”, og dermed sikre bibliotekets fortsatte eksistens på længere sigt.

Efter den vellykkede omvisning i Hørsholm fulgte besøg på henholdsvis Sjælsmarks kaserne og folkebiblioteket i Hillerød, ”hvor nye lokaler tiltrænges”. Via færgeforbindelsen Hundested-Grenå nåede man til Århus.

På 2. dagen startede deltagerne klokken 9 på Statsbiblioteket i Århus, hvis gamle bygning blev vist frem af overbibliotekar Ib Magnussen, og derpå fulgte ”besøg i den nye bogbunker ved universitetet og i nogle institutbiblioteker. Eftermiddagen bød på folkebiblioteksbesøg både på hovedbibliotek og i et par filialer, hvorefter turen gik til Viby folkebibliotek og Silkeborg centralbibliotek.

3. dagens besøg indledtes kl. 9.30 på biblioteket i Ikast, som af Lassen blev betegnet som en ”lille jysk industriby med selvstændig biblioteksbygning”. Om formiddagen og første del af eftermiddagen besøgte sognebiblioteker på vejen og Biblioteket for Vejle By og Amt. Det stramme program sluttede med et besøg på Odense centralbibliotek og ”dets filialer” efterfulgt af en ”Aften i samvær med bibliotekarerne”.

På presserejsens sidste dag nåede deltagerne til Nyborg Strand, hvor de var indbudt ”som gæster i Danmarks Biblioteksforenings årsmødes første dag” med ”beretninger og diskussioner” for ”hjemrejse til København om aftenen.”

Som det er skik og brug fik en rimsmed frembragt en lejligheds-sang, som formodentlig blev afsunget på et eller andet tidspunkt af rejsen i festligt lag. Sangen ”Den frie presse”, som passede til melodien ”Hvor smiler fager den danske kyst”, indledtes med følgende vers:

”Den frie presse i dette land
Har aldrig skelet til nogen side,
Men underretter den jævne mand
Om alt, hvad han har behov at vide –
Ja, underholder med kryds og tværs,
Med konkurrencer og dagens vers! ”

Det 5. og sidste vers lød:

”Der skrives, skrives – fra kvæld til gry –
For mængden kræver jo sensationer,
Ved morgen, aften – bestandig ny –
Men helst i smagfulde små portioner! –
Lys over landet er det vi vil! –
Men hvor forbandet og svært et spil ---”

Der var imidlertid på ingen måde tale om dyrkelse af sensations-journalistik fra de deltagende journalisters side. Seriøst skildrede de deres indtryk af det danske biblioteksvæsens aktuelle stilling. Flere af artiklerne udarbejdede under og kort efter presserejsen var præget af journalisternes oprigtige begejstring for, hvad de oplevede undervejs, hvilket blandt andet fremgår af følgende eksempler på artikler fra presserejsens besøg i henholdsvis Silkeborg og Ikast.

Naturligvis var Anne Margrethe Rasmussens artikel i Silkeborg Avis om presserejsens visit i hendes hjemby meget udførlig og tilmed stort opsat i tre spalter med to fotografier, som gav et indtryk af hendes kollegers medvirken og aktive interesse for Silkeborg Centralbibliotek. På det ene af de to fotografier, omtalt som ”situationer”, kunne læseren se Per Gudmundsen fra Social-Demokraten fremvise ”en morsom bog i reolerne” til Politikens udsendte, Gudrun Mathiesen, mens det andet billede viste den navnkundige, fhv.

overbibliotekar (og berømt entomolog med speciale i alt vedrørende stankelben) og skaber af henholdsvis Silkeborg Arkiv og Silkeborg Museum, Peder Nielsen ”i ivrig diskussion med Else Sandvad, Information”.

Efter besøget på Silkeborg Centralbibliotek, som efter en brand var nybygget og fremstod helt moderniseret, afholdtes en sammenkomst på Grand Hotel. Her hylkede Kristeligt Dagblads redaktør, Ernst Fr. Hansen værtsbyen. Ifølge Anne Margrethe Rasmussens artikel i Silkeborg Avis fra den 23. oktober 1958 gav han udtryk for, at der var ”en egen hygge og stemning over den by”, hvorpå han på sine kollegers vegne ”takkede byraad og bibliotek for gæstfri modtagelse”. Der blev dog også lejlighed til under samværet at diskutere et emne, som i samtiden både bibliotekspolitisk og kulturpolitisk var prekært – ikke helt ulig vor egen tid i dag – nemlig det forhold, at nye medier, der kunne opfattes som en konkurrent til bøgernes univers, var begyndt at trænge sig på i Danmark. Det gav anledning til diskussion, men ”ogsaa en vis modstand”, da bibliotekar Helge Jensen, Århus, ”holdt foredrag om de audio-visuelle hjælpemidler, og slog bl.a. til lyd for, at bibliotekerne indfører grammofonpladesamlinger til udlaan”. Ifølge referatet gav flere udtryk for, at det ”ikke måtte gå ud over bøgerne”. Silkeborgs skoledirektør Paulsen, sekunderet af Anker Henriksen, nævnte, at det i givet fald ”muligvis” ville ”gaa ud over kontoen til bogkøb”. – Den gode stemning forblev dog intakt, som nævnt i den grundige omtale af pressebesøget i Silkeborg:

”Aftenen sluttede med, at samtlige gæster med Peder Nielsen som vejviser aflagde museet et besøg og hyggede sig en stund i selskab med Tollundmanden. ”

Den følgende morgen ”var der rundgang på Nordre Skoles Bibliotek, der er ret enestaaende i sin opbygning”, og derfra fortsatte ”turen videre til Ikast og senere Gadbjerg, Vejle og Odense.” I Herning Folkeblads referat den 24. oktober 1958 fra ”Pressebesøg på Ikast Bibliotek” blev det bemærket, at Danmarks Biblioteksforenings pressesekretariat havde ”forsøgt noget nyt” med gennemførelsen af

P. A. Dyrbye AVISEN 23. okt.

Silkeborg Centralbibliotek det første, der havde egen bygning

Det har altid indtaget en særstilling, fremhævedes det under pressebesøget i byen i gaar

Et par situationer fra journalist-besøget i gaar paa Silkeborg Bibliotek. Øverst har Per Gudmundsen fra Social-Demokraten fundet en morsom bog i reolerne og viser den til Gudrun Mathiesen fra Politiken. Nederst fhv. overbibliotekar Peder Nielsen i ivrig diskussion med Else Sandvad, Information.

NAAR Silkeborg Centralbibliotek blev valgt som et af dem, Danmarks Biblioteksforening on-

det aar, biblioteket blev brandhærgert, — steg lånerantallet til det dobbelte, udlånstallet blev 3/4 gang saa stort, og bogbestanden blev tildoblet. En ud-

tidlig. Nu er der plads for en rum tid. Anker Henriksen sluttede:

Nu paa tærskelen til atom- og rumtiden er det menneskelige ved at blive glemt. Aldrig før har ordene: Mennesket lever ikke af brød alene, været saa aktuelle som i dag. Aldrig før har der været saa haardt brug for folkebibliotekerne. Maatte flere og flere søge disse aandehuller, ikke for at flygte fra virkeligheden, men for at søge styrke og kraft til det vanskelige: At være menneske.

Den omtrentlige sandheds kunst

Stadsbibliotekar Thomsen citerede i sit muntre indlæg Georg Brandes, der engang havde sagt: Journalistik er den omtrentlige sandheds kunst. Han mente hermed, at Journalister — i lighed med biblioteksfolk — har saa travlt, at det kan knibe med at fordybe sig tilstrækkeligt i tingene. Han udtrykte glæde over, at turen var gaaet til Silkeborg Bibliotek, der har rejst sig som en fugl Fønix af asken og løvrigt altid har indtaget en særstilling. Det skyldes ikke mindst, at her har været en bibliotekar, der er født og vokset op her og har skabt et bibliotek, der er noget helt enestaende. Peder Nielsen har været manden for hele denne udvikling, og nu har han oven i købet været saa heldig at faa en efterfølger, der vil fortsætte og udbygge arbejdet i hans aand.

En egen stemning —

Paa journalisternes vegne bragte redaktør Ernst Fr. Hansen, Kristeligt Dagblad, en hyldest til Silkeborg. Der er en egen hygge og stemning over den by, sagde han, og takkede byraad og bibliotek for gæstfri modtagelse.

Bibliotekar Helge Jensen, Aarhus, holdt foredrag om de audio-visuelle hjælpemidler og slog bl. a. til lyd for, at bibliotekerne indfører gram-mofonplade-samlinger til udlaan. Det vakte nogen diskussion og ogsaa en vis modstand. Det maas ikke gaa ud over bøgerne, sagde flere, bl. a. fremhævede skoledirektor Paulsen, Silkeborg, at det muligvis vil gaa ud over kontoen til bogkøb, og Anker Henriksen sagde det samme.

Aftenen sluttede med, at samtlige gæster med Peder Nielsen som vejviser aflagde musset et besøg og hyggede sig en stund i selskab med Tolundmanden.

I morges var der rundgang paa Nordre Skoles bibliotek, der er ret enestaende i sin opbygning, og saa gik turen videre til Ikast og senere til Gadsbjerg, Vejle og Odense. Ami.

Artikel om presserejsen i Silkeborg Avis 23. oktober 1958. På fotografierne ses øverst: Per Gudmundsen, Social-Demokraten og Gudrun Mathiesen, Politiken. Nederst Else Sandal, Information og overbibliotekar Peder Nielsen, Silkeborg (Statens Arkiver).

presserejsen forud for årsmødet på Nyborg Strand”. Foruden en kort omtale af programmet blev besøget i Ikast refereret mere udførligt. Her blev ”de mange biblioteksfolk og presserepræsentanter” budt velkommen af bibliotekets formand og derpå vist rundt af bibliotekaren, som også ”gav en lille oversigt vedr. bibliotekets historie fra starten i 1931 og til i dag”, – og tilføjedes det: ”Særlig interesse havde udlaanssalen, der blev rosende omtalt.” Lignende omtale fik besøget i Herning Avis’ notits, også bragt den 24. oktober 1958, men det fremgik her, at den førnævnte udlånsal var af nyere dato, bygget i sommeren 1956 og ”i to stokværk med nærmagasiner under balkonerne.” – Det må indskydes her som en pudsig detalje, at artiklerne fra Ikast i de lokale blade meget vel kan være skrevet af Ikasts egen bibliotekar, der jo som nævnt ifølge journalisten fra Silkeborg Avis, Anne Margrethe Rasmussen havde fået opgaven med at referere fra presserejsens besøg i stedet for hende selv.

Reaktionerne i Danmarks Biblioteksforening efter presserejsens gennemførelse

Presserejsen blev drøftet skriftligt i foreningens pressesekretariat efter dens gennemførelse. Fra Århus skrev pressesekretær Karl V. Thomsen den 29. oktober 1958 et venligt brev til Mogens Iversen, som blev takket ”for hyggeligt og interessant samvær på vor store bogtur gennem Danmark. Og endnu en gang min kompliment for den virkelig fine tilrettelægning.” Ifølge Karl V. Thomsen havde journalisterne givet udtryk for, at ”de aldrig havde været med til noget så godt tilrettelagt, og at de var glade for turen, er der ingen tvivl om.” Desuden mente Karl V. Thomsen, at ”det personlige samkvem” kunne spille ”en stor rolle”, hvorfor han også havde glædet sig over mødet med de to øvrige pressesekretærer, henholdsvis Ida Packness og Mogens Iversen. Til presserejsens deltagere havde han sørget for, at sende ”deltagerne en hilsen i form af Overcentralkatalogen, som man spurgte så meget om”. Desuden redegjorde Karl V. Thomsen for, at der var ”fotograferet for et beløb mellem 150 og 200 kr.” på presserejsen til brug for deltagerne. I sit brev til Mogens Iversen sluttede Karl V. Thomsen med en ”tak for den gode tur”, og tilføjede: ”Også jeg lærte en masse om biblioteker.”

Det fremgår endvidere af brevet omtalt ovenfor, at en række avisudklip ifølge Karl V. Thomsen var ”begyndt at strømme ind, navnlig var der en fin leder i Demokraten i mandags, og selv Politiken bragte et referat søndag”, hvilket forbavsede Karl V. Thomsen, og tilføjede han: ”Der ligger altså ikke noget Berl.Tid. bag tavsheden lørdag.” – Her må det indskydes, at der blev hentydet til en mindre episode med netop *Berlingske Tidende*, som trods et forbud mod at referere fra årsmødets beretninger ud fra udleveret baggrundsmateriale, dvs. resumeer af de afholdte taler, havde omtalt begivenheden i utide. Det førte til en skrivelse fra foreningens formand til avisens redaktion. Heri anførtes, at bruddet på klausulen var ”yderligere ubehageligt på grund af de gæster fra danske dagblade og bureauer, som i dagene forud havde deltaget i en orienteringsrejse til biblioteker rundt om i landet, og hvori deres ærede blad beklageligvis ikke havde set mulighed for at deltage”. Det betød imidlertid ikke, ifølge foreningens formand, at man havde forholdt oplysninger for de blade, som ikke sendte repræsentanter til presserejsen. Tværtimod havde man sendt resuméerne til ”alle de af vore sædvanlige pressekontakter”. Fra foreningens side ville man dog samtidig gerne ”betone, at vi i redaktør Helge Christensen altid har haft en særdeles omhyggeligt arbejdende biblioteksmedarbejder, der har vist stoffet stor interesse”, men tilføjede formanden i sin skrivelse til avisen den 31. oktober 1958: ”Vi må dog, som man vil forstå, af hensyn til foreningens forhold til den samlede danske presse af alle afskygninger lægge vægt på, at en sådan tidsklausul altid overholdes.”

Ellers herskede der glæde i foreningen over de reaktioner, som fremkom fra pressens side med hensyn til hele det nye koncept i forhold til ellers mere traditionelle PR-aktiviteter, som fx udsendelse af traditionelle pressemeddelelser. Under foreningens årsmøde på Nyborg Strand i umiddelbar forlængelse af presserejsen deltog over 600 personer. I *Bogens Verdens* referat og omtale af årsmødet blev det fremhævet, at foreningen havde ”inviteret ualmindelig mange gæster, hvoriblandt for første gang en repræsentation for ”bogproducenterne”, men: ”Også fremmødet af pressefolk var større end vanligt, takket være den af foreningen arrangerede orienteringsrejse til en række biblioteker lige forud for mødet. 10 af de 15 journa-

lister, der deltog i rejsen, var med på årsmødets første dag som dets gæster. ”Foreningens formand benyttede lejligheden til at omtale netop forholdet til pressen i sin beretning og understregede betydningen af denne i forhold til biblioteksvæsenet og dets forskellige mærkesager:

”En af de største magter i landet er *pressen*. Det er ikke af forfængelighed, når bibliotekerne gerne ser sig omtalt i pressen. Vi vil være taknemmelige blot for en omtale, der står i passende forhold til, hvad bibliotekerne efter deres værdi i folket fortjener.

Bibliotekernes stilfærdige natur har bevirket, at de i den offentlige bevidsthed ofte indtager en plads, der slet ikke svarer til de mægtige værdier, de stiller til rådighed for mennesker – *hele menneskehedens åndelige fælleseje*, således som det gennem tiderne har fundet udtryk i skrift og på tryk. Det er dejligt selv at eje bøger, men bøgernes verden er så stor, at man ofte vil være nødt til at søge hjælp i bibliotekerne.

Vi glæder os over, at artikler og notitser om biblioteksforhold i stigende grad finder vej til pressen, og vi er taknemlige for, at et betydende antal pressemand har efterkommet vor indbydelse i år til en lille orienteringsrejse til forskellige biblioteker forud for årsmødet.

Pressen er jo folkets røst, og skulle derfor også gerne finde frem til – og give udtryk for – hvad folk, vågne folk, mener om bibliotekerne – og skrive vore lovgivere det bag øret. Det har vi brug for, når folkebiblioteksloven nu står overfor sin revision, og når de store videnskabelige biblioteker skal plejes på rette måde.” (*Bogens Verden*, 1958, s. 444)

Også talerne fra årsmødet blev refereret efterfølgende i flere aviser, og de førnævnte samlemapper med sammenfatninger af taler m.m. gjorde altså lykke, idet artiklerne dermed let kunne skrives og hurtigt bringes i aviserne kort efter, begivenheden havde fundet sted.

På et forretningsudvalgsmøde den 24. januar 1959, altså godt 2 måneder efter presserejsens gennemførelse, konstaterede formanden, at ”Presseorienteringsrejsen synes at have været til nytte, og at der var kommet en personlig tak fra Venstres Pressebureau og fra

Kristeligt Dagblad”.

Selve rejsens forløb omtales kort i *Biblioteksårbogen 1958/59* i afsnittet om *Pressesekretariatet* knyttet til Danmarks Biblioteksforening. Orienteringsrejsen eller presserejsen for journalister blev omtalt som ”den største begivenhed i det forløbne år”. De involverede aviser og pressebureauer blev nævnt og lige så ruten på de i alt 4 dages rundtur til danske biblioteker, hvor ”de fleste af deltagerne” havde nået at deltage i Danmarks Biblioteksforenings årsmøde i Nyborg på 4. dagen. Pressesekretariatet erkendte, at rejsen ”i den grad” havde lagt ”beslag på arbejdskraften”, så antallet af meddelelser til folkebibliotekerne var faldet, men det overskyggede ikke, at der var grund til positiv omtale af rejsen og pressens engagement i denne: ”Vi blev overalt modtaget på smukkeste måde og med stor gæstfrihed”. Konklusionen var ikke til at tage fejl af:

”Rejseledere var pressesekretærene, fortrinligt bistået af stadsbibliotekar Carl Thomsen, København, der var den egentlige initiativtager til rejsen. Rejsen var i øvrigt planlagt som en indføring i de vigtigste problemer i dansk biblioteksvæsen, hvorom bibliotekslederne eller eksperter på de særlige områder gav orientering. Mange spørgsmål blev besvaret, og det er forhåbentligt lykkedes at give et ærligt billede af situationen i dag med dens lys og skyggesider. Resultatet blev en lang række artikler og kronikker om biblioteksforhold, men først og fremmest en fæstnelse af de hidtidige kontakter og nye bekendtskaber, der forhåbentlig betyder en grundigere behandling af vore problemer i pressen.”

Efter presserejsens gennemførelse blev den omtalt kort i *Bogens Verden* (1958), og heri nævntes, at foreningen havde arrangeret forevisninger på udvalgte biblioteker rundt om i landet og samtidig ”lagt et studieprogram for turen”. Bibliotekerne havde taget ”gæstfrit imod” pressefolkene, og rejsen ”gav også lejlighed til orientering i biblioteksvæsenets aktuelle problemer i form af korte instruktioner med efterfølgende spørgetimer.” Det blev ligeledes nævnt, at pressesekretariatet havde bidraget med ”duplikeret materiale”, som ”bag-

grundstof” for journalisterne. Samtidig havde foreningen ”understreget over for deltagerne, at man ikke ventede en rejsebeskrivelse, men hellere en lejlighedsvis større behandling af biblioteksstof, som hvert enkelt blad måtte ønske det.”

Ifølge artiklens afsluttende ord havde foreningen haft udbytte af presserejsen, for: ”Gode kontakter blev tydeligvis sluttet under denne den første danske presserejse, og andre lignende former for pressekontakt vil senere blive forsøgt.”

Jorden syntes som antydnet ovenfor at være gådet for et tættere samspil mellem foreningen og pressen som helhed, men til gengæld var det som antydnet i *Biblioteksårbogens* efterfølgende omtale af presserejsen et spørgsmål om at være i besiddelse af tilstrækkelige ressourcer i en interesseorganisation, hvor det frivillige arbejde var det bærende, og mulighederne for en større aflønning af de tre meget aktive og faktisk professionelle pressesekretærer samt Carl Thomsen var meget begrænsede. Der blev trukket store vekslers på deres virke og den velvilje, de i alt fire medarrangører fra foreningen må have nydt fra deres faste arbejdsgivere, deres respektive tjenestesteder, dvs. Statens Bibliotekstilsyn, Statsbiblioteket i Aarhus og Danmarks Lærerskole, samt Københavns Kommunes Biblioteker.

Begrebet public relations / PR

Det er ikke ualmindeligt i dag, at bibliotekssektoren i Danmark i lighed med andre offentlige institutioner, organisationer og private virksomheder har ansat kommunikationsmedarbejdere, presseansvarlige og informationsmedarbejdere, eller andre med lignende arbejdsopgaver til at varetage kontakten udadtil mod det omgivende samfund, hvis støtte og accept er alfa og omega for en institutions overlevelse på kortere eller længere sigt. En manglende interesse eller erkendelse af fx pressens rolle og betydning for god omtale, eller ”PR”, kan være fatal. I litteraturen om PR anføres, at området er vidtfavnende. Det gælder i henseende til litteratur om såvel praksis og metoder som teoridannelser. PR kan defineres som et ledelsesredskab, der bruges til at opnå forskellige organisatoriske mål, understøtte en bestemt filosofi og fremme forandringer i og uden for en virksomhed. PR medarbejdere kommunikerer med alle rele-

vante samarbejdspartnere både internt og eksternt med blandt andet det formål at afstemme forventninger i forhold til den sag, som er i fokus. Målet er at udvikle, gennemføre og evaluere iværksatte organisatoriske planer og programmer, så en given sag, som fx her *Presserejsen*, og dens dagsorden på bedst mulig vis nyder fremme ved at bruge PR aktivt til at øve indflydelse overfor og påvirke beslutningstagere, som indgår i et fremstød eller kampagne for udbredelsen af fx et produkt, her nye biblioteker, og *mærkesager*, fx biblioteks-sagen (Lattimore et al., 2012, s. 4).

Der er altså tale om et egentligt fag, en i dag anerkendt videnskabelig disciplin, der omhandler ”relationspleje for at sikre legitimitet i offentligheden”, og som påpeget af lektor Henrik Merkelsen, Copenhagen Business School, kan begrebet public relations ikke ”oversættes direkte til ”offentlige relationer”” pga. ordet ”public”. Dette kan dels ”referere til offentligheden i bred forstand”, dels ”mere snævert til grupper af mennesker, der samles omkring et interessefællesskab” og: ”Disse to betydninger af ordet ”public” går igen i henholdsvis den europæiske og den amerikanske tradition indenfor public relations (Vervic m.fl. 2001).” (Merkelsen, 2011, s. 17)

Ifølge Merkelsen kan begrebet offentlighed afgrænses og defineres mere præcist:

”I den europæiske tradition lægges vægten på den brede offentlighed forstået som *den offentlige sfære*. I den offentlige sfære – hvis fremkomst er grundigt belyst i Habermas’ (1971) værk om den borgerlige offentlighed – spiller *den offentlige mening* en central rolle som resultatet af fornuftbaseret offentlig debat; det, som den tyske oplysningsfilosof Immanuel Kant benævner *publicitet*. Den offentlige mening som begreb indbefatter i denne sammenhæng noget mere end blot en akkumulation af individuelle meninger, idet borgernes individuelle meninger i kraft af en fælles offentlig debat er blevet transformeret til en fælles offentlig mening, som derefter fremstår som et overordnet samfundsmæssigt legitimerende princip. Sagt på en anden måde vil politiske beslutninger principielt kun være legitime,

hvis de er i overensstemmelse med den offentlige mening som udtryk for samfundets normer.” (Merkelsen, s. 17-18)

Begrebet er dynamisk og meget rummeligt, men har også været meget udskældt i perioder (Merkelsen, s. 19), idet ”PR opfattes som fordækt propaganda og har en misklang af manipulation.” I slutningen af 1960erne brugte fx den svenske kommunikationsspecialist Hans Ingvar Hanson begrebet ”relationik” i stedet for PR med fokus rettet primært mod, hvorledes relationer kan opdyrkes mellem forskellige aktører. Hanson brugte, hvad der i sammenhæng med historien om *presserejsen* er særlig interessant, svenske kulturinstitutioner og i særdeleshed folkebiblioteket som eksempel på, hvorledes offentlige institutioner aktivt kunne bruge opdyrkning af relationer i deres arbejde med at tilpasse og udvikle sig i forhold til deres målgrupper, omtalt som ”kunder” (Hanson, 1969, s. 26-31 & s. 140-151). Et par år senere advokerede en dansk underdirektør, John E. Svane fra firmaet T. Bak-Jensen A/S for, at Hansons *relationik*, som han næsten kalkerede af og sammenfattede på 2 sider i *Arbejdsgiveren* (1971), burde vinde indpas i virksomhederne som mere bredt og praktisk anvendeligt i ledelsestænkningen fremfor alene at fokusere på ”hvad man hidtil havde lagt ind under nyhedsformidling, information, reklame, public relations m.v.” (Svane, 1971, s. 34-35).

PR indgår i dag centralt i mange virksomheders og organisationers ledelse både indadtil og udadtil (Gregory, 2012, s. 60-81). Det bruges inden for en række områder i praksis inden for erhvervslivet, i offentlige og private organisationer, og omhandler blandt andet opdyrkelsen af forbindelser til medier, offentligheden, samfundet, markeder og i det hele taget, hvad der kan siges at ligge inden for det at pleje og fremme en given sag, dvs. ”promotion”. Også et ikke uvæsentligt element af overtalelse, ”persuasion”, indgår, så en part i en given sag søges overbevist om rigtigheden af modpartens argumenter i sager, der angår ”den offentlige mening” (Cutlip & Center, 1964, s. 68-87). Et element heraf kan også iagttages i eksemplet med *presserejsen*, hvis formål jo også var at overbevise offentligheden om det betimelige i fx at få bygget nye folkebiblioteker og gjort forsknings- og fagbibliotekerne tidssvarende.

Som påpeget af Lattimore et al. (2012) er der tale om tovejs kommunikation, hvor grupper, politikere, politikker og sager ønskes påvirket i en bestemt retning. Kort og godt handler PR i praksis om at udnytte evnen til at kommunikere effektivt (Lattimore et al., 2012, s. 7).

Metoderne inden for PR er mangfoldige (Lattimore et al., 2012, *ibid.*). Brugen af PR er med andre ord både afhængig af den aktuelle, tidstypiske situation, men også dynamisk, idet begrebet løbende er blevet brugt og tilpasset fx fremkomsten af nye medier. Løbende ser nye tiltag dagens lys, men det hænder også at ”gammel vin hældes på nye flasker”, uanset om det drejer sig om brugen af trykte medier, som fx aviserne, eller de elektronisk baserede som radio, tv, Internet m.m. Dagspressen, herunder aviserne, og de efterhånden talrige forskellige digitale, sociale medier er helt uomgængelige for kulturlivet, herunder bibliotekerne, når deres aktiviteter ønskes omtalt og gjort til genstand for opmærksomhed, herunder debat og diskussion i offentligheden.

Inden for PR-virksomheden i en given organisation rettes fokus fx mod vigtige kontakter og nøglepersoner, strategisk planlægning og i nær sammenhæng hermed tilrettelæggelsen af PR, tidsplaner, metoder til informationsspredning, fokus på indflydelsesmuligheder og kanaler hertil, opmærksomhedsskabende initiativer, forståelse af forskellige ofte selektive opfattelser af givne sammenhænge, evaluering og vurdering af PR-indsatsens virkninger, dyrkelse af relationer inden for medierne og samfundslivet. Umiddelbart kunne opremsningen her måske i klassisk PR-teoretisk forstand opfattes som alene relevant for private organisationer og virksomheder, der skal øge deres indtjeningsmuligheder på en eller anden måde, men det er anerkendt, at PR også har en vigtig betydning for fx offentlige virksomheder og som in casu Danmarks Biblioteksforening fx ideelle organisationer (Lattimore et al, 2012).

Det er velkendt, at private virksomheder, offentlige institutioner og organisationer benytter sig af de muligheder og fordele, som en god relation til medierne kan bidrage med på kort eller længere sigt, når fx en given sag ønskes fremmet. I forhold til kontakten med medierne er to klassiske meddelelsesformer velkendt og meget

benyttede. Der kan satses på, at aviser bringer omtale på baggrund af fx udsendte pressemeddelelser og interviews. Desuden kan benyttes annoncer, hvor den, der ønsker at få sit budskab ud, under alle omstændigheder kan meddele sig på egne præmisser mod betaling. Begge dele finder ofte sted samtidigt, men tekstreklame er i dag i henhold til Danske Dagblades Forening og Danmarks Journalistforbund ikke tilladt, ligesom ”Tilbud om betaling af redaktionelle omkostninger, frirejser o.l. bør afvises, hvis de har eller kan antages at have forbindelse med forsøg på at få reklamebetonede meddelelser indføjet i den redaktionelle tekst.” (Ugeaviserne, 2010).

Mange har gennem århundreder kæmpet om spalteplassen i de trykte medier, men som påpeget i litteraturen om PR er fænomenet med dyrkelsen af relationen til offentligheden langt fra nyt. Siden 1800-tallet har PR i moderne forstand været erkendt og udnyttet som redskab til at gøre opmærksom på et produkt eller en sag, som med fordel kunne drages frem i offentligheden og undertiden med brugen af ordet *propaganda* som en del af forklaringen på, hvad det egentlig var, fx en interesseorganisation, eller en bevægelse havde brug for at udøve i en ud fra ens egen selvforståelse god sags tjeneste. I den danske biblioteksverden anvendtes begrebet fordomsfrit i fx lærebøgerne om biblioteksteknik og på en måde, der minder om den, som amerikanerne brugte propaganda til, dvs. som en del af eller værende i umiddelbar tæt tilknytning til PR (Ellul, 1968, s. 287).

Afslutning

I *Biblioteksårbogen* 1959/60 blev det fra pressesekretariatets side konstateret at: ”Det begivenhedsrige år med presserejsen er blevet efterfulgt af et mere stilfærdigt arbejdsår. De kontakter, der knyttedes under rejsen har kunnet spores, men også andre arbejdsområder er forsøgt.” Det gjaldt her en mere ”udbygget” kontakt til Ritzaus Bureau, ”idet erfaringen har vist, at visse meddelelser sikrest placeredes efter en udsendelse” derfra. Dagbladene havde heller ikke været ”uvillige til at bringe de pressemeddelelser, der udsendes.”

Presserejsen havde altså bidraget med erfaringer i forhold til det konkrete PR-arbejde i pressesekretariatets regi. Arbejdet med til

stadighed, ”at udpege aktuelle emner for biblioteksarbejdet, der måtte egne sig til behandling”, sådan som det havde været tilfældet i forbindelse med presserejsen 1958 fortsatte i de følgende år, men som PR-aktivitet måtte initiativet betragtes som en enlig svale, hvis konkrete resultater i forhold til biblioteksudviklingen på kortere og længere sigt næppe kan opgøres umiddelbart (Biblioteksårbogen 1959/60, s. 42).

Et maskinskrevet notat i pressesekretariatets sagsmapper med overskriften ”*Presserejsens virkninger*” opgjorde på få linjer, at initiativet havde ført til lederartikler i Politiken, Dagens Nyheder, Kristeligt Dagblad, Berlingske Aftenavis, Demokraten og H. Hansens kronik i Ringsted Folketidende. Dertil kom en række ikke-registrerede udklip, godt 40 i alt, men alt i alt blev effekten af presserejsen altså ikke gjort op i form af en større kvantitativ måling. Dette synes at være i tråd med den opfattelse, som én af dens hovedaktører, Carl Thomsen, havde gjort gældende, men som i dag må anses for helt uantagelig (Johannsen & Pors, 2002). I Thomsens førnævnte afsnit i 2. udgaven af *Lærebog i Biblioteksteknik* (1945) om bibliotekernes kontakt med omverdenen blev følgende påstand gjort gældende:

”Et Biblioteks Effektivitet kan ikke maales. Henvisning til stadig stigende Laanertal og Udlaan er ikke tilstrækkeligt Bevis. Det afgørende vil altid være den Kontakt, der er mellem et Biblioteks Medarbejdere og dets Publikum.”

Dette udsagn, ganske vist udtalt 13 år tidligere i forhold til presserejsen, kan forklare, hvorfor Danmarks Biblioteksforening ikke foretog en mere dybdegående analyse af presserejsens resultater i forhold til de omkostninger, den havde haft. De mange udklip indsamlet i forbindelse med rejsen blev hengemt for eftertiden, mens en måling af den ”gratis” spalteplass, der var blevet stillet til rådighed i forhold til en tilsvarende udgift til annoncering ikke blev foretaget. Imidlertid kunne også en anden faktor spille ind, når foreningen, der også benyttede en beskedent del af den statslige rådighedssum til presserejsen, ikke fokuserede mere på ”cost-benefit”-siden af presserejsen, nemlig sammenhængen mellem PR på den ene side og i forlæn-

gelse heraf reklame, og det fænomen, som kan betegnes *tekstreklame*.

I henholdsvis 3. og 4. udgaven af *Lærebog i Biblioteksteknik* (1952; 1959) beskæftigede den svenske stadsbibliotekar, Ingeborg Heintze, sig i kapitlet om *Biblioteket och allmänheten* sig med begrebet public relations. Hun påpegede, at selvom begrebet havde sit udspring i forretningslivet, så var det uomtvisteligt, at biblioteksfolk fortsat ”har mycket att lära av detta, och public relations, som i ursprungslandet Amerika nået en nästan vetenskaplig fulländning, är i hög grad tillämplig även inom biblioteken.” Der var ifølge Heintze imidlertid fortsat behov for at fokusere på området, for:

”Inte förrän vi lärt oss att sköta våra bibliotek fullt rationellt som moderna affärsföretag både inåt och utåt, kommer vi att nå de stora massor vi hoppas på, eller bli de självklara kulturcentra vi drömmar om.”

Biblioteksvæsenet i Norden havde dog ikke ladet hånt om public relations, men tværtimod, som det var tilfældet i begrebets oprindelsesland, Amerika, længe tilpasset og ladet det indgå i ”biblioteksterminologien, och exempelvis den kända bibliotekstidskriften *Wilson Library Bulletin* har varje vår ett särskilt public relationsnummer.” For Heintze var der ingen tvivl om, at biblioteksvæsenet indtog ”en strategisk position i samhället som komplement til uppfostran i alle dess former”, og i det hele taget opfattede hun dets rolle som et ”informationscentrum”, men også et helle, der kunne give borgeren ”förströelse och rekreation”.

Som en konsekvens heraf anså Heintze i lighed med Danmarks Biblioteksforenings pressesekretærer dyrkelsen af public relations for helt uomgængelig, idet det slet og ret drejede sig om ”konsten att få allmänheten att ta del av bibliotekets tjänster, och häri ingår publiciteten eller snarere reklamen som en väsentlig faktor.” Selvom reklamen, som jo indebar en økonomisk udgift, var vigtig, frakendte Heintze på ingen måde, at public relations i hvert fald burde ”komma före reklamen, och det som göres bör vara i linje med det som säges; det vil med andra ord säga att man alltid måste ha tacksägelse för det man reklamerar för.”

Disse betragtninger, som blev bragt i lærebogen året efter presse-rejsen, er interessante, idet Danmarks Biblioteksforening med dens initiativ på en måde sammenblandede PR med reklame. Presse-rejsen – eller ”orienteringsrejsen for pressen”, som den benævntes udadtil, var nemlig ikke gratis for arrangøren, som ønskede at få gjort opmærksom på en række mærkesager, eftersom man slog halv skade om udgifterne med deltagerne. Dermed var det ikke omkostningsfrit for Danmarks Biblioteksforening at benytte en alternativ måde at dyrke relationerne til pressen og dermed den avislæsende offentlighed på.

Det må nævnes i forbindelse med Heintzes omtale af reklame, at biblioteksvæsenet i Danmark anerkendte betydningen af, at man i sin propagandavirksomhed både benyttede sig af PR og reklame, hvilket Carl Thomsen også gjorde det klart i sine betragtninger om forholdet mellem *Bibliotek og Publikum*:

”Hvis et Bibliotek i stor Udstrækning gør Brug af Dagbladens Tekstspalter, vil det være rimeligt i passende Omfang at benytte *Annoncepladsen*, eftersom Annoncerne er Bladens Eksistensgrundlag. En fast ugentlig Bekendtgørelse af Bibliotekets Aabningstider bør ikke betegnes som en Flothed. I det mindste bør alle Afvigelser fra de normale Aabningstider saavel averteres som meddeles i Tekstspalterne.”

Perspektivering

Set med eftertidens øjne er Presserejsen 1958 som fænomen ikke blot et kuriosum, eller en parentes i dansk biblioteks- og pressehistorie, men også et interessant eksempel på, hvorledes danske organisations- og foreningsfolk i en ideel organisation benyttede sig af metoder og teknikker inden for området *Public Relations*, der i dag i stigende grad ikke alene behandles ud fra en praktisk, men også i høj grad en teoretisk vinkel. Erkendelsen af, at PR i en biblioteks-sammenhæng kunne være frugtbar belyst ud fra en praktisk-metodisk og i mindre grad teoretisk vinkel, blev først længe efter presserejsen forklaret meget direkte, da PR-praktikeren og legenden inden for PR, den berømte amerikaner og tillige psykoanalytiker

Freuds svigersøn, Edward L. Bernays i 1973, altså 15 år efter presserejsens gennemførelse, advokerede for, at bibliotekarer og bibliotekerne kunne have glæde af at benytte sig af PR i et mere og mere konkurrencepræget samfund i kampen for at vinde befolkningens og altså lånernes gunst (Bernays, 1973, s. 13).

Det er tankevækkende – ordene ovenfor in mente – at presserejsen i 1958 faktisk var forud for sin tid. Den gennemførtes ud fra de idealer, som den ovenfor anførte teoretiske og metodiske litteratur om PR omtaler, men uden at personkredsen bag presserejsen eksplicit var sig dette bevidst. De gjorde blot, hvad de mente var det rigtige i den givne situation, og handlede så på den baggrund hurtigt og effektivt med de midler, som stod til deres rådighed!

Initiativet var udtryk for både en erkendelse og anerkendelse af, at et godt forhold til den samlede danske presse, uanset dens politiske observans, var alfa-omega i forhold til at blive hørt i samtidens kultur- og samfundsdebat. Pressen blev her ét blandt flere helt uundværlige redskaber og et helt uundværligt bindeled i arbejdet med at skabe gode relationer – eller såkaldt ”god PR” – mellem Danmarks Biblioteksforening, biblioteksvæsenets samlede talerør i samtiden, og det omgivne samfund.

Selvom ”presseorienteringsrejsen”, eller ”presserejsen”, i 1958 havde været en succes i forhold til en øget omtale og interesse for bibliotekssagen i aviserne i kraft af Pressesekretariatets proaktive rolle og meget store arbejdsindsats, blev ideen ikke gentaget senere. Det kan imidlertid ikke tilskrives en manglende interesse fra avisredaktionernes side for at deltage i en presserejse, hvor parterne deltes om udgifterne. Opbakningen inden gennemførelsen svarede til de mål, der var sat fra foreningens side med hensyn til deltagelsen. Der var forventet 15–20 deltagere blandt de over 30 inviterede journalister, og tilbagemeldingerne fra redaktører og redaktioner var bestemt ikke negative overfor selve ideen bag presserejsen. Det skortede bestemt heller ikke på omtale af biblioteker og bibliotekssagen samt Danmarks Biblioteksforenings mærkesager efter presserejsens gennemførelse, og som sådan var der tale om en succes. Desuden var den en del af de mange tiltag, som i samtiden blev taget med henblik på at få moderniseret og udbygget biblioteksvæsenet, sådan

som det lod sig gennemføre efter vedtagelsen af den nye og epokegørende bibliotekslov i 1964.

Siden presserejsen i 1958 er litteraturen om PR – både internationalt og nationalt – vokset betydeligt, og som påpeget af danske forskere på området i dag også en del af et anerkendt forskningsfelt, som blandt andet dyrkes i videnskabelige miljøer på landets handelshøjskoler og universiteterne. Det anerkendes, at arbejdet med PR professionelt forudsætter en stadigt større videnskabelig baggrund og indsigt på et akademisk baseret metodisk og teoretisk grundlag. Det indebærer imidlertid ikke, at man blot kan lade hånt om tidligere tiders erfaringer og indsigt på området.

Den historiske indsigt og studier i fx biblioteksvæsenets PR-virksomhed i et historisk perspektiv ville, fx som tilfældet belyst her med presserejsen i fokus, kunne gøre nytte i forhold til moderne kommunikationsvirksomheders brug af lignende initiativer som et blandt flere redskaber som virkemiddel til at øge journalisters kendskab til et givent område ud fra det, som også kan betegnes en *studietur*, eller lidt mere gammeldags slet og ret: en presserejse.

LITTERATUR OG KILDER

- Bernays, Edward L.: Public Relations: Its Origins and Development. I: Public Relations for Libraries. Essays in Communications Techniques. Editor Allan Angoff. Contributions in Librarianship and Information Science Number 5. Greenwood Press: Westport, Connecticut. London, England, 1973.
- Biblioteksårbog 1958/59. 19. årgang. Udgivet af Statens Bibliotekstilsyn og Rigsbibliotekarembetet. Dansk bibliografisk Kontor: København, 1959
- Biblioteksårbog 1959/60. 20. årgang. Udgivet af Statens Bibliotekstilsyn og Rigsbibliotekarembetet. Dansk bibliografisk Kontor: København, 1960
- Bogens Verden*, årgangene 1943, 1948, 1957, 1958 & 1959
- Cutlip, Scott M. & Center, Allen H.: Effective Public Relations. Third Edition. Prentice-Hall, Inc.: Englewood Cliffs, New Jersey, 1964.
- Dahlkild, Nan: Biblioteket i tid og rum. Arkitektur, indretning og formidling. Danmarks Biblioteksforening: København, 2011.
- Danmarks Biblioteksforenings arkiv. Heri: Presserejsen. Biblioteksrejsen for journalister 1958 & Pressetjenesten 1954-61; Danmarks Biblioteksforening: Forhandlingsprotokol 3. Mødereferater 23. 11. 1941 – 6. 8. 1951; Danmarks Biblioteksforening: Forhandlingsprotokol 4. Mødereferater 26. 1. 1952 -.

- Dyrbye, Martin et al.: Det stærke folkebibliotek. Danmarks Biblioteksforening: København, 2005
- Ellul, Jacques: Propaganda. For Formation of Men's Attitudes. Translated from the French by Konrad Kellen and Jean Lerner with an Introduction by Konrad Kellen. Alfred A. Knopf: New York, 1968.
- Gregory, Anne: Public relations and management. I: The Public Relations Handbook. 4th edition. Alison Theaker (Ed.). Routledge: Abingdon, Oxon, 2012. S. 60-81
- Hanson, Hans Ingvar: I stället för PR. En bok om relationik. Bokförlaget Prisma, Stockholm i samarbete med Svenska Civilekonomföreningen. Stockholm, 1969.
- Heintze, Ingeborg: Biblioteket och Allmänheten. I: Lærebog i Biblioteksteknik. 3. Udg. Redigeret af E. Allerslev Jensen, Åge Bredsted, Robert L. Hansen og Bodil Normann – Hæfte 8. Folkebibliotekernes bibliografiske Kontor: København 1952.- S. 3-14
- Heintze, Ingeborg: Biblioteket och Allmänheten. I: Lærebog i Biblioteksteknik. 4. udg. Redigeret af E. Allerslev Jensen. Folkebibliotekernes bibliografiske Kontor: København, 1959. – S. 179-194
- Johannsen, Carl Gustav & Pors, Niels Ole: Udfordringer og forandringer. Danmarks Biblioteksforening: København, 2002
- Lattimore, Dan et al.: Public Relations. The Profession & the Practice. Fourth Edition. McGraw-Hill: New York, 2012
- Mark & Lindberg, jf.: <<http://www.marlinpr.net/kompetencer/presserejser/>> (verificeret 15. april 2013)
- Merkelsen, Henrik: Introduktion til public relations. I: Håndbog i strategisk public relations. Henrik Merkelsen (red.). 1. udgave, 2. oplag. Samfundslitteratur: Frederiksberg, 2011. S. 17-46
- Miller, Karen S.: U. S. Public Relations History: Knowledge and Limitations. I: Communication Yearbook 23. Edited by Michael Roloff. Routledge: Abingdon, Oxon, 2000. S. 381-420
- Svane, John E.: Relationik et nyt ord. Kronik i: Arbejdsgiveren, 1971. Nr. 6. S. 34-35
- Thomsen, Carl: Bibliotek og Publikum. I: Lærebog i Biblioteksteknik og dansk Biblioteksvæsen. 2. Udg. Redigeret af E. Allerslev Jensen, E. Bremerstent og Robert L. Hansen. Folkebibliotekernes bibliografiske Kontor. København: 1945. – S. 158-169
- Ugeaviserne 2010, jf: <<http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cach e:yZmlpOIk5eMJ:ugeaviserne.dk/node/8650+&cd=1&hl=da&ct=clnk&gl =dk>> [lokaliseret 16042014]
- Whyte, William H., Jr.: Is Anybody Listening? H. Wolff Book MFG. Co., Inc.: New York, 1952.

Den Sorte Diamant 1999-2013

Funktionelle ændringer for at møde IT-udfordringerne

Af Steen Bille Larsen

I marts 1993 indbød Kulturministeriet til en arkitektkonkurrence om udbygning af Det Kongelige Biblioteks hovedbygning på Slotsholmen i København.

Den eksisterende biblioteksbygning fra 1906 havde et areal på 12.500 m². Den blev anlagt på Slotsholmen, et meget vigtigt historisk område, som har rummet kongernes residens, arsenal, orlogshavn, kunstkammer og kongens bibliotek. Slotsholmen er centrum for nationens styrende organer. Havnen har stadig været grundlag for Københavns og landets vækst. Der er sket store ændringer gennem 400 år, men på Slotsholmen ligger stadig landets styrelse, centraladministration og altså også nationalbiblioteket.

Man havde oprindeligt en plan om at udvide bygningen fra 1906, men byudviklingen umuliggjorde dette. Allerede efter 30-40 år var der alvorlige pladsproblemer. Bestræbelser på dengang at afhjælpe pladsproblemerne var utilstrækkelige og uden en langsigtet plan. Det var derfor nødvendigt at udflytte store dele af samlingerne til forskellige steder i København med store ulemper for bibliotekets drift. Langt de fleste bøger stod i lokaler, der var uegnede til opbevaring af biblioteksmateriale. Personalet arbejdede under ringe kontorforhold i overfyldte lokaler og med forældede og trange bogmagasiner.

Oplægget i arkitektkonkurrencen var, at arealet i den gamle bygning skulle fordobles fra 12.500 m² til 25.000 m². I konkur-

Steen Bille Larsen, cand. mag, chefkonsulent og tidligere vicedirektør, Det Kongelige Bibliotek, Postboks 2149, 1016 København K

Det Kongelige Biblioteks bygning fra 1906 var planlagt til at kunne rumme vækst i 30-40 år. En udvidelse af biblioteket havde været ønsket i mange år, men blev først en realitet i 1999 efter en arkitektkonkurrence med en moderne udbygning mod havnen, kaldet Den Sorte Diamant.

renceindbydelsen blev det understreget, at ydre forhold har gjort, at grundlæggende forudsætninger for biblioteksvirksomhed var under forandring, idet videns- og informationsformidlingen i disse år udvikler sig i lyset af IT-udviklingen. Konkurrencekravet var, at den nye bygning skulle give de bedst mulige vilkår for bevaring og benyttelse af samlingerne samt for udnyttelse af de mange muligheder, som er en følge af IT-udviklingen. Især skulle den nye bygning løse de alt for begrænsede muligheder, der var for at præsentere og give adgang til både bibliotekets almindelige bogsamlinger og til særsamlingerne af sjældne og kostbare bøger, håndskrifter, arkivalier, musikallier, kort- og billeder, judaistiske og orientalske samlinger.

Konkurrenceprogrammets krav til det nye byggeri

I konkurrenceprogrammet blev der opstillet en række krav til det nye byggeri:

For det første skulle det nye bibliotek give en stærkt forbedret betjening af den specialiserede forskning og samtidig også skabe en væsentlig forbedring af de almene formidlings- og kulturaktiviteter, der indgår i et moderne bibliotek og kulturcenter. Udbygningen skulle have særlig vægt på udvidelsen af publikumsarealerne og bibliotekets funktioner som nationalbibliotek.

For det andet skulle udbygningen åbne for langt bredere adgang til samlingerne, sikre deres langsigtede bevaring samt videreføre rationalisering og modernisering af publikumsbetjening, samlingsforvaltning og øvrige drift.

For det tredje skulle udbygningen skabe nye rammer for en række kulturaktiviteter, der skulle være direkte og umiddelbart tilgængelige for et bredere publikum.

I tilknytning til disse funktionelle krav var det også en betingelse, at udbygningen på Slotsholmen skulle indgå i en helhedsplan for hele denne del af det centrale København og de centrale dele af havnen. Sammen med planer om nyt biblioteksbyggeri var det målet at føre Københavns havn ud af en dvaletilstand, bl.a. ved at de eksisterende kaj anlæg omdannedes til byformål.

Den Sorte Diamant og IT-udviklingen

September 1993 forelå resultatet af arkitektkonkurrencen. Vinderen var arkitektfirmaet Schmidt, Hammer og Lassen. Vinderresultatet var en karakteristisk og meget markant bygning, som skulle stå som et skulpturelt pejlemærke i byen. Bygningen svæver på et glasbånd, friholdt fra jorden og giver indblik i bygningens foyeretage. Dens vridning og de skrå facader giver bygningen en dynamik, som adskiller sig fra en traditionel bygnings vinkelrette facader. De skrå forløb ses også i atriets store glasparti mod havnefronten. Set mod øst hælder bygningen fra nord mod syd. Set fra syd hælder bygningen fra øst mod vest. Ved afsløring af konkurrenceresultatet blev bygningen af kulturministeren spontant kaldt ”en sort diamant”.

Resultatet af arkitektkonkurrencen i 1993: Den Sorte Diamant, åbnet for offentligheden i 1999. Arkitekter var arkitektfirmaet Schmidt, Hammer og Lassen. Den karakteristiske bygning opfyldte målet om, at den skulle stå som et skulpturelt pejlemærke for byen København.

1993 var både året, hvor Tim Berners-Lee, programmør ved CERN i Geneve, udviklede den første moderne web-browser og året, hvor Det Kongelige Bibliotek skulle konkretisere planerne for den største udbygning i næsten 100 år. I biblioteksverdenen havde man i flere år været klar over, at IT ville få stor betydning for informationsformidlingen. Med Tim Berners-Lee's epokegørende moderne web-browser skete der et ryk. Det stod nu helt klart, at IT-udviklingen ville revolutionere håndteringen af og adgangen til information – og dermed også biblioteksvirksomheden. "Hvordan", var imidlertid det store spørgsmål. "Hvad" det betød for den fysiske indretning af den nye bygning var ligeledes et stort spørgsmål. Et var sikkert, at der ville ske forandringer.

Planlægningen af funktionerne i den nye bygning lettedes af, at arkitekterne havde fulgt konkurrenceprogrammet meget nøje. Deres eneste større ændringsforslag til konkurrenceprogrammets krav om en ny stor læsesal med 300 pladser var en opdeling af den store læsesal i to mindre læsesale, hver med ca. 150 pladser, placeret på hver sin side af et midterparti med balkoner samt med en bro, som forbandt de to læsesale. Denne ændring blev gennemført og viste sig at være en fordel.

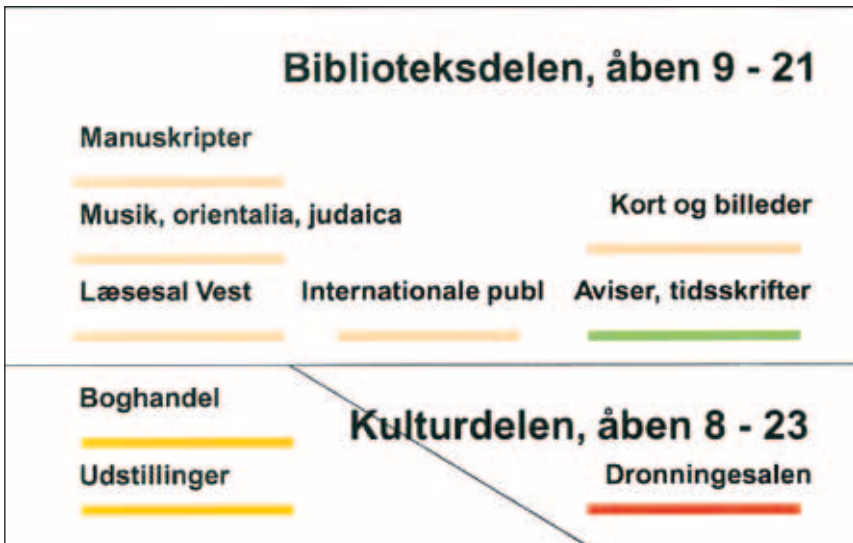
Overskuelighed og fleksibilitet var styrende for hele den fysiske indretning, hvor ruminddeling, skranker osv. i så høj grad som muligt skulle bestå af møbler og vægge, som kunne flyttes uden uoverstigelige omkostninger. I planlægningen var bibliotekets ledelse stærkt inspireret af den engelske arkitekt Harry Faulkner-Brown's *ten commandments* for godt biblioteksbyggeri,¹ hvor især kravet om fleksibilitet kom til at spille en meget stor rolle i den nærmere planlægning af bygningen.

Hovedfunktionerne i Den Sorte Diamant

7. september 1999 blev Den Sorte Diamant officielt åbnet af dronningen og kulturministeren. Dage derefter var en sand festuge med 11 store arrangementer med deltagelse af regeringen, kulturliv, forskning, uddannelse, biblioteksverdenen. I weekenden 11.-12. september var der åbent hus for hele landets befolkning. 15. september åbnede bygningen for offentligheden.

Et af kravene i arkitektkonkurrencen havde været, at den nye bygning skulle gøre en række kulturtilbud umiddelbart tilgængelige for et bredere publikum. Bygningen var derfor opdelt i en Kulturdel og en Biblioteksdel, som er forbundet med en travelator (rullende fortov). Biblioteksdelen er åbent i bibliotekets almindelige åbningstid 9-21, hvorimod Kulturdelen kan have længere åbningstider og kan fungere uafhængigt af biblioteksfunktionerne.

1. Arkitekt Harry Faulkner-Brown's ten commandments for godt biblioteksbyggeri: 1. Flexible; 2. Compact; 3. Accessible; 4. Extendible; 5. Varied; 6. Organized; 7. Comfortable; 8. Constant; 9. Secure; 10. Economic.

Funktionerne i Den Sorte Diamant ved åbningen i 1999. Bygningen er opdelt i en Kulturdel i gadeplan og øverst en Biblioteksdel. De to dele er forbundet med en travelator. Læsesal Vest er hovedlæsesal og er sammen med centrene for Kort og Billeder, Manuskripter, Musik og Orientalia og Judaica tiltænkt forskere. Center for Internationale Publikationer og Avislæsesalen er tiltænkt et bredere publikum.

Benyttelsesmønsteret har siden åbningen i 1999 været det samme, hvor Kultur- og Biblioteksdel kan fungere uafhængigt af hinanden: Den Sorte Diamant åbner om morgenen kl. 8, og brugerne kan benytte biblioteksfunktionerne 9 – 21. Kulturelle arrangementer om aftenen kan fortsætte uafhængigt af åbningstiderne i Biblioteksdelen, da travelatoren (det rullende fortov) kan spærres om aftenen.

I princippet kan Kulturdelen være åben hele natten, samtidig med at Biblioteksdelen uden for åbningstiden beskyttes af et integreret overvågningsystem med tyverialarmer, videoovervågning, døgnvagt, vagtrundering og adgangskontrol. Døgnvagten styrer åbnings- og lukketider i de forskellige dele af bygningen.

Biblioteksdelen blev indrettet med 2 nye læsesale med ca. 150 læsepladser på hver (Læsesal Vest, Forskerlæsesalen og en Avis- og tidsskriftlæsesal) og 5 centre med speciallæsesale: Center for Ma-

nuskripter og Boghistorie, Center for Musik og Teater, Center for Judaica og Orientalia, og Center for Kort og Billeder. Det sidste center, Center for Internationale Publikationer indrettedes i den gamle læsesal i bygningen fra 1906.

Kulturaktiviteterne var en vigtig del af planen for den nye bygning. Kulturdelen udvidedes betragteligt og blev indrettet med nye mødelokaler, tre nye udstillingssale og en møde- og koncertsal, Dronningesalen, med op til 600 pladser.

Den Sorte Diamant med et kig ned i Kulturdelen. Kulturdelen forbindes med Biblioteksdelen med en travelator. Kulturdelen kan i princippet være åben hele døgnet, medens Biblioteksdelen med de store værdifulde skatte overvåges af døgnvagt.

Læsepladserne viste sig at være meget populære blandt de studerende. Biblioteket valgte derfor snart efter åbningen at definere et stort antal pladser som studiepladser, tiltænkt de studerende.

Tidligere kendte kun få til Det Kongelige Biblioteks eksistens. Efter åbningen af Den Sorte Diamant rykkede Det Kongelige Bibliotek fra en tilbagetrukket tilværelse til at blive et ikon for hele Danmark. Mange danskere kender i dag til eller har hørt om Den Sorte Diamant. Konkurrenceprogrammets krav om, at den nye bygning skulle være et markant bidrag til Københavns profil og et stærkt signal om moderne byudvikling, var opfyldt. For at kunne fastholde nødvendigheden af den politiske og folkelige forståelse har det været afgørende for biblioteket at fastholde et nyt koncept om, at museumsaktiviteter og kulturaktiviteter understøtter de biblioteksmæssige og forskningsunderstøttende funktioner.

Bygningen var populær fra første dag både blandt brugerne og i det almindelige omdømme. Efter en start med over tusinde omvisninger om året for grupper mod betaling ligger besøgstallet nu på ca. 250 omvisninger om året. Mest overraskende var modtagelsen blandt de studerende. Bygningen var tiltænkt forskere og avancerede

brugere. Der var ikke tiltænkt mange egentlige studenterlæsepladser, fordi der var en arbejdsdeling, hvor betjeningen af de studerende skulle foregå på fakultetsbibliotekerne. Det viste sig imidlertid, at bygningen omgående blev meget populær blandt de studerende, som lod sig inspirere af de fornemme arkitektoniske rammer. En sådan tilstrømning af studerende var ikke forudset og heller ikke, at læsepladserne var optaget fra morgenstunden af studerende. Det var klart at det ville kunne føre til et pres på biblioteket med ønske om flere studiepladser. Biblioteket valgte hurtigt at definere et stort antal pladser som studiepladser for de studerende.

Som forventet blev bygningen meget hurtigt stærkt præget af IT-udviklingen, også hurtigere end forudset. Den elektroniske benyttelse steg langt hurtigere end forventet og omvendt var nedgangen i benyttelsen af fysiske samlinger meget markant. Bygningen var planlagt til at håndtere 250.000 bøger til hjemlån årligt. I 2013 var antallet under 20.000 bøger. Til gengæld har biblioteket årligt 7.400.000 elektroniske udlån (2013). Disse nye udviklingstræk fik indflydelse på udnyttelsen af bygningen.

Center for Internationale Publikationer

Det indgik i planerne for Den Sorte Diamant, at der skulle være fem specialiserede centre, som skulle forenkle specialisternes adgang til specialsamlingerne af de særlige materialetyper. Center for Internationale Publikationer åbnede i den gamle læsesal i januar 2000. Centret havde ca. 95 læsepladser. Centrets ansvarsområde var aktuelle opslagsværker og depotsamlinger fra bl.a. EU, NATO og FN, hvilket understøttede almen vejledning af borgerne i spørgsmål om internationale organisationer, især vedr. EU.

Snart efter åbningen skiftede de internationale organisationer udgivelsesform og gik over til e-publicering. Inden for to år havde centret overlevet sig selv. Uden at der er ændret ved de 95 læsepladser blev Center for Internationale Publikationer i 2002 omdannet til Læsesal Nord. Den fungerer nu som en generel studenterlæsesal uden opsyn, hvilket har lettet presset på de øvrige læsesale. De studerendes egen sociale kontrol opretholder ordenen. Læsesal Nord er stærkt benyttet og alle læsepladser er besat det meste af dagen.

Studenterlæsesal, Læsesal Nord. Læsesalen åbnedes først som Center for Internationale Publikationer, men da de internationale organisationer overgik til digital publicering ændredes læsesalen til studielæsesal for studerende.

Center for Kort og Billeder

Et andet af de nye centre var Center for Kort og Billeder, som skulle give adgang til bibliotekets 18,5 millioner billeder (kulturhistoriske billeder, kunstfotografier og luftfotografier) og 365.000 kort. Centret var indrettet i et lokale med et meget stort bord, med en stor håndbogssamling og 24 studiepladser.

Billeder og kort var nogle af de materialetyper, som meget hurtigt udviklede sig til at blive digitale. Biblioteket forudså, at IT-udviklingen ville medføre at kort og billeder på papir ville miste deres betydning og at det på langt sigt ville medføre en faldende benyttelse i centret. Uden at afvente denne udvikling besluttede biblioteket derfor at Center for Kort og Billeder skulle nedlægges i sin nuværende form med faste åbningstider. I stedet skulle brugerne henvende sig pr. mail og kommunikere med biblioteket elektronisk. Det ville spare ressourcer til fysisk betjening. De kunne i stedet anvendes til den digitale udvikling.

Resultatet var, at der blev gennemtvunget en ændring i benyttelsesmønstrer, hvorved centrets læsesal bliver benyttet mindre. I stedet omdannedes læsesalen til Kulturarvssalen, hvor det store bord kunne anvendes til forevisning af kostbarheder og store formater, enten i forbindelse med besøg af politikere og andre beslutningstagere eller som led i rundvisninger og undervisning. Samtidig fungerer læsesalen stadig som Center for Kort og Billeder, men det sker i meget mindre omfang og kun når salen er reserveret på forhånd.

Kulturarvssalen er et fornemt rum, og som ny funktion i biblioteket er det en stor succes. Salen har været ramme om mange danske og internationale besøg, den tjener som lokale for medarbejderorienteringer og som ramme om præsentation af nye services. Brugere af kort og billeder betjenes stadig, men som planlagt er den fysiske benyttelse faldende.

Besøg af daværende kulturminister Per Stig Møller i den nyindrettede Kulturarvssal, hvor Det Kongelige Biblioteks direktør Erland Kolding Nielsen (th.) præsenterer sjældne og kostbare værker.

Avis- og tidsskriftlæsesalen med tomme tidsskrifthylder efter at de faglige og videnskabelige tidsskrifter var overgået til e-publicering. Det frigjorte areal er udnyttet til at øge antallet af studiepladser til de studerende.

Læsesal Øst, avis- og tidsskriftlæsesal

Som nævnt ovenfor viste det sig at være en fordel, at arkitekterne valgte at indrette to læsesale med ca. 150 pladser hver, frem for en stor med 300 pladser. Et af de påtænkte formål med den store læsesal var, at den også kunne tjene som avis- og tidsskriftlæsesal. Funktionen som Avis- og tidsskriftlæsesal blev i stedet placeret i læsesal øst med 150 pladser. Avislæsesalen med mikrolæseapparater var et tilbud til hele befolkningen. Desuden var årgange af mere end 4.000 tidsskrifttitler opstillet på åbne hylder. Den overskydende plads stod til rådighed for studerende, der læste kursuslitteratur.

Bibliotekets brugere benytter nu tidsskrifterne i elektronisk form. Det er i hovedsagen lærere og studerende, som har brugerrettigheder til at benytte dem hjemmefra. Brugere af avislæsesalen benytter de elektroniske udgaver af aviserne på stedet, da bibliotekets licensaftale gør det muligt for alle læsesalsbesøgende at benytte avisernes elektroniske udgaver.

Med en hast, som ingen vist havde forudset, overgik de faglige og videnskabelige tidsskrifter til e-publicering. Biblioteket besluttede at ophøre med at modtage papirudgaverne, uanset om forlagene stadig udsendte tidsskrifterne i papirudgave parallelt med e-udgaven.

Resultatet var at der kunne gennemføres en stor rationalisering i forvaltningen af tidsskrifterne, og at der blev frigjort et meget stort antal kvadratmeter.

Da behovet for studenterlæsepladser stadig var meget stort, blev den frigjorte plads indrettet med 36 nye pc-arbejdspladser, studiepladser og sofaarrangementer, som indbyder til gruppearbejde. Studenterlæsesalen, Læsesal Øst er meget populær og midt på dagen fuldstændig besat med arbejdende studerende.

Center for Musik og Teater / Center for Orientalia og Judaica

Understøttelse af musikforskningen var et af de meget højt prioriterede tilbud, som biblioteket ønskede at stille til rådighed i Den Sorte Diamant. Derfor indrettedes Center for Musik og Teater i den nye bygning med 20 studiepladser og en helt særlig service, idet centret indrettedes med den ubestridt største musikfaglige håndbogssamling i Norden, herunder en i princippet komplet samling af *Samlede Værker* af førende danske og internationale komponister. Målet var at musikforskningen i Danmark skulle have fysiske rammer, som ikke tidligere var set. Centret åbnede med en reception, hvor hele det danske musikvidenskabelige og musikfaglige miljø var inviteret.

Et par år efter åbningen blev der gennemført brugerundersøgelser, hvis resultat var meget overraskende. Ud af centrets mange besøgende var kun 5 pct. forskere, hvilket bl.a. skyldtes at antallet af musikforskere i København var blevet reduceret stærkt i de foregående år. I stedet blev centret benyttet af privatpersoner og af studerende. For disse grupper var resultatet af brugerundersøgelserne imidlertid meget skuffende med tilfredshedsprocenter på under 50. Dvs. at hver anden bruger var utilfreds med centret. Biblioteket analyserede brugerundersøgelserne og gennemførte en række initiativer, men trods de mange anstrengelser lykkedes det

aldrig at øge brugertilfredsheden. Konklusionen blev derfor i 2011 at nedlægge Center for Musik og Teater. Funktionen blev flyttet til Læsesal Vest.

Center for Musik og Teater delte lokale med Center for Orientalia, som også har 20 studiepladser. De orientalske samlinger rummer, hvad der gennem århundreder er indsamlet af kildemateriale vedrørende Asiens lande under tidligere tiders danske ekspeditioner, bl.a. den berømte ekspedition til ”det lykkelige Arabien” i 1760’erne. Den samfundsmæssige og økonomiske udvikling i især Østasien betyder, at det ikke længere giver mening at vesterlændinge skal foretage antropologiske og lingvistiske feltstudier af disse områder, og tilgangen af materiale til de orientalske samlinger er faktisk ophørt. For det judaistiske område er udviklingen gået i retning af en stadig stærkere e-benyttelse og et deraf følgende fald i benyttelsen af centret. Det var derfor uproblematisk at nedlægge Center for Orientalia og Judaica samtidig med Center for Musik og Teater. De frigjorte 2 x 20 læsepladser blev benyttet til at efterkomme de studerendes store pladsbehov, og lokalet er omdøbt til Læsesal E-Vest. Denne læsesal er nu stærkt benyttet, og brugertilfredsheden er meget høj.

Diamantinformatiønen

Da Den Sorte Diamant åbnede, var det en del af planen, at bygningen skulle rumme en boghandel, Diamantboghandelen, som en naturlig del af de tilbud, som biblioteket skulle stille til rådighed. Diamantboghandelen var placeret direkte inden for hovedindgangen og var således det første, som mødte de besøgende, når de trådte ind i bygningen.

Diamantboghandelen var drevet som privat virksomhed med en forpagtningsaftale. Som privat virksomhed delte boghandelen skæbne med den øvrige bogbranche med vanskelige økonomiske vilkår. På grund af de vanskelige forretningsbetingelser havde boghandelen to forskellige forpagtere i løbet af ti år. Først var boghandelen en del af en stor boghandlerkæde, siden blev den videreført af en ny forpagter, der drev boghandelen som den mest ”klassiske” boghandel i Danmark, hvor faglig viden og ekspertise gik hånd i

Diamantinformationen ved åbningen i 2012. Diamantinformationen er placeret lige umiddelbart ved hovedindgangen fra Søren Kierkegaards Plads. Den yder generel vejledning, sælger billetter til arrangementer og sælger bibliotekets egne publikationer. Desuden er der indrettet et område med selvekspedition af reserverede bøger til hjemlån.

hånd med det bedst tænkelige udvalg af bøger på det danske marked. Lige meget hjalp det: boghandelen gav underskud.

I 2011 meddelte ejerne, at de ikke ønskede at fortsætte, fordi det ikke var muligt at vende underskud til blot balance. Denne meddelelse gav anledning til mange overvejelser om, hvorvidt en boghandel stadig skulle være en del af den profil, som de besøgende møder som det første indtryk.

Biblioteket inddrog her et andet forhold i overvejelserne. I brugerundersøgelser var meldingen fra brugerne, at indgangspartiet i Den Sorte Diamant var svært at orientere sig i. Spørgsmålet fra brugerne var: Hvor skal man henvende sig? I boghandelen? I cafeen, Øieblikket? Eller en skranke helt bagerst i lokalet? Konklusionen blev, at problemet med de uklare signaler i indgangspartiet skulle løses ved at ændre området lige inden for indgangen fra boghandel til modtagelsesområde. Det fik navnet Diamantinformationen.

Udlånsranken ved åbningen i Den Sorte Diamant. Det er en lang skranke med fire-fem bemandede udlånsstationer. Det er nu ændret til et udstillings- og receptionsområde og udlånet er ændret til selvbetjening.

Når brugerne i dag træder ind i bygningen møder de altså Diamantinformationen i det område, hvor Diamantboghandelen tidligere havde til huse. Tidligere tiders uklarhed er dermed søgt løst. Diamantinformationen er stedet for almen information, for salg af billetter til kulturarrangementerne samt til et sted med salg af bibliotekets egne publikationer.

Et andet ønske var at omlægge hjemlånsfunktionen til selvbetjening med lang åbningstid og at flytte selvbetjeningsautomaterne tættere på indgangen. Derfor indrettedes Diamantinformationen også som udlånssted med en selvbetjeningsfunktion, hvor brugerne i åbningstiden for Kulturdelen kan aflevere og afhente bøger til hjemlån.

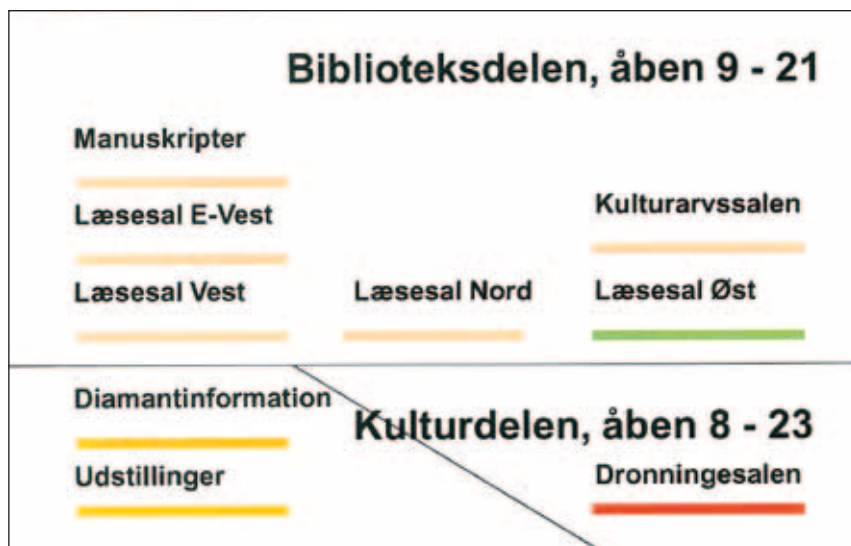
Området, som tidligere har været anvendt til en stor udlånsranke og planlagt til et udlån af 250.000 bøger om året, er nu helt ændret. Udlånsranke, medarbejderarbejdspladser og bogreoler er væk. I stedet anvendes området til udstillinger og mindre arrangementer. Brugere kan som nævnt hente og aflevere hjemlånsbøger i Diamantinformationen umiddelbart ved hovedindgangen.

Funktionelle ændringer på 15 år

Som det fremgår af denne artikel, er der 1999-2013 sket mange funktionelle ændringer i Den Sorte Diamant. Alt i alt har en stor læsesal og tre centerlæsesale ændret funktion. Udlånsekspeditionen har skiftet plads og er rykket nærmere på brugerne og har samtidig udvidede åbningstider. Boghandelen er erstattet af en fælles modta-gefunktion. Fælles for disse ændringer er, at ingen af dem var forud- set eller planlagt, da funktionerne i bygningen blev fastlagt.

Det er bemærkelsesværdigt at disse ændringer er gennemført uden at det har været nødvendigt med de store bygningsmæssige forandringer. Lokalerne er de samme, rummene er de samme, væg- gene er de samme, men funktionerne er ændret. Der er flyttet rundt på møblerne, men ikke meget mere. Der er tale om nye funktioner i eksisterende fysiske rammer, takket være bygningens fleksibilitet.

Trods de mange ændringer er den grundlæggende ide for Den Sorte Diamant fastholdt, med en Kulturdel og en Biblioteksdel, hvor

Funktionerne i Den Sorte Diamant 2013. Den grundlæggende ide er fastholdt med en Kulturdel og en Biblioteksdel. Læsesal Vest og Center for Manuskripter er tiltænkt forskere. Læsesalene E-Vest, Nord og Øst er tiltænkt studerende. Kulturarvssalen anvendes til formidlingsformål.

Kulturdelen kan have længere åbningstider end Biblioteksdelen og kan fungere uafhængigt af biblioteksvirksomheden. Bygningen lever stadig op til konceptet om, at museumsaktiviteter og kulturaktiviteter understøtter de biblioteksmæssige og forskningsunderstøttende funktioner. Den overordnede ide i bygningen er således ikke ændret, men i takt med IT-udviklingen har lokalerne i bygningen fået nye funktioner, med større brugertilfredshed til følge og uden at det har medført meget store bygningsmæssige udgifter.

Dansk Bibliotekshistorisk Selskab

Styrelsens beretning 2011-2013

Beretningen omfatter perioden 1. januar 2011 til 31. december 2013

Publikationsvirksomhed

Bibliotekshistorie nr. 10 udkom i 2012 med tre artikler, Martin Dyrbye: Levende biblioteksbilleder. Den første biblioteksfilm 1922, Ejvind Slottved: Bibliotekskommissionen af 1924 og biblioteksbetjeningen af Københavns Universitet samt Helge Torm: Bogbrændingen af Andersen-Nexø-værker i Sorø i 1939 - en overset skandale i dansk bibliotekshistorie. Endvidere findes styrelsens beretning for 2009-2010 samt vedtægterne for Dansk Bibliotekshistorisk Selskabs publikationslegat. Bibliotekshistorie 10 er redigeret af Steen Bille Larsen under medvirken af Hans Elbeshausen, Ole Harbo og Jørgen Svane-Mikkelsen.

Medlemsbladet Bib-Hist er udkommet med numrene 21-25. Det redigeres af Bente Kaspersen og indeholder, ud over foreningsstoffet, kortere og længere bibliotekshistoriske artikler. I nr. 21 skriver Johannes Balslev: "Sladrebogen", der beretter om, hvad en lånt bog kan fortælle af historie, og i nr. 22 og 23 skriver Grete Munch: Udkantområdernes folkebiblioteker, der fortæller om udviklingen set fra Dronninglund. Ud over medlemsbladet er der udsendt særskilte indkaldelser til medlemsmøder m.v.

Selskabets hjemmeside www.bibliotekshistoriskselskab.dk vedligeholdes af Bente Kaspersen. Hjemmesiden har faste rubrikker: arrangementskalender, publikationer, medlemsservice, Bib-Hist, styrelsen, links og vedtægter, så her kan der søges information om selskabets virke.

Selskabet er på Facebook siden juni 2011, og denne side redigeres af Steen Bille Larsen. Selskabet har 995 venner på Facebook.

Møder og arrangementer

D. 9. februar 2011 holdtes medlemsmøde i Vartov, hvor Danmarks Biblioteksforening og Organisationen Danske Museer var værter for ca. 30 deltagere. Der blev berettet om de to organisationers virke og Det museologiske Bibliotek blev forevist

Årets generalforsamling med ca. 30 deltagere blev afholdt på Designmuseum Danmark, hvor det faglige arrangement var en præsentation af museets bibliotek omfattende dets historie, nuværende opgaver samt interessante værker fra bibliotekets samlinger. Bibliotekets smukke læsesal er designet af Kaare Klint

D. 1. oktober var der udflugt til Malmø og Lund, henholdsvis stadsbibliotek og universitetsbibliotek, hvor stadsbibliotekar Elsebeth Tank og bibliotekschef Christina Friström viste rundt og fortalte for ca. 20 deltagere.

D. 21. november var julemødet på Københavns Rådhusbibliotek, hvor der tillige var rundvisning på rådhuset og servering af rådhuspandekager.

D. 23. november afholdtes et arrangement fortrinsvis for studerende på IVA. Direktør Erland Kolding Nielsen fremviste og fortalte om en del af Det kongelige Biblioteks skatte. Deltagelsen var af sikkerhedsgrunde begrænset til 30, og der var fuldt tegnet.

D. 29. marts 2012 var medlemsmødet på Bladtegnermuseet på Det kongelige Bibliotek med lederen af museet, tegneren Claus Seidel som fortæller.

Generalforsamlingen 2012 afholdtes på Glyptotekets bibliotek, hvor museumsinspektør Mette Moltesen tog imod ca. 30 deltagere og fortalte om bygningen, biblioteket og dets samlinger.

I dagene 7.-9. september deltog 19 medlemmer i studieturen til Wien, hvori indgik besøg i Nationalbiblioteket, herunder den berømte Prunksaal og den store papyrussamling samt Habsburgernes private bibliotek. Det andet besøgssted var Klosterneuburgs stiftsbibliotek i flotte bygninger og med utrolige sjældenheder i samlingerne. Sidste fælles besøgssted var Mozarts hus.

Julemødet fandt sted på alumnebiblioteket på Borchs kollegium. Der var ca. 40 deltagere, som sad og stod tæt. Der skulle også have

1. været besøg på Regensen, men dette måtte afflyses på grund af et
2. tragisk dødsfald blandt alumnerne.

3. D. 7. marts 2013 var der medlemsmøde på Det kongelige Biblio-
4. tek, hvor lektor Martin Dyrbye fra IVA fortalte om og viste gamle
5. biblioteksfilm for 30 deltagere.

6. Generalforsamlingen 2013 blev afholdt d. 29. maj på Roskil-
7. de Bibliotekerne, hvor 28 medlemmer deltog. Det faglige indslag
8. handlede om formidlingsplanerne for Sjællands Stiftsbibliotek og
9. Karen Brahes bibliotek samt fremvisning af nogle af sjældenhederne
10. herfra.

11. D. 22. juni var der studietur til Vemmetofte og Gisselfeld med 30
12. deltagere og Johannes Balslev som turleder.

13. D. 22. oktober var der medlemsmøde på Det Kongelige Biblio-
14. tek om pligtafleveringen bag kulisserne under ledelse af Steen Bille
15. Larsen. Alle 30 pladser var besat.

16. D. 27. november afholdtes julemødet på Niels Bohr Institutet
17. med 36 deltagere. Biblioteket blev præsenteret af Lisbeth Dilling og
18. arkivet af Felicity Pors. Der var også mulighed for at bese auditori-
19. erne og Niels Bohrs stue.

21. *Medlemstal og kontingent*

22. I april 2011 var der 216 medlemmer, i september 2012 209 og ul-
23. timo 2013 204 medlemmer fordelt på 162 personlige medlemmer
24. og 42 institutioner.

25. På generalforsamlingen i 2011 vedtoges den første kontingent-
26. forhøjelse i over 10 år. Institutioner 350 kr. årligt (300), personlige
27. medlemmer 175 kr. (150), pensionister, studerende og ledige 125 kr.
28. (100). Kontingentet har været uændret siden.

30. *Styrelsen*

31. Generalforsamlingen 2011 med Inge Berg Hansen som dirigent
32. genvalgte Johannes Balslev, Ole Harbo og Søren Carlsen som styrel-
33. sesmedlemmer samt Andrew Cranfield og Tine Jørgensen som sup-
34. pleanter. Som revisorer genvalgtes Inger Mathiesen og Inge Selfort
35. og som revisorsuppleant Ellen Warrer Bertelsen.

36.

Styrelsen konstituerede sig uændret for 2011-12 med Ole Harbo, formand, Bente Kaspersen, næstformand, Johannes Balslev, kasserer og Mette Stockmarr, sekretær.

Generalforsamlingen 2012 med Jan Østergaard Bertelsen som dirigent genvalgte Bente Kaspersen, Laura Skouvig, Mette Stockmarr og Steen Bille Larsen som styrelsesmedlemmer samt Andrew Cranfield og Tine Jørgensen som suppleanter. Som revisorer genvalgtes Inger Mathiesen og Inge Selfort og som revisorsuppleant Ellen Warrer Bertelsen.

Styrelsen konstituerede sig uændret i forhold til året før.

D. 22. oktober 2012 holdt styrelsen et seminar på Det kongelige Bibliotek, hvor en række principielle forhold som prisuddelinger, udgivelser, mødetyper og medlemskampagner blev diskuteret.

Styrelsesrepræsentanter deltog d. 11. februar 2013 i åbningen af Maribo Stiftsbibliotek i Museum Lolland-Falster.

Generalforsamlingen 2013 med Hans Michelsen som dirigent genvalgte Johannes Balslev, Ole Harbo og Søren Carlsen som styrelsesmedlemmer og Andrew Cranfield som suppleant. Nyvalgt suppleant blev Hans Peter Rasmussen, bibliotekschef ved Ishøj bibliotek. Som revisorer genvalgtes Inger Mathiesen og Inge Selfort og som revisorsuppleant Ellen Warrer Bertelsen.

Styrelsen konstituerede sig efterfølgende uændret i forhold til året før.

Publikationsstøtte

Bibliotekshistorisk Selskab har taget initiativ til udbredelse af forskning om bibliotekshistorie og besluttet at afsætte midler til et publikationslegat. På møde i Selskabets styrelse, 4. oktober 2006, er flg. vedtægter besluttet:

Vedtægter for Dansk Bibliotekshistorisk Selskabs Publikationslegat

1. Publikationslegatet har til formål at fremme formidlingen af bibliotekshistoriske studier og forskning og yder støtte til:
 - a. udarbejdelse af publikationer, først og fremmest trykkeudgifter
 - b. tilskud til afholdelse af udstillinger, seminarer, kongresser m.m.

ad. a: Da selskabets midler er af forholdsvis beskeden størrelse, vil det ikke være muligt at yde effektiv støtte til forskning i form af løn

ad b: Der ydes ikke tilskud til deltagelse i de nævnte aktiviteter

2. Legatet uddeles efter ansøgning når styrelsen skønner, at selskabets økonomi tillader dette. Der kan uddeles flere legater pr. år.

Af hensyn til ekspedition af imødekomne ansøgninger, skal disse indeholde oplysning om modtagerens adresse og personnummer. Hvis ansøgeren er en juridisk person, skal man i ansøgningen oplyse CVR-nummer.

Ansøgninger skal være vedlagt en sagkyndig udtalelse. Desuden skal vedlægges curriculum vitæ, eventuel publikationsliste samt eventuelle anbefalinger.

Afslag begrundes ikke.

